

Nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet a Magyar Tudományos Akadémián

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a szocialista országok részvételével nemzetközi büntetőjogi munkaértekezletet rendezett. A munkaértekezlet 1960. november 14—16. napjain Budapesten zajlott le.

A konferencián a szovjet büntetőjogászokat *A. A. Pionkovszkij* professzor, a jogtudományok doktora és *V. F. Kiricsenko*, a jogtudományok kandidátusa, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársai képviselték. A Bolgár Népköztársaság büntetőjogászait *Ivan Nenov* professzor, a szófiai egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője és *Panajot Gindev*, a filozófiai tudományok doktora, a Bolgár Tudományos Akadémia mellett működő filozófiai tanszék vezetője képviselték. A Román Népköztársaság küldöttségének tagjai *Ion Oancea*, a bukaresti jogtudományi kar dékánja, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete büntető anyagi jogi osztályának vezetője, *Siegfried Kahane* docens, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete büntető eljárásjogi osztályának vezetője, *Demeter János* professzor és *Fodor József*, a jogtudományok kandidátusa, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársai voltak. A Lengyel Népköztársaságot *Leszek Lernell* professzor és *Igor Andrejew* professzor, a varsói egyetem büntetőjogi tanszékének tagjai képviselték. A Német Demokratikus Köztársaság küldöttei *John Lekschas*, a Martin Luther Egyetem dékánja és büntetőjogi tanszékének vezetője, valamint *Hans Hinderer*, a Walter Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémia tagja voltak. A Csehszlovák Szocialista Köztársaságot *Vladimír Solnař* professzor, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a prágai Károly Egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője képviselte.

A munkaértekezletet a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya nevében *Molnár Erik* akadémikus nyitotta meg. A megnyitó beszéd elemezte a napirendre tűzött témák időszerűségét és hangsúlyozta a szocialista büntetőjogtudomány képviselői nemzetközi együttműködésének szükségességét.

A konferencián két előadás hangzott el. Az első előadást *Kádár Miklós* professzor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, az Egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője tartotta *Gondatlan bűnösség; a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekért való felelősség* címmel. A második előadást *Horváth Tibor* kandidátus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője tartotta a *Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt* témakörből. Az előadásokat vita követte. Az előadások anyagát teljes egészében, a hozzászólásokat pedig részletes tartalmi ismertetéssel — az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet büntetőjogi osztályának összeállításában — közöljük.

A gondatlan bűnösség; a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekért való felelősség

Társadalmi-történeti és büntetőjogi korrelációk tükrében ahhoz keresünk adalékokat, vajon mely általánosítások, fogalom-meghatározások szolgálhatnak eszközül, hogy a büntetőjog a gondatlanságból elkövetett cselekményekkel szemben védelmet biztosítson, továbbá hogyan alakulhat más védelmi-megelőző eszköz.

Nem a tételes jogot kívánjuk tehát elemezni vagy kommentálni; nem jogesetmegbeszélést kívánunk végezni.

I. A gondatlanság fogalma

A téma ilyen kiválasztására egyfelől az késztetett, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények jelentősége — a XX. század második felének a viszonyai között — napról napra emelkedik, másfelől, mert egyre inkább előtérbe kerülnek a védelem társadalmi eszközei. Már most szükséges arra utalni, hogy a büntetőtörvényben meghatározott diszpozícióba ugyan beilleszkedő, társadalomra veszélyes, *egyes magatartásokra* is egyre inkább és egyre jobbként kínálkozik a kriminális büntetés helyett a társadalmi rosszsallás, tehát egyre hézagosabbá válik a bűncselekmény materiális fogalma. A társadalmi rosszsallás szférájába utalás egyes bűncselekményeknél *látszólag* megszünteti és differenciálásra alkalmatlanná teszi azt a klasszikus bűncselekmény-meghatározást, amelyhez — a jogellenességen kívül — hozzátartozik, hogy elkövetőjét a büntetőtörvény kriminális büntetéssel fenyegeti.

A gondatlanság fogalmának és a gondatlanságból elkövetett büntett büntetendőségének a problematikája nem újkeletű. Amikor e problémakör jelentőségének a fokozódását napjainkra vonatkoztatjuk, aligha vetjük el a súlykot.

A XX. század második felének a viszonyai között a technika rohamosan fejlődik. E fejlődés általánossá teszi az iparban a gépipart, a mezőgazdaság területén a gépesítést, a távolsági közlekedésnek kizárólag géperejű járművekkel történő lebonyolítását, a légiközlekedés elterjedését, az elektrifikálást és it. A technikai fejlődés az emberi élet könnyebbé tételével jár és további ezernyi szépségével kecsgetet világszerte; ez az ígéret reális valósággá válik a szocialista államok viszonylatában. A dolgozók életszínvonala napról napra emelkedik, a munkafeltételek egyre javulnak, a munkaidő csökken, az emberi jólét soha nem látott küszöbére érkezett az emberiség.

A téma szempontjából a technika fejlődésének nemcsak a most kiemelt oldala jelentős. A fejlődés — jellegzetesként említett vonásaiból következően — veszélyforrásokat teremt. A gázolás veszélyét az úttesten áthaladó gyalogjáróra, a sérülés veszélyét a szabálytalanul előző autóbuszban ülő utasra, az áramütés veszélyét az elektromos háztartási géppel dolgozó háziasszonyra stb. A veszélyforrások a technika fejlődésével együtt sokasodnak annak ellenére, hogy a technika fejlődése — bizonyos körben — a korábbi veszélyzónákat kiküszöböli. (P. o.: a technika fejlődése egyszersmind a munkavédelem technikáját, a közlekedés zavartalanságát, biztonságát szolgáló berendezések technikáját és hatékonyságát is növeli.)

A veszélyforrások elterjedése — nyilvánvalóan — emeli a gondatlanságból elkövetett cselekmények számát. Egyfelől azért, mert a feledékenység,

figyelmetlenség, hanyagság eredményeként — bizonyos területeken — mindinkább beáll a közvetlen veszélyhelyzet, azaz: valamely büntetőtörvényi tényállásba illő káros eredmény bekövetkezésének a lehetősége, sőt a lehetőség realizálódása. Másfelől — mert maga a *büntetőpolitika* figyel fel a veszély növekedésére, és törvényi tényállások szerkesztése avagy a gondatlan cselekményekért való felelősség általános részbeli kiterjesztése útján szaporítja azoknak a jogszabályoknak a számát, amelyek gondatlan cselekmények büntetendőségét állapítják meg.

Ehhez képest a gondatlanságból elkövethető büntettek jelentősége mind vertikálisan vagyis az elkövetés szaporodása útján, mind horizontálisan vagyis a gondatlanságért való felelősség kiterjesztése útján emelkedik.

A technikai fejlődés szemszögéből vizsgált jelentősnövekedés mellett még új tényező is az említett irányban hat. Nevezetesen: a szocialista büntetőjogtudományban mindinkább uralomra jutó szándékosság-koncepció (amellyel ellentétes elmélet szerint helytelenül) a szándékosnak tekintett cselekmények jelentős részét — helyesen — a gondatlanság körébe utalja. Erre tekintettel — a legújabb jogi szabályozások (ideértve az új magyar büntetőtörvénykönyv Tervezetét is) — a jogi szabályozásban kifejeződő szándék- és gondatlanságfogalomra vonatkozó megfontolásból is növelik a gondatlan büntettek területét.

Az eddig érintett három szempont indokolja — a bűncselekményfogalom érintésével — a gondatlanságért való felelősség megvitatását.

1. Mielőtt a gondatlanság jogi természetére rátérnénk, szükségesnek látszik megjegyezni, hogy meggyőződésünk szerint a büntetőjog tudománya nem használhat más fogalmakat, mint amilyenekkel a marxista ismeretelmélet él. Az „ok” és az „okozat”, a „szükségyszerű” és a „véletlen”, a „cselekvés” és a „mulasztás” éppen úgy a marxista ismeretelméletbeli fogalmával azonos jelentésű a szocialista büntetőjogban, mint a „szándékosság” vagy a „gondatlanság”. Az egyértelmű fogalmaknak megfelelően kell az egyes intézményeket, így az egyes büntetőjogi intézményeket is kialakítani.¹

¹ Láb, szék, ház és it. mind megannyi absztrakció. Fogalomként jelölik a valóságban előfordulásuk valamennyi közös jegyét. (Székláb, lóláb; ülőbutor; alacsony, magas, négylábú, háromlábú; lakóház, múzeum céljára szolgáló épület, hivatali épület.) Bármely vonatkozásban, bármely tartalmú (bármely tudomány területére tartozó) közlésben, ismeretanyag-közlésben kerülnek a fogalmi meghatározások felhasználásra, — egyértelműeknek kell lenniök, mert ellenkező esetben ugyanazzal a megjelöléssel más-más fogalmakat illetnénk. A szándékosságnak meghatározott tartalma van a marxista ismeretelméletben. Amennyiben p. o.: a büntetőjogban a szándékosságnak más tartalmat tulajdonítanánk, akkor nem az első helyen említett tartalmú fogalmat jelölnénk vele, hanem valami mást, és ebben az esetben nemcsak lehetne, hanem egyenesen kellene is másként megjelölni, mert különben csak zavart keltene az azonos megjelölés. Mindenesetre hozzá kellene tenni, hogy: „büntetőjogi” szándékosság. Ez azonban már nem lenne a mindenki által értett tartalmú. Az lehetséges, hogy valamely tudományágban új fogalmak kialakításának a szüksége merül fel. (Ami egyébként helyes is.) Ez esetben új — az absztrakció képét jelentő — elnevezés az indokolt. Abban az esetben, ha p. o.: a szándékosság vagy a gondatlanság marxista ismeretelméleti szabatos fogalmából büntetőjogi következtetéseket kívánatos levonni, akkor a fogalom tartalmának is (nemcsak megjelölésének) bármely vonatkozásban: ismeretelméleti és büntetőjogi vonatkozásban egyaránt azonosnak kell lennie. Az ilyen kétségtelen tartalomról kell a megfelelő következményeket kialakítani. A szóban forgó esetben: a büntetést érdemlőség vagy a felelősség miként alakulása tekintetében a büntetőjogtudomány és mellék-, valamint segédtudományai eredményeinek megfelelő következmények kialakítására van szükség.

A gondatlanság fogalmának a helyes kialakítása a szándékosság hasonlóan történő meghatározása alapján lehetséges.

2. A gondatlanság fogalmát az előbbiek szerint a szándékosságfogalom elemzése segítségével lehet megállapítani. A ma büntetőjogtudományában — több-kevesebb korrekcióval — a szándékosság tekintetében két tan él: a Schuldtheorie és a Vorsatztheorie néven ismert doktrínák.

A Schuldtheorie-nak magyar vonatkozásban — ez idő szerint még — jelentősége van, a hatályos büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950 : II. törvény ugyanis *lényegében* ebből indul ki. Felfogásának az a veleje, hogy a társadalomra veszélyesség tudata vagy tudatának a lehetősége egyaránt elegendő a szándékos bűnösség megalapozásához. Ebből következik, hogy a társadalomra veszélyesség tudata vagy annak a lehetősége nem a szándékosság specifikus ismérve, ezért jelentősége csupán a bűnösség vonatkozásában van. A Schuldtheorie gyökerei a finális cselekménnytannal függenek össze. A finális cselekménnytan szerint a büntetőjogi szándék olyan magatartás-célra irányul, amely meghatározott, és amelyet el lehet különíteni a jogellenességi tudattól. Ez álláspont szerint: az ellenkező felfogás morálisan alkalmatlanná tenné a büntetőjogot, mert a *szubjektíve* „tisztá lelkiismerettel” megvalósított cselekményt nem lehetne szándékos büntettként értékelni. Az e nézetben levők arra is hivatkoznak, hogy egyfelől a tényállás nem kellő ismeretében tanúsított magatartás, másfelől a tényállás ismeretében bár, de a „materiális jogellenesség” felismerése nélkül véghezvitt cselekmény egymástól élesen elválnak, amiért nem illenek egységes gondatlanságfogalomba.

Ez a teória, amelyre — mint mondottuk — lényegében a hatályos magyar büntetőjog is épít, mind elméletileg, mind gyakorlati következményeit illetően több szempontból is aggályosnak bizonyult.

A szakirodalomba már régebben bevonult „Vorsatztheorie” hívei viszont azt vallják, hogy a szándékos bűnösség megállapításának a feltétele: a *materiális jogellenesség* felismerése. Amennyiben a felismerés elmarad — és pedig akár a tényállási elemekben történt tévedés, akár más körülmény miatt —, nincsen szándékos bűnösség.

A szocialista büntetőjogtudományban is élénk vita folyik a felvetett kérdéstről. Egyre általánosabbá válik azonban az a nézet, hogy a szándékos bűnösséghez meg kell kívánni a társadalomra veszélyes *következmények* ilyen jellegének a tudatát is. Uralomra jutott az a felfogás, hogy a szocialista büntetőjognak szakítania kell a bűnösség formális, pszichologizáló fogalmával és be kell abba építenie a társadalomra veszélyesség *materiális* ismervét. Más szóval: a bűnösség a cselekményhez és a társadalomra veszélyességhez fűződő pszichikus viszony.²

A szocialista jogtudományban uralkodó felfogás a mondottak szerint — az eddigiekhez képest — azt a lényeges tartalmi eltérést fogalmazza meg, hogy nem a *jogellenesség tudatát*, hanem a *társadalomra veszélyesség tudatát igényli a káros következmény tekintetében*. A jogellenességi tudat és a társadalomra veszélyesség tudatának a felcserélése természetesen nem etimológiai jellegű, hanem alapvető, elvi különbség.

Ez az új, szocialista koncepció magyar vonatkozásban napjainkban jut döntő jelentőséghez. Erre a felfogásra épül ugyanis az új magyar büntetőtör-

² Így PRONTKOVSKIJ, A. A. „A büntetőjogi felelősség alapja”-ban (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Právo, 1959. 11. sz.) és mások is.

vénykönyv Tervezete. Ezt az álláspontot képviseli a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveinek alapelveiről szóló törvény 8. cikke is, midőn a szándékos elkövetés fogalmi jegyeit a következőkben foglalja össze: „A bűncselekmény akkor tekintendő szándékosan elkövetettnek, ha az elkövető felismerte cselekedetének vagy mulasztásának társadalomra veszélyes jellegét, előre látta annak társadalomra veszélyes következményeit és e következmények beálltát kívánta vagy tudatosan engedte.”³

A szocialista büntetőjog ehhez képest nem tulajdoníthat azonos jelentőséget a társadalomra veszélyesség tényleges tudatának és e tudat pusztá lehetőségének. Az első esetben az elkövető tudatában megjelenik a közösségi motívum, tudatosodik benne, hogy mit vár tőle a társadalom, és ő szembehelyezkedik ezzel a társadalmi elvárással, legyőzi magában a közösségi motívumot és cselekszik. Cselekvése a társadalommal való szembeszállást manifesztálja.

A másik esetben a motivációs harcra nem is kerül sor, mert általában motívum, tehát a közösségi motívum sem vetődik fel. Az elkövető azért felelős, mert nem ismerte fel a társadalom érdekét, nem tanúsított kellő gondosságot abban, hogy megismerje, miként kell viselkednie a társadalmi együttélés szabályainak megfelelően.

A társadalomra veszélyesség tudatának a lehetőségével megelégedő szándékossági tan azért is kifogásolható, mert lényegileg kizárja a társadalomra veszélyességben való tévedés gyakorlati értékelhetőségét. A társadalomra veszélyesség felismerésének a lehetősége ugyanis a szocialista társadalomban elvben és szükségképpen mindenki számára adva van. A magyar büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló — ez idő szerint hatályban levő — törvény sem a felismerés lehetetlenségét, hanem csak azt a tévedést értékeli büntethetőséget kizáró körülményként, amelyet alapos ok idézett elő. Gyakorlatilag a tévedés értékelésének a kizárását jelentené, ha a büntetlenséghez, sőt az enyhébb büntetéshez is a társadalomra veszélyesség felismerésének egyenes lehetlenségét kívánnánk meg, ugyanis a ténybeli tévedés esetéhez hasonlóan — a társadalomra veszélyességben való tévedés kétféleképpen bírálható el. Ha az elkövető a tőle elvárható körütekintés, figyelem tanúsítása ellenére téved magatartása társadalomra veszélyességében, akkor bűnösség hiányában büntetlen marad; ha azonban tévedését gondatlanság okozta, akkor gondatlan büntett címen felel, feltéve természetesen, hogy a gondatlan elkövetést a törvény büntetni rendeli.⁴

3. A társadalomra veszélyesség tudatával kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy ez a tudat nem az elkövető szubjektív értéktétele saját cselekményéről.

Ellenkezőleg: a társadalomra veszélyesség tudata fennforog már akkor, ha az elkövető — bár (szubjektíve) meg van győződve cselekményének a társadalomra hasznos voltáról, de tudja, hogy magatartása tilalmazott; létezik akkor is, ha az elkövető tisztában van cselekménye elítélendőségével, helytelenségével, rosszsállást érdemlőségével. Ezért nem helytálló az az ellenérv, amely a szándékosság új koncepciójával szemben azt hangoztatja, hogy indokolatlanul és megengedhetetlenül összeszűkül a büntetőjogi felelősség köre. Az igazság

³ A Szovjetunió 1958. évi Büntetőjogi Szabályai Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 16. p.

⁴ Vö.: Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959.

az, hogy a korábban szándékosnak minősült egyes cselekményekért, de csak *mint ilyenekért* szűkül a büntetőjogi felelősség köre, ellenben bővül a gondatlan cselekményeké.

(Ami a társadalomra veszélyesség tudatával kapcsolatos bizonyítási nehézséget illeti, az aggály indokolatlan. Bármiféle szándékkonceptió esetén is minden tényállási elem, így a szándék minden mozzanatával együtt bizonyítást kíván. Mentő körülmény esetében nem elegendő az arra való pusztán hivatkozás, tehát a társadalomra veszélyességben való tévedés direkt vizsgálatára is csak megfelelő esetekben kerül sor.)

— Ehhez képest a gyakorlatlan orvos bonyolult operációt hajtván végre és a beteg halálát okozva — helyes minősítés szerint — gondatlanságból ölt;

— a gépkocsivezető — aki nem érdeklődik, de azt hiszi a szomszédos ülésen helyet foglalóról, hogy képzett vezető, illetőleg van gépjárművezetői igazolványa, s szándékosan átengedi a volánt: gondatlanul cselekedett a gázolás tekintetében;

— a technikai feladat ellátására kötelezett személy szándékos *cselekményével* kárt okozván, gondatlan volt, ha csak nem kívánta vagy nem volt közömbös a káros, társadalomra veszélyes következmény tekintetében.

A felsorolt példák igazolhatják, hogy a gondatlan bűnösség a társadalomra veszélyes következmények tudatának a hiánya miatt állapítandó meg, és azt is, hogy bármely teória érvényesülése esetén sem minősültek az ilyen cselekmények szándékosnak.

4. A szocialista büntetőjogban immár uralkodó szándékfogalom-konceptió a társadalomra veszélyes következmények tudatára épül. E tudatban tanúsított magatartás — a törvényi tényállás egyéb ismérveinek a megléte esetén — tehát a szándékos bűnösség megállapítására vezet. A contrario következik, hogy *a gondatlan bűnösség nélkülözi a társadalomra veszélyes következmények tényleges tudatát*. A társadalomra veszélyesség tudata ehhez képest a határvonal a szándékosság és a gondatlanság területei között.

5. Kérdés, vajon mire vezethető vissza a társadalomra veszélyesség tudatának a hiánya az elkövető gondolati világában. Arra-e, hogy az elkövetőben meg sem jelenik a társadalom kívánságát hangsúlyozó közösségi motívum?

A kérdésre igenlő a válasz, ha a gondatlanságnak csak a negligentia elnevezés alatt ismert fogalmát vesszük alapul.

A luxuria esetében azonban az a helyzet, hogy az elkövetőben tudatos a veszély bekövetkezésének a lehetősége, de bízik a lehetőség realizálódásának az elmaradásában. A veszély tudatosodása közben kétségtelenül felmerül a pszichében a közösségi érdek, ami azonban éppen nem motivál, ezért motívumharc nincsen.

Amíg tehát a közösségi motívum a szándékos elkövetés során — illetőleg annak előzményeként — legyőzésre kerül a cselekmény elkövetésére ösztökélő motívum által, addig luxuria esetén nem kerül sor a motívumok harcára. A társadalomra veszélyes magatartás tanúsításának a rugója nem a közösségi motívum megsemmisülése, hanem a defektuózus értékelés. E helytelen értékelés esetleg éppen a közösségi érdek tudatosodásának a jegyében szüli a társadalomra veszélyes, de ilyennek végső soron fel nem ismert cselekményt. (P. o.: kockázatvállalás társadalmi érdekek előmozdítására, a várt eredmény helyett azonban káros következmények valósulnak meg.) Ismét hangsúlyozni kell azonban, hogy a cselekmény tiltott jellegének a felismerése akkor is a társadalomra veszélyesség tudatának, egyszersmind a szándékos bűnösségnek a jelenlétére

utal, ha az elkövető *szubjektíve* saját magatartását a társadalomra hasznosnak ítélte.

A luxuriózus gondatlanság feltétele tehát az objektív értelemben vett társadalomra veszélyességi tudat hiánya és a közösségi motívum megjelenése mellett a helytelen értékelés.

Az elmondottakból következik, hogy a közösségi motívum megjelenése és a társadalomra veszélyesség tudata egymással nem szervesen függenek össze, s hogy a luxuriát nem a közösségi érdek tudatának a hiánya, hanem kizárólag a társadalomra veszélyesség tudatának a hiánya jellemzi. Csak negligencia esetében hiányzik mindkét jelenség.

6. A gondatlanság mindkét alakzata tekintetében ezek után felvetődik a kérdés: miből fakad a társadalomra veszélyesség tudatának a hiánya? Nem látszik kétségesnek, hogy az előrelátás hiányából. Luxuria esetén az elkövető azért bízik a káros következmények elmaradásában, mert helytelenül látja előre a körülmények alakulását, a negligencia viszonylatában pedig a következmények előállításának a lehetőségét sem látja előre.

Az előbbieken a gondatlanságot mint pszichikus viszonyt jellemeztük. Ezzel azonban nem világítottuk meg a gondatlanságot elkövetett *büntett* jellegét.

A gondatlan büntett általában éppen úgy megjelenik a külvilágban, mint ahogyan a szándékos büntett. A gondatlanság mint bűnösségi alakzat, az általános törvényi tényállást véve alapul, a bűncselekmény alanyi oldalát teszi teljessé. A büntetőjogi felelősség megállapításához azonban a törvényi tényállás valamennyi ismérvének a létezése szükséges.

Kiinduló pontunk: a gondatlanság nemcsak pusztán „belső emberi magatartás”. Ebből következik, hogy a gondatlanság és a tudatlanság, továbbá a feledékenység közé egyenlőséggel nem feltétlenül tehető. Csekély ugyanis azoknak a bűncselekményeknek a száma, amelyekben a gondatlanság pusztán „belső emberi magatartásban” fejeződik ki. A tiszta mulasztásos bűncselekmények azok — p. o.: a feljelentési kötelezettség elmulasztása —, amelyek „külső magatartás” nélkül, csupán helytelen tudati folyamat, defectus (p. o.: feledékenység) következményeként megvalósulhatnak. A legtöbb gondatlan bűncselekmény vonatkozásában a „belső emberi magatartás” a külvilágban jelentkező cselekménnyel is manifesztálódik. Ez a manifesztáció — az eredmény-bűncselekményeknél — valamely káros eredményre vezető okozati lánc elindítására szolgálatot alapot.

Vagyis a gondatlanságból elkövetett büntettnél rendszerint jelentkezik valamely helytelen emberi magatartás is — akár pozitív, akár negatív —, amely nélkül a bekövetkezett káros eredmény nem állott volna elő. Az elkövető cselekménye indítja el a kauzális folyamatot, ami a büntetőtörvényi tényállásban foglalt eredmény bekövetkezésére vezet.

Az ilyen gondatlanságból elkövetett büntett szubjektív oldalán a bűnösség (az elkövetőt a cselekményhez fűző pszichikus viszony) akként jelenik meg, hogy az elkövető nem kívánja ugyan a beállott eredmény előidézését (s aziránt nem is közömbös), azonban akarja azt a cselekményt, aminek nem várt, de abból okszerűen folyó eredménye előállott.

Látható, hogy a gondatlanság sem nélkülözi — ilyen esetben — azt az *akarat* elemet, amely egyébként a szándékosságnak a sajátja. Ez az akarat azonban csak a cselekmény vonatkozásában jelentkezik, az eredmény tekintetében nem.

A gondatlanul okozott eredményért való büntetőjogi felelősség ehhez képest nem a tudat, hanem az akarat hibáján nyugszik. A gondatlanul bűncselekményt elkövető a szándékos magatartással okozott eredmény beállásának a lehetősége tekintetében tévedésben van.

7. A materiális bűncselekményeknél az okozati összefüggés felismertsége vagy felismerhetősége is a bűnösség feltétele.

A társadalomra veszélyes következmények tekintetében kell objektív kapcsolatnak lenni és ennek a felismertsége vagy felismerhetősége dönti el, vajon a szubjektív oldal megkövetelte bűnösség valamely alakja, szándékosság vagy gondatlanság, fennforog-e. Amennyiben az okozati összefüggés létezése tekintetében az elkövető tévedett, akkor szándékos bűnösségről nem lehet többé szó, gondatlan bűnösségről azonban igen, mindazokban az esetekben, amikor *általában* több körülménnyel vagy elővigyázattal az elkövető felismerte volna az egyébként objektíve létező okozati összefüggést jelentő láncszemeket. Az „*általában*” kifejezés itt arra utal, hogy az átlagembertől elvárható gondolkodási, megismerési képességgel észlelhető az objektív kapcsolat a magatartás és a káros eredmény között. Ez vezet ahhoz a további kérdéshez, vajon a felismerhetőség ilyen *lehetősége* esetén szemrehányható-e mindenkinek, ha ezt a felismerést nem produkálta.⁵

A büntetőjogi felelősség a gondatlan bűncselekmények tekintetében ehhez képest a *tévedés felróhatóságán vagy fel nem róhatóságán* alapszik.

8. A következőkben a felróhatóság kérdését vesszük vizsgálat alá.

Az egyes emberek ismereteinek a mennyisége, kulturáltságuk foka, tehát felismerőképessége nem azonos. Ezért a gondatlanság bűnösségi formája mellett a szemrehányhatóság már nem lehet általános, mindenkire egyforma mértékkel mért, hanem ennek (ti. a szemrehányhatóságnak) a határát az elkövető egyéni képességei szabják meg, azonban csak bizonyos korlátok között.

Nincsen szemrehányhatóság, ha az elkövetőről azt kell megállapítani, hogy bármilyen nagy erőfeszítéssel sem lett volna képes a kellő felismerésre.

(A szándékos bűnösség esetében a felelősség mindenkire kiterjedő, *általános*.) A szándékosság fogalma tehát nem az elkövető személyéhez kapcsolódik, nem *szubjektív* olyan értelemben, hogy a szándékos magatartást tanúsítók között alanyi minemőségük szerint — képességeik szerint kellene különböztetni.

A gondatlan bűnösség a felelősség alapjául csak akkor szolgálhat, ha az elkövetőnek szubjektumából folyóan kellett volna előre látnia, hogy magatartása és a káros következmény között az objektív kapcsolat megvan. A gondatlan bűnösség tehát személyhez kapcsolódik, és tehát az előbbi értelemben szubjektív.

A gondatlan bűnösség további kritériuma, hogy több figyelem tanúsítása esetén az előrelátás *lehetséges* legyen.

Nagyon is vitássá tehető azonban, hogy ez a büntetőtörvényi gondatlanságfogalom szabatos meghatározás-e; ugyanis az objektív kapcsolat a

⁵ Nem szabad összetéveszteni az itt használt „*általában*” kifejezés tartalmát azzal az állásponttal, amely a *felelősség* alapjának az *átlag ember* felismerőképességét tekinti, tehát a gondatlan cselekményért a *felelősséget* „*általában*” megállapítja, felrója, szemrehányhatónak tartja.

tudattól függetlenül létezik, a marxista ismeretelmélet pedig azt tanítja, hogy minden objektív jelenség megismerhető, mert az emberi megismerés végtelen. Aki azonban nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel, kulturáltsággal, tudással, egyes összefüggéseket nem képes felismerni — bármekkora erőfeszítéseket is tegyen. Joggal tehető a Magyar Népköztársaságban szemrehányás az ismeretek megszerzésének az elmulasztása miatt, mert bárki számára megvan a lehetőség tulajdon kulturális színvonalának az állandó növelésére. Mégis, személyes tulajdonságok, ideértve az egyes emberek agyműködésének a rendjét is, esetenként korlátokat szabnak az ismeretek gyűjtése tekintetében. Ha tehát általában meg is állapítható, hogy *lehetett volna* előre látni (ezt tartjuk egyébként a gondatlan bűnösség szabatos kritériumainak),⁶ akkor is a *felelősség* aszerint alakul, vajon maga az elkövető a *felmerült esetben* valóban képes lett volna-e előre látni. Magának az előrelátási képességnek a hiánya — tehát a műveletlenség, a tudatlanság, a hozzá nem értés — büntetőjogilag nem értékelhető. Ismeretek szerzésére ugyanis nem büntetőjogi, hanem kulturális-nevelő eszközökkel kell ösztönözni.

A formális (alaki) bűncselekményeknél ugyanez a kérdés sokkal egyszerűbb, mert a bűnösségnek csak a magatartást és nem az eredményt, illetőleg az okozatosságot kell átfognia.

Ebből következik, hogy a felelősség e büntettek vonatkozásában az elkövetők szélesebb körére állapítható meg, mint az eredménybűncselekményeknél. Többeket terhel tehát, mert kevesebb tudás kell annak a felismeréséhez: vajon valamely magatartás önmagában veszélyes-e a társadalomra, mint ahhoz, hogy milyen eredményt fog létrehozni, és hogy szükségképpen vagy objektíve véletlenül vezet-e a káros eredményre.

A kifejtettekből arra is lehetne következtetni, hogy a gondatlan bűnösség fogalma már önmagában megoldja a felelősség kérdését is. Ez azonban csak látszat. A gondatlanság fogalmának a szokványos meghatározása iménti felemlítésekor igyekeztem igazolni, hogy

míg *egyik elkövető tekintetében* a magatartás tényálladékszerű, mert tőle több figyelem, előrelátás volt elvárható, nagyobb erőfeszítéssel elkerülhette volna a káros eredményt, addig *más elkövetőnél* már nem tényálladékszerű a magatartás, mert bármely erőfeszítés mellett sem lett volna képes előre látni, tehát nem volt gondatlan.

Magatartása — a gondatlanságfogalom ilyen meghatározása mellett — nem tényálladékszerű. Ebből továbbá az következik, hogy a gondatlanság törvénybeli megfogalmazása nem nyújt minden esetben azonos következtetésre szolgáló alapot. Ez az oka annak, hogy gondatlan bűnösség esetén a büntetőjogi felelősséget *kénkrét döntésekben* kell megállapítani vagy mellőzni, és az nem a törvényből folyik.⁷

Mindazokban az esetekben, amelyekben van mit felismerni, ennek az elmulasztásával a káros eredményt vagy annak objektív lehetőségét okozó magatartásért való *felelősség* tekintetében dönteni kell. A döntés alapvető irányítását, az elvet a törvénynek kell megállapítania.

⁶ Vö.: az 5. lábjegyzettel.

⁷ Így LEKSCHAS, J. is: Über die Strafwürdigkeit von Fahrlässigkeitsverbrechen. Berlin, VEB Deutscher Zentralverlag, 1958.

A magyar büntetőtörvénykönyv Tervezete a 17. §-ba foglalja ezt.⁸ A Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok Büntetőtörvényeinek Alapelvei pedig 9. cikkében szól erről.⁹

Ezekből azonban az következik, hogy a büntetőtörvényben nem a gondatlanság fogalmát írjuk körül, hanem a gondatlan cselekményért való felelősség egyik ismérvét határozzuk meg: az elvárhatóságot.

Ez esetben tehát a törvényi tényálláson kívülre esik a büntetőjogi felelősség fogalma.

A felelősséget az határozza meg, hogy kinek-kinek mit róttunk fel; a repressziót csak akkor alkalmazzuk, ha az feladatát be is tudja tölteni; ha az célszerű, eredménnyel kecsgetet a bűnözés elleni küzdelemben.

II. A gondatlan büntettek inkulpálásának a módszerei

1. A technikai eszközök, a kultúra és a civilizáció eddigi fejlődésének egyik negatív megnyilvánulása — mint már említettük —, hogy bővültek azok a veszélyforrások, amelyek a gondatlan emberi magatartás folytán különösen az életet és a testi épséget fenyegetik. Az elemi erők, a magas hatásfokú energiák legszélesebbkörű bevonása a termelés és a szállítás folyamatába az emberiség uralmát fejezi ki a természeti erők felett. Ennek azonban az a sajátossága, hogy negatív hatásainak az elhárítása a permanens éberséget, valamint a legszigorúbban meghatározott magatartási kötelezettséget rója az emberekre.

A népsűrűség általános emelkedése, továbbá az embereknek a tömörülése a városokban és a munkahelyeken ugyancsak fokozzák annak a veszélynek a lehetőségét, hogy az elemi erők és a gépek felhasználása során vétett hiba az élet vagy a testi épség, illetőleg anyagi javak pusztulását eredményezi. Az abszolút számokat tekintve, a statisztikai adatok az üzemi és a közlekedési baleseteknek a növekedését mutatják.

A mai kor életviszonyai — amellet, hogy a legszebb perspektívát nyújtják az emberiség számára — az együttélési erkölcsi normáknak az eddiginél szigorúbb figyelembevételét, a gondosságnak, azaz: a figyelemnek, a körültekintésnek, az előrelátásnak egy — a korábbinál — magasabb fokát igénylik. A munka és a forgalom felgyorsult üteme, az emberi kéztől irányított természeti erőfolyamatok teremtő-pusztító áradata — egyfelől — mindinkább szükségessé teszi az egyesek magatartásbeli autonómiájának szabályokkal való szorosabb körülhatárolását, másfelől az egyéntől a magasabb fokú és intenzívebb értelmi tevékenységet követeli meg.

⁸ „Gondatlanul követi el a büntettet, aki előre látja, hogy cselekményének a társadalomra veszélyes következményei lehetnek, de könnyelműen bízik azok elmaradásában; úgyszintén az is, aki ezt a lehetőséget azért nem látja előre, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta.” (T. 17. §.)

⁹ PIONTKOVSZKIJ erről így ír: „Ismeretes, hogy a gondatlan bűnösségnek a fogalma az utóbbi időkig vitákra adott okot a szovjet jogászok körében. Az OSZFSZK 1926. évi büntetőtörvénykönyvének 10. cikkébe foglalt meghatározás lehetőséget adott a gondatlanság fogalma jellegének különböző — objektív vagy szubjektív — felfogására. Az objektív felfogás szerint a beálló eredmény előrelátásának a lehetőségét akkor kell megállapítani, amikor a beálló eredményt az adott helyzetben fennforgó követelmények iránt „átlagos mértékben” gondos ember előre láthatta. Ez a felfogás bizonyos esetekben azt eredményezte, hogy akkor is megállapítható volt a gondatlan bűnösség, amikor valaki

A magasabb követelmények objektív alapjai az emberi műveltség általános színvonalemelkedésével és az emelkedés lehetőségének a biztosításával adva vannak; az ellentmondás tehát abban van, hogy az egyesek és a tömegek tudatvilágának az alakulása a társadalmi-termelési viszonyok alakulásával nem párhuzamosan halad, és még abban is, hogy az objektív lehetőség a hozzáértéssel való és a társadalom szempontjából pozitív jelentőségű döntésre az egyes emberben még nem keletkezteti szükségképpen azt az erkölcsi szükségérzetet is, hogy az általa meghozandó döntés a társadalom érdekeinek megfelelő legyen.

A társadalmi igény kielégítéséhez szükséges tudati, pszichikus feltételek megteremtésének egyik igen hathatós emelője a jog, amely az állam egyértelmű állásfoglalását fejezi ki valamely kérdésben és pontos felvilágosítást nyújt az embernek a követendő magatartást illetően.

A biztonsági követelményeknek állami parancssal vagyis jogszabályban való kitűzése önmagában véve is nagy jelentőségű, de a profilakszist nem teszi teljessé. A kikövetelhető parancs pusztán meglepte az állampolgárok jelentős részénél még nem jelent olyan motiváló erőt, ami ellensúlyozhatja az egyes emberekben meglevő tunyaságot, nemtörődömséget, könnyelműséget vagy — valamely alkalom kapcsán — az érdekből fakadó és rögtönösen ható indítékot. Tapasztalati tény az is, hogy vannak személyek, akiknek a tudatában valamely szabály rögzítésének a pontossága és tartóssága nem attól függően történik, hogy a szabály elhanyagolása vagy megszegése másoknak, illetőleg a közösségnek milyen kárt okoz, hanem attól függően, hogy neki a szabály megsértése miatt milyen repressziót kell elszenvednie.

Valamely magatartásnak bűncselekménnyé nyilvánítása, illetőleg büntetőjogi szankció alá helyezése *elsősorban* nem az alkalmazható represszió súlyánál fogva jelent minőségi különbséget minden más fajta állami kényszerintézkedéssel szemben, hanem amiatt, mert a kriminális büntetés a társadalmi rosszallásnak a legélesebb kifejeződése és etikailag oly mértékben színezett, hogy nemcsak valamely relációban (pl. bizonyos funkció betöltésére alkalmatlanság), hanem általánosságban deklarálja az érintett személy felróható fogyatékoságait, megvetésre méltó antiszocialitását.

A büntetőjogi büntetésnek tehát fundamentális feltétele, hogy a társadalomra veszélyes cselekmény elkövetésében a társadalmi érdekeknek olyan semmibevételre, az elkövető személynek oly súlyos — esetleg csak eseti — jellembeli fogyatékoságai tükröződjenek, amelyek már ezt a fajta legerőteljesebb ráhatást követelik meg.

nem látta és lehetősége sem volt arra, hogy előre lássa a káros következmények beálltát. Tehát az objektív felfogás a bűnösség nélküli felelősséghez, azaz objektív beszámításhoz vezetett. A szubjektív felfogás szerint a bekövetkező eredmény előrelátásának a lehetőségét az elkövető szubjektív tulajdonságai alapján kell megállapítani. Az Alapelvek 9. cikkében a gondatlanság fogalma: az elkövető tevékenysége vagy mulasztása társadalomra veszélyes eredményt nem látta előre, bár köteles volt és lehetősége is volt arra, hogy ezeket előre lássa. Ez a meghatározás tehát a társadalomra veszélyes következmények beállása általános előrelátásának a kötelezettsége mellett, előtérbe helyezi annak a megállapítását, hogy volt-e reális lehetőség a következmények előrelátására és egyben volt-e lehetőség azok elkerülésére is. Ezáltal az Alapelvek a gondatlanság szubjektív ismérveinek tulajdonítanak döntő jelentőséget, amivel mindenképpen kirekesztik az állítólagos bűnös gondatlanság lobogója alatti felelősségként is az objektív beszámításnak minden lehetőségét.” (Ld. Jogtudományi Közlöny, 1960. 4. sz.)

A gondatlan cselekmény elkövetőjére a tárgyalt cselekmények körében is az a jellemző, hogy nem kíván szembehelyezkedni a társadalommal, nem tudatosan tör annak az érdekeire. Kérdés tehát, hogy az ilyen személlyel szemben indokolt-e az erkölcsi megbélyegzést tartalmazó büntetésnek a kilátásba helyezése, illetőleg az alkalmazása.

Gondatlanul ugyanolyan kár okozható, mint szándékosan. A statisztika adatai arról tanúskodnak, hogy a gondatlan sérelemokozás vagy veszélyeztetés gyakorisága bizonyos relációkban meghaladja a szándékos sértések gyakoriságát. A beszámítási képességgel rendelkező személy tudja, hogy minél jelentősebb társadalmi érdekről van szó, ő annál nagyobb gondosságra kötelezett, és minél jóvátehetetlenebb sérelem bekövetkezésére van lehetőség, annál nagyobb körültekintéssel kell eljárnia. Valamely személy erkölcsi megítélésénél nemcsak annak van jelentősége, hogy kötelezettségeit milyen fokban hanyagolja el vagy szegi meg, hanem annak is, hogy milyen kötelezettségek tekintetében és milyen tudattartalom mellett mutatkozik ez meg. (Jóvátehetetlen kár előreláthatása mellett a kisebb fokú köteleességszegés is már jelentősebb erkölcsi defektusra utal, mint egy kiküszöbölhető vonatkozásában tanúsított — akár — súlyosabb hanyagság.)

Mindebből következik, hogy a gondatlanul cselekvőnek büntetéssel való fenyegetése indokolt akkor, ha a társadalom profilaktikus védelme ezt vagy azért követeli meg, mert a büntetés alá vont magatartás általában pótolhatatlan értékek megsemmisítésével, helyre nem állítható kárral fenyeget;

vagy pedig azért, mert az elkövető valamely speciális viszonytól fogva a gondosság különleges köteletségével tartozik, és a társadalmi valamely mechanizmusnak, az intézmények egy bizonyos rendszerének a kiépítésénél éppen — a mechanizmus szabályszerű működésének a feltételét képező — ilyen különös gondosságnak a megtartásával számol.

2. A gondatlan magatartások büntetés alá helyezésének az általános jellegű kriminálpolitikai indoka feleletet követel arra a kérdésre is, hogy milyen tartalommal kell megalkotni a büntető rendelkezéseket, milyen körben kell a gondatlan cselekményeket inculpálni.

A felelősségnek a beállott káros következménytől való függővé tétele korántsem bír megfelelő visszatartó erővel. Luxuria esetében a könnyelműen cselekvő abban bízik, hogy a káros következmény el fog maradni, az eshetőségként felmerülő eredményképzetnek nála visszatartó hatása nincs, és úgy véli, hogy a kár elmarad és a törvénnyel nem kerül összeütközésbe. Ha ilyenkor azután a káros következmény valóban beáll, és az elkövetőt felelősségre vonják, mind az elítélt, mind pedig a represszióról tudomást szerzők hajlamosak az eseményeket nagyrészt a *szerencsétlen véletlen*, valamint az elkövető (vagy a sértett) *ügyetlenségének* a számlájára írni. Még gyakoribb ez a pszichikus megnyilvánulás olyankor, amikor a hanyagság, járatlanság vagy a szabályok nem-ismerése (negligentia) játszott közre a baleset előidézésénél. Az említett tartamú büntető rendelkezésnek a generálpreventív hatása korántsem megfelelő.

Ebből az következik, hogy a büntetőtörvényben a „ne ölj!” parancsa mellé oda kell állítani a „ne veszélyeztess!” kategorikus parancsát is.

Az újabb jogalkotás egyes államokban — bár általában esetileg és tartalmilag nem mindenben kielégítő rendelkezések formájában — örömdetes példázza a jogalkotói felfogásnak helyes irányba fordulását.

Hiányzik azonban a veszélyeztető jellegű cselekmények kriminál-politikai megítélését illetően az egységes szabályozás.

A személyeket közvetlenül veszélyeztető cselekményeknek az igazgatás-ellenes cselekmények (kihágás, szabálysértés) szférájába utalása a prevenció fokozása hatásos módszerének aligha tekinthető.

Az élet és a testi épség gondatlan veszélyeztetésének a büntetés alá helyezése — mindenekelőtt — a természetüknél fogva kockázattal járó foglalkozások, vállalkozások, illetőleg a közlekedés körében bír jelentőséggel. Ez a körülmény azonban nem jelentheti azt, hogy e körön kívül a büntetőjog védelmi szerepe elhanyagolható lenne. A mindenkj által általánosan végzett ún. mindennapi tevékenység vagy sport kapcsán a hanyag magatartás az élet vagy a testi épség csorbitásának a veszélyét ugyancsak előidézheti. Vajon milyen megalapozott indoknál fogva kellene helyeselni azt, hogy a feletlen pincelejáratnak vagy gödörnek kerítetlenül, figyelmeztető jelzés nélkül hagyása; romlott élelmiszerek a felszolgálása; valamely súlyos tárgynak magashól való ledobása — ha ebből halál vagy súlyos testi sértés nem is származott — a büntetőjog érdekkörén kívül marad, figyelem nélkül arra, hogy az említett következmények csupán a véletlen, a sértettnek reflexszerű szerencsés mozdulata vagy a sors segítségnyújtása miatt maradtak el? Az élet-veszély előidézésének az alkalmai a mindennapi magántevékenység körében is megteremtődnek, és ugyanúgy, mint a foglalkozási szabályszegés esetén, a következmények elmaradása ilyenkor is lényegében a véletlenen múlik. Az a tény, hogy e jelenségek vonatkozásában nem mutatkozik az előfordulásnak olyan növekedése, mint ami a foglalkozási veszélyeztetésnél kimutatható, a kérdés meritumára nem hathat ki, és semmiképpen sem vonható le ebből olyan következtetés, hogy a társadalomra háruló veszély ilyen vonatkozásban nem fokozódik. Ugyanezek vonatkoznak az anyagi javak pusztítására, illetőleg a pusztulás közvetlen veszélyének az eseteire is. A büntetőjog fejlődésére nemcsak bizonyos társadalomra veszélyes magatartások elszaporodása hat ki, hanem az általános társadalmi fejlődés is.

A felelősség objektív alapja nem a kár bekövetkezésével, hanem a kárt előidéző, és azt előidézhető *magatartással* teremtődik meg.

3. A gondatlan és a szándékos cselekmények poenalizálásának a szembeállítására arról győző meg, hogy a büntetőjogi felelősség különböző szintű objektív talapzaton nyugszik: a szándékos büntettek esetében a talapzatot a magatartás képezi, míg a gondatlan bűncselekményeknél tipikus a káros eredmény. E megállapításnak nem mond ellent az a körülmény, hogy a szándékos cselekmények jelentős része mint materiális büntett került megfogalmazásra, hiszen az eredmény bekövetkezése a felelősségrevonhatásnak nem kritériuma, ha egyszer a törvény a kísérletet vagy éppen az előkészületet is bünteti. Dogmatikailag sem lehet törésről szólni, ha elfogadható a szerintünk helyes nézet, hogy a közvetlen veszélyhelyzet objektív külvilági változás, tehát eredmény.

Elvileg szükségszerűnek mutatkozik az a követelmény, hogy a büntetőjogi felelősség objektív alapját mind a szándékos, mind a gondatlan bűncselekmények tekintetében közös szintre kell hozni. A törvénynek a gondatlan bűncselekmények megfogalmazásakor is *expressis verbis* ki kell fejeznie, hogy a szankciót a társadalomra veszélyes magatartásért helyezi kilátásba, és a felelősséget akkor is viselnie kell az elkövetőnek, ha magatartásából sérelem nem, hanem csak veszély támadt.

Az inculpálás szubjektív alapját illetően: a közvetlenül veszélyeztető tudatos vagy hanyag cselekményeknek általános büntetendővé nyilvánítása nem jelenti-e a bűnösség határainak a túlzott kiszélesítését, nem támaszt-e elvárhatatlan követelményeket a gondosság tartalma tekintetében?

Az ember tudata legpontosabban cselekményének mint a külvilágban jelentkező mozgásnak, valamint cselekménye legközvetlenebb kihatásainak az objektív mibenlétét tükrözi, illetve képes tükrözni. Minél távolabb van a magatartás által determinált külvilági változás a magatartás kifejtésekor fennállott helyzettől, az előrelátás annál bonyolultabb értelmi műveletet feltételez, és a tévedésnek mint pszichikus hibának az eshetőségei nőnek. Valaki a töle elvárható körültekintés kifejtése mellett is tévedhet magatartása távolabbi következményeit illetően, de ugyanilyen gondosság kifejtése mellett kevésbé tévedhet abban, hogy magatartása milyen feltételeket teremti, milyen külvilági változásoknak lehet a forrása vagy concausája. Ha nem is látja előre — vagy bizonyos feltételek között nem is láthatja —, hogy magatartásából halál, testi sértés vagy más kár fog bekövetkezni, de azt inkább *belátja vagy beláthatja, hogy a veszély feltételeit megteremti*. A gondatlanul cselekvő tudatát nem a sérelem bekövetkezésének a reális lehetősége ragadja meg, hanem a veszély konkrét fennállása.

A konkrét veszély előidézéséért való felelősségrevonás tehát szubjektív oldalról is megalapozottabb, mint a gondatlanul okozott eredményért.

A veszélyeztetés büntetendővé nyilvánítása különösen hatásos módja lehet a megengedhetetlen kockáztatásokkal szemben *gátolólag* fellépő motívumok hatóereje felfokozásának.

Ellenérv lehet, hogy az élet vagy — különösen — a testi épség közvetlen veszélyben léte, a tapasztalat szerint, percről percre előforduló jelenség, és általában bűnös magatartás folyamánya, s így a rendelkezés következetes alkalmazása lehetetlen lenne a felelősségrevonandók számának abszurd mértéke miatt, és mert az esetek túlnyomó többsége nem jut tudomására a hatóságnak, amely csak a bekövetkezett balesetről szerez vagy szerezhet tudomást. Gyakorlati aggály lehet, hogy az elasztikus, „közvetlen veszély”-fogalom tág teret nyitna a bírói önkénynek, kizárná az egységes ítélkezési lehetőségét.

Az ellenvetések a Magyarországon folyó gyakorlat által megcáfoltak. Tény azonban, hogy a „közvetlen veszély” meghatározása nehéz.

4. A közvetlen veszély: objektív helyzet, amelyben:

a) a káros következményre közvetlenül vezető kauzális folyamat már megindult, vagy

b) a folyamatot közvetlenül elősegítő ok már létezik, illetőleg e folyamatot gátoló ok elhárult.

Az elkövető tudata, ha átfogja azokat az objektív körülményeket, amelyek közepette magatartása közvetlen veszélyt idéz elő, és az eseményeknek — általa is előre látott — alakulásába belenyugszik, akkor a közvetlen veszélyeztetés szándékos, és aligha különül el a szándékos emberölés vagy testi sértés kísérletétől. Ha csupán a biztonsági követelmények megszegésével kötelességellenes rizikót vállal, de reális alappal bízik abban, hogy ebből másokra közvetlen veszély nem származik — akkor gondatlanul cselekedett. Ilyen esetekben a bűnösség kettős alakzata, vegyes bűnösség állapítható meg:

a cselekmény a kockázatvállalás relációjában szándékos, a közvetlen veszély előidézése relációjában gondatlan.¹⁰

III. A büntetőjogi felelősség fogalma és „degradálódása”

1. A gondatlanság helyes fogalmából következik, de napjainkban különös és új jelentőséget kap a büntetőjogi felelősség elmélete, mert mindinkább előtérbe lépnek a nevelő eszközök alkalmazásának a követelményei, s ezzel együtt a társadalmi felelősség. Nem nyújt továbbra teljes és mindenre alkalmazható elvi megoldást az, hogy a bűncselekményt büntetőjogi büntetés követi.

A büntetőjogi felelősség tekintetében is abból kell kiindulni, hogy a Magyar Népköztársaság jogrendszerének és jogtudományának világnézeti alapja a marxizmus—leninizmus. Ehhez képest a magyar büntetőjogban a felelősségrevonás alapja egyfelől az elkövető bűnössége. Ebből következik, hogy felelősségrevonásnak csakis:

- bűncselekmény miatt lehet helye;
- valamely bűncselekmény miatt nem szükségképpen következik be a felelősségrevonás;
- a felelősség más körülmények folytán keletkezik, mások a fogalmi jegyei, mint magának a bűncselekménynek, bár a felelősség meghatározásánál a bűncselekmény némely fogalmi elemének jelentősége van;
- a büntetőjogi felelősség szélesebb alapokon nyugszik, mint maga a bűncselekmény, és végül

— a büntetőjogi felelősség alapja kihat, visszahat a bűncselekmény-fogalom elemeire is. A bűncselekmény társadalmi jelenség, a felelősségrevonás tehát nem öncélúan, hanem csakis a társadalom érdekében történhetik.

A bűncselekmény fogalmi elemei közül elsősorban a szubjektív sajátosságoknak van kapcsolata a büntetőjogi felelősséggel.

A tudatos emberi cselekménnyel szoros kapcsolatban van az, hogy értük az ember felelősségre vonható. Ez a felelősségrevonás jelenti a bűncselekmény szubjektív sajátosságainak a tartalmát. Amilyen mértékben növekszik a kultúráltság, amilyen mértékben szaporodnak az ember ismeretei, olyan mértékben gyarapszik a tudata; természetes tehát, hogy ezzel együtt kell növekednie az emberben a cselekedeteiért való számotadási képességnek is. Egyébként ezzel együtt növekszik az egyénnel szemben támasztott követelmény is.

A nem tudatosan megvalósított cselekmény miatt büntetni azt jelentené, hogy a büntetésből senki sem tanul. Az, akit nem tudatos cselekménye miatt büntetnek meg, nem tanulná meg a büntetésből azt, hogy a jövőben ne cselekedjék tudattalanul (nem tudatosan). Nem óvna őt a jövőben hasonló magatartás tanúsításától, sőt önmagában a büntetés elszenvetésétől vagy kiállításától ismeretei sem bővülnének. A társadalom többi tagjai nem helyeselnék az ilyen körülmények között alkalmazott büntetést, mert, ha bárki saját magára illesztené az ilyen cselekmény magvalósításának a körülményeit

¹⁰ E fejezetben foglaltakat vö.: Fonyó Antallal az Association Internationale de Droit Pénal 1961. évi lisszaboni konferenciájára, „A gondatlan bűncselekmények elszaporodásának a problémája” témához készített tanulmányunkkal. (Közzétéve: Rapport Général au Congrès de Lisbonne de 1961., par Enrico Altavilla, Róma, 1960.)

és a következményeit — (a büntetést is ide értve) — arra jönne rá, hogy hasonló helyzetben ő sem tudna másképpen dönteni. Ez okból az ilyen büntetőjog csak önmagáért léteznék, és nem lenne a bűnözés elleni küzdelem szolgálatában eredményeket elérni képes társadalmi eszköz.

A büntetőjogi felelősség meghatározása ott kezdődik, ahol a bűncselekmény fogalmi elemeinek a felsorolása végződik.

A büntetőjog feladatának a megvalósításánál különleges figyelmet kell fordítani arra, hogy csak olyan cselekmények miatt lehessen büntető felelősségre vonni, amelyekkel szemben a büntetőjogi büntetés a hathatós eszköz. Tehát az alkalmazott büntetés az általános és a különös prevenció céljainak megfelel.

Ha a szándékos magatartás tényálladákszerű, bűncselekményt eredményez, a büntetőjogi felelősség azonban itt is különféleképpen alakul. Pl.: az elkövetés és a felderítés, illetőleg az elbírálhatás között még a legjobban működő felderítés és igazságszolgáltatás esetén is időkülönbség van. Az időmúlás pedig a bűncselekmény létrejöttére ugyan nem, de a felelősségrevonhatás körülményeire esetleg kihat. E kihatások a következők lehetnek:

a körülmények lényeges változása, a releváns tények bizonyíthatóságának a lényeges nehezülése, a büntetőpolitika területére tartozó jelenségek értékelése. (Elévülés, kegyelem, magánindítvány-, felhatalmazás hiánya stb.)

Továbbá: — a cselekmény vagy az elkövető társadalomra veszélyességének a megszűnése;

— az elkövető halála;

— az elkövető beszámítási képességének utólagos megszűnése.

Mindezekben az esetekben bűncselekmény valósult meg, azonban azt kell megállapítani, hogy hiányzik, illetőleg megszűnt a büntetőjogi felelősség alapja. Mindez ismét azt igazolja, hogy a létrejött bűncselekmény feltétlen üldözése, az érte való büntetőjogi felelősség feltétlen megállapítása a büntetőjogot öncélúvá tenné.

A magyar büntetőtörvény az *önkéntes* elállás esetére azt tartalmazza, hogy a jogalkalmazó választhat a korlátlan enyhítés, a törvény teljes súlyának az alkalmazása, és az egyáltalában büntetlenül hagyás között.¹¹ (Ez utójára említett lehetőség is a felelősség alapjának a hiányát jelenti, noha bűncselekmény valósult meg.)

2. Amennyiben azt a tételt állítjuk fel, hogy a szándékos elkövetés esetére inculpált magatartások gondatlanul megvalósítása tényálladákszerű, és büntetéstérdemlősége attól függ, vajon a törvény azt előírja-e,

elfogadható — az előbbiekkal egybevetve —, hogy *a felelősség különvált a kriminális büntetéssel fenyegetettségtől*. Ebben az esetben a bűncselekmény fogalma akként változik, hogy a kriminális büntetéssel fenyegetés mellé — vagyilagosan — a társadalmi rosszsallás kerül, illetőleg a (kriminális) büntethetőséget kizáró okok szaporodnak.

Kialakul az a koncepció, hogy vannak esetek, amikor bűncselekményért — a felsorolt okok miatt — nincsen büntetőjogi felelősség, továbbá más esetekben amiatt sincs, mert a védelmi célokat nem a büntetőjogi, hanem a tár-

¹¹ 1950 : II. tv. 18. és 19. §§.

sadalmi felelősségrevonás szolgáltatja, és a társadalmi szervek nevelő funkciójának az alkalmazására kerül sor.¹²

A hatályos magyar jogban a társadalmi tulajdon elleni ún. kisebb súlyú büntettek esetén már ma is helye van a büntető eljárás mellőzésének, és ehelyett az elkövető kizárólag fegyelmi úton történő felelősségrevonásának.

Nézetünk szerint a cselekmény a fegyelmi felelősségrevonás ellenére sem veszti el büntetési jellegét. Elvileg a büntetőjogi felelősségrevonásnak későbbi lehetősége sem kizárt. Nincs ugyanis az ügyész elzárva attól, hogy a fegyelmileg elbírált elkövető ellen utóbb — az elévülési időn belül — vádat emeljen, s a bíróság sem, hogy az elkövetőt megbüntesse. A fegyelmi felelősségrevonás a büntetőjogi felelősségrevonást helyettesíti. A büntett és a büntetőjogi felelősség klasszikus kapcsolata tehát a szocialista büntetőjogban — annak egyes intézményeiben — feloldódik, a büntetőjogi felelősség „degradálódik”. A szovjet törvényhozás perspektívája nyomán megjelennek előttünk a büntetőjogi felelősség helyébe lépő egyéb felelősség képei is.

IV. A gondatlan bűncselekmények szankcionálása

1. Választ igényel az is, hogy a különös részbeli tényállások hogyan fogalmaztassanak meg — most már a felelősség ilyen értelmezése szempontjából.

A döntéshez kétirányú elemzés szükséges:

a) vajon minden bűncselekmény esetén — szándékos és gondatlan bűnösség miatt egyaránt — legyen-e büntetőjogi felelősség, vagy

b) az egyes bűncselekményfajtáknál határozottassék meg, hogy csak a szándékos vagy a szándékos és gondatlan bűnösség miatt legyen-e felelősségrevonás.

ad a) Az említett álláspontra helyezkedett a Magyar Büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény; — legalábbis azoknak a bűncselekményeknek a vonatkozásában, amelyek a törvény hatálybalépése előtt, azaz 1951. január 1. előtt kerültek törvényi megfogalmazásra, és amelyek korábban gondatlan elkövetés esetén nem, hanem csak szándékos bűnösség mellett voltak büntethetőek. E bűncselekmények vonatkozásában az 1950. évi II. törvény a büntetési tételt illetően parafikált is.

Ami a gondatlan cselekmények általános büntetendőségét illeti, kétségtelen, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények jelentősége — miként arról már szó volt — az utóbbi évtizedek viszonyai között emelkedett. Úgy véljük továbbá, hogy a közösségi motívumot legyőző, tehát a szándékosan társadalomellenesen cselekvők köre hamarabb szűkül, majd megszűnik, mint a gondatlanoké. Nem kétséges — az eredménybüntettek tekintetében —, hogy gondatlanság által ugyanolyan kár okozható, mint szándékosság esetében. A bűncselekmény törvényi tényállásának a tárgyi oldalát vizsgálva tehát indokoltnak látszik a gondatlan bűnösségért való felelősség kiterjesztése

¹² A fejlődés tendenciája szerint a társadalmi felelősségrevonás körébe nemcsak azok a *bűncselekmények* kerülhetnek, amelyekért a büntetőjogi felelősség „degradálása” indokolt, hanem bűncselekményekké nem minősített társadalomra veszélyes magatartások is.

mindazokra a területekre, amelyek szándékos elkövetés vonatkozásában büntetőjogi oltalomban részesülnek.

Ellenérv, hogy a gondatlan bűncselekmény elkövetője személyében a társadalomra veszélyességének tagadhatatlanul kisebb mértékét hordozza, mint a szándékos büntett elkövetője. A büntetőtörvénykönyvek szándékos büntettek és szándékos büntettek között nem tesznek kötelező egyenlőségi jelet a büntetési tételek szempontjából, hanem a relatíve határozott büntetési rendszer különböző fokozatait felhasználva más és más büntetési tételekkel fenyegetik a szándékos büntetteket. A legkisebb vagy viszonylag alacsony büntetési tétellel fenyegetett szándékos büntettek gondatlan megfelelőinél mindenestre külön kell vizsgálni a büntetéstérdeklőségnek, illetőleg a büntetés szükségességének a kérdését.

A bűncselekmény objektív oldalának a vizsgálata a gondatlan büntettekért való felelősség általánosítását igényli, míg a szubjektív oldal az alany tudati világának, és ezen keresztül személyének az elemzése a felelősségi kör szűkebbre vonása mellett szóló érvekhez vezet.

2. Nézetünk szerint a kérdés eldöntése nem a bűncselekményfogalom ismervei, hanem a büntetés céljainak a figyelembevétel útján lehetséges.

Az alany személyének az előtérbe nyomulása kiegyenlíteni látszik a tárgyi oldalon jelentkező ismérvek jelentőségét. A szándékos és a gondatlan büntettek alanyuk alapján történő differenciálása indokolt. Szükségesnek látszik tehát a szándékos büntett és gondatlan megfélelője között a különbségtétel a büntetés tekintetében; továbbá, hogy a szándékos elkövetés esetén is csak kisebb mérvű társadalomra veszélyességet magukban rejtő büntettek gondatlan megfelelőinél a *büntetőjogi* felelősségrevonás mellőztessék. (Előtérbe léphet a társadalmi felelősség.)

A merev parifikációs megoldás nem látszik helyesnek. A szándékos és a gondatlan elkövetés azonos konzekvenciái a büntetőjog objektívizálódásához vezetnének, a tárgyi oldal jelentőségét egyoldalúan domborítanák ki, és háttérbe szorítanák — a tudati világ ignorálása útján — az elkövető személyét. A kötelező parifikáció nem értékeli a társadalomra veszélyesség tudatának a jelenléte és ennek a hiánya közötti különbségből fakadó azt a körülményt, amely az elkövető személyében rejlő társadalomra veszélyesség nagyobb vagy kisebb mértékére utal.

Minthogy azonban a gondatlan magatartások társadalmi jelentőségének — kimutatni megkísérelt — fokozódása, továbbá az a tény, hogy a közösségi motiváció hatásának a fejlettebb szocialista társadalomban állandó a növekedése, az látszik indokoltnak, hogy a szándékos elkövetés esetére inkulpált magatartások gondatlan elkövetése esetére (az előbb említett kivételtől eltekintve) bűncselekményekké minősüljenek, és a *felelősség* legyen

a) büntetőjogi vagy

b) társadalmi (fegyelmi stb).

Annak az eldöntése, hogy ennek az elvnek a realizálódása *hogyan* történjék.

- az általános részben való megfogalmazással,
- a kisebb súlyú bűncselekmény fogalmának a körülírásával,
- vagy a különös részben az egyes bűncselekményeknél — tehát differenciáltan —, nem büntetőjogelméleti, hanem törvényszerkesztési, kodifikációtechnikai kérdés.

A szocialista állampolgároktól a gondosság magasabb szintjének az elvárhatósága nem a „jóléti” államnak erőszakra támaszkodó voluntarizmusa, hanem a szocializmus viszonyaiból fakadó szükségszerűség.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Igor Andrejew professzor, a varsói egyetem büntetőjogi tanszékének tagja hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a szocialista országokban a bűnözés csökkenésének általánosan tapasztalható tendenciája nem csökkenti a büntető igazságszolgáltatás pontos jogi formáinak és intézményeinek jelentőségét. Ellenkezőleg, állandó követelmény marad a minél pontosabb, a valóságot minél hívebben tükröző és ezért hatékony intézmények kidolgozása. Az ilyen intézmények közé tartozik a bűnösség, a szándékosság és a gondatlanság fogalma is. A szocialista büntetőjogtudománynak szembe kell szállnia minden olyan törekvéssel, amely szerint „a bűnösség nem az értékelés szubsztrátuma, nem a bűncselekmény elkövetőjének pszichikumában és környezetéhez való viszonyában végbemenő valóságos folyamat, hanem ennek pusztá értékelése, s ehhez képest a bűnösség nem a bűncselekmény elkövetésének idején, hanem elkövetőjének elítélése idején létező kategória volna”. Bármilyen álláspontra jut is a szocialista büntetőjogtudomány a bűnösség formáinak kérdésében, annak a tételnek vitathatatlanul kell maradnia, hogy „a bűnösség konkrét valóság, társadalmilag negatív vagy veszélyes valóság, de semmiképpen sem ennek a valóságnak más személyek által elvégzett értékelése” — mint ahogy azt a szubjektív idealista filozófiai alapokon álló normatív burzsoá felfogás tanítja.

Andrejew professzor hozzászólásában tájékoztatta a nemzetközi munka-értekezletet a lengyel Btk-tervezetnek a bűnösség formái kérdésében elfoglalt álláspontjáról. Egyes lengyel teoretikusok nyomatékosan síkra szálltak a bűnösség formáinak hármas felosztásáért. E felfogás szerint a bűnösség egyik formája a közvetlen szándék, második formája a gondatlanság, míg a bűnösség harmadik formája az eshetőleges szándékot és a bűnös önbizalmat foglalja magában. A Btk-tervezet előkészítésénél nem ezt az álláspontot tettük magunkévá. „A bűnösség négyes felosztását fogadtuk el abból a tételből kiindulva, hogy az eshetőleges szándék és a bűnös önbizalom lényege túlságosan különbözik egymástól ahhoz, hogy ezeket egyetlen bűnösségi formában lehessen egyesíteni. Az ilyen egyesítés egyébként a gyakorlatban is veszélyes lenne. A büntetőtörvénykönyvben éppen ezért az egyenes és a közvetett szándék mellett a gondatlanságnak két formáját különböztetjük meg. Ezek közül az első abban áll, hogy az elkövető tudatában van a törvény által tiltott eredmény bekövetkezési lehetőségének, de alaptalanul bizakodik annak elmaradásában. A bűnösség másik formája esetében az elkövető nem ismerte fel az eredmény bekövetkezésének lehetőségét, bár az kötelessége lett volna és azt fel is ismerhette volna. Mint a kifejtettekből következik, a lengyel tervezet megalkotói a gondatlanságot a bűncselekmény objektív oldalának elemeiből vezetik le. A gondatlanság fogalmának meghatározásába nem veszik fel a társadalomra veszélyesség fogalmát, ez azonban nem jelenti azt, hogy lemondanak a bűncselekmény materiális fogalmáról. A bűncselekmény materiális fogalma más vonatkozásban jut szerephez. Egyebek között a bűncselekmény alanyának, a bűncselekményi tényállás tárgyi oldalához való viszonyának meg-

fogalmazásában benne foglaltatik a jogellenesség és a társadalomra veszélyesség tudatának kifejezése. A tervezet szerkesztői ezt illetően különbséget tesznek a cselekménynek, azaz a cselekmény jogellenességének és általános veszélyességének téves értékelése, valamint a bűncselekményi tényállás tárgyi oldalának ténykörményei tekintetében való téves értékelés között. A tévedésnek ez a két formája lényegében nem menti fel az elkövetőt a felelősség alól, hanem részben kizárja, részben enyhíti a szándékos bűncselekményért való felelősséget.”

A tévedés értékelése kapcsán a tervezet úgy intézkedik, hogy a bíró számára nem kötelező, de megengedett, hogy a különös rész büntetési tételei alatt maradjon *error iuris* esetén. Kötelező a büntetés enyhítése viszont, ha az elkövető felismerhette volna a társadalomra veszélyességet, de ezt fel nem ismerve tévedett a cselekmény veszélyességét illetően. Végül nem vonható büntetőjogi felelősségre az elkövető akkor, ha nem ismerhette fel cselekményének társadalomra veszélyességét.

A hozzászólás további részében Andrejew professzor azt a kérdést elemezte, hogy szükséges-e a büntetőtörvényben külön vagy pedig együttesen szabályozni a szándékosan és gondatlanságból elkövetett cselekményeket. „Megítélésem szerint ez a kérdés nemcsak kodifikációs — technikai — jellegű, mert eldöntése komoly következményeket von maga után.” A szocialista törvényalkotások ebben a vonatkozásban nem egységesek. Egyes országokban külön, más országokban pedig együtt szabályozzák a gondatlan bűncselekményeket a szándékosakkal. „Részemről nem tudnék egyetérteni olyan fel fogással, hogy csak az egyik módszer felelhet meg a marxista módszertani elveknek, vagy csak az egyik indulna ki a materiális bűncselekményfogalomból. A lengyel teoretikusok a gondatlan bűncselekmények külön szabályozását két szempontból tartják előnyösnek. Először is: így nem együttesen kerülnek felsorolásra a különböző fokú társadalomra veszélyes bűncselekmények. A gondatlan bűncselekmények e rendszer szerint enyhébb büntetés alá esnek. Másodszor: ilyen megoldás mellett pontos meghatározásra kerülnek azok az esetek, amelyek gondatlan elkövetés esetén büntetőjogi felelősséget vonnak maguk után. Tehát a törvényben leszűkül a büntetendő gondatlan cselekmények köre.”

Losonczy István professzor, a jogtudományok kandidátusa, a pécsi egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője hozzászólásának bevezetésében kifejtette, hogy a szocialista büntetőjogásznak problémái megoldásánál két szilárd kiindulópontja van. Az egyik kiindulópont a marxizmusnak az a tétele, hogy a valóság világa anyagi egység, és ebből következően a valóságra vonatkozó, annak lényegét helyesen tükröző különböző tudományok is egységes rendszert alkotnak. Ebből következik, hogy a büntetőjog és tudománya területén nem szabad a más tudományok rendszerébe tartozó fogalmakat „büntetőjogi használatra” átalakítani. A másik kiindulópont a büntetőjog társadalmi feladatának felismerése, amely szerint a büntetés nem öncél, hanem a társadalomra veszélyes magatartások elleni küzdelem egyik leghatásosabb eszköze. Ebből következően a büntetésnek csak akkor van értelme, ha az a cél megvalósítását elősegíti. „Kádár professzor referátumának egyik legfőbb erénye e két alapvető jelentőségű felismerés következményeinek logikus és bátor levonása a legkényesebb problémák megoldása során is.” A továbbiak során Losonczy professzor azzal a kérdéssel foglalkozott, vajon a szándékos és a gondatlan bűnelkövetés törvényes fogalmának meghatározásánál helyes-e

csupán a szándékos és a gondatlan magatartás következményeire, a magatartás eredményére utalni, és „nem lenne-e helyesebb a bűnösségi formák meghatározásánál magát a magatartást is figyelembe venni”.

A bűnösségi formák meghatározásánál a magatartás figyelembevételének szükségességét — többek között — az indokolja, hogy „mind hatályos büntetőjogunk különös része, mind pedig büntetőtörvénykönyvünk Tervezetének különös része számos, úgynevezett formális, más szóval tevékenységi tényálladékot tartalmaz. Ezek közös vonása, hogy csupán az elkövető magatartását vonják le vagy jelölik meg, és annak következményeire, eredményére egyáltalán nem utalnak. Minthogy a tényálladékok szándékos megvalósítása a bennük leírt magatartások szándékos tanításából áll: a törvény általános részének a szándékosság meghatározását tartalmazó szakaszában az eredmény-okozás mellett a magatartás szándékosságára vonatkozóan is rendelkezni kellene.” További érv az említett megoldás mellett az, hogy mind a törvényi bűncselekményszakfogalom meghatározásának, mind pedig a büntetőjogi felelősségrevonásnak tulajdonképpeni alapja nem az eredmény, hanem a magatartás. Az eredményfelelősség alapján álló primitív büntetőjoggal szemben a haladó szocialista büntetőjogi felfogás már a pusztá magatartást is felelősségrevonás alapjaként értékeli. „Ebből a szempontból is visszásnak tűnik az az eljárás, ha a szándékolt bűnelkövetés meghatározásánál figyelmen kívül hagyjuk a magatartás szándékosságát.” Végül az említett megoldás mellett szól a szovjet Alapelvek vonatkozó rendelkezéseinek megfelelő gyakorlati hasznosítása is.

A kifejtettek alapján „de lege ferenda az mutatkoznék kívánatosnak, hogy a szándékos bűnelkövetés fogalmának meghatározásában történjék utalás a magatartás szándékos tanúsítására is. Csak lehetséges változatként említem a következő meghatározást: szándékosan követi el a büntettet, aki 1. cselekménye társadalomra veszélyességét felismerte; 2. cselekményének társadalomra veszélyes következményeit előre látta és e következményeket kívánta, vagy azokba belenyugodott.” Losonczy professzor a gondatlanság törvényi meghatározásánál már nem tartja szükségesnek a gondatlan eredmény-okozáson felül a pusztá gondatlan magatartásra történő utalást. „Ugyanis sem hatályos büntetőjogunk, sem a Tervezet különös része nem tartalmaz nagyobb számban olyan tényállásokat, amelyek a következményre tekintet nélkül a pusztá gondatlan magatartást is pönalizálnák.” Egyébként is vitatott kérdés, vajon helyes-e a gondatlan jogsértéseket általánosságban pönalizálni, és nem lenne-e helyesebb a gondatlanságot általában csupán szabálysértésként, kihágásként értékelni. A társadalmi fejlődés mai szakaszában még szükséges ugyan bizonyos jogsértések büntetőjogi értékelése, de általában csak olyan esetekben, amikor a gondatlan magatartás a jogtárgy sérelmében jelentkező eredménnyel járt. „A pusztá gondatlan magatartást azonban, amely csak veszélyezteteti a büntetőjogilag védett tárgyat, általában nem tartanánk szükségesnek büntetőjogilag értékelni. Ha azonban a gondatlan magatartás már önmagában is fokozottan veszélyes a társadalomra — figyelemmel egyes jogtárgyak kimagasló értékére vagy a veszélyeztető magatartások, illetőleg a veszélyhelyzetek előállásának gyakoriságára —, adott esetben indokolt lehet a pusztá gondatlan magatartás pönalizálása is. Ez azonban csak kivételes, átmeneti jellegű büntetőjogi szabályozás lehet.”

A hozzászólás további része helyesnek tartotta a közösségi motívum funkciójára vonatkozó fejtegetéseket a szándékos és a gondatlan elkövetés

elválasztása terén. Ezzel kapcsolatban azonban megjegyezte, hogy „szándékos bűnelkövetés esetén sem mindig kerül sor a közösségi motívum legyőzésére a szándékosan bűnöző részéről. Általánosan elfogadott az a kriminálpszichológiai felismerés, hogy éppen azok a bűnözők jelentenek a társadalomra nézve igen nagy veszélyt, akikből a közösségi érzés teljesen kiveszett, esetleg ki sem alakult (rossz környezet hatása), akiknél tehát sor sem kerülhet szándékos bűnelkövetés esetén sem arra, hogy pszichikumukban a közösségi érzés ellenmotívumként felerősüljön. Éppen ezekben a legsúlyosabb esetekben tehát nem beszélhetünk a közösségi motívum előzetes legyőzéséről, így ez a mozzanat ebben a kivételes esetben nem alkalmas a szándékos és a gondatlan elkövetés elválasztására.”

A hozzászólás befejező része azzal a kérdéssel foglalkozott, vajon helyese-e a gondatlanság kritériumaként azt a körülményt is megjelölni, hogy több figyelem tanúsítása esetén lehetséges legyen az előrelátás, és nem helyesebb-e a felelősség alapjául csak azt a körülményt megjelölni, hogy az elkövetőnek előre kellett volna látnia, hogy magatartása és a káros eredmény között az objektív kapcsolat megvan. „Megítélésem szerint mind a két kritériumot meg kell tartani, de akként, hogy a gondatlanságért való felelősségrevonás egyáltalában csak akkor jöhet szóba, ha objektíve lehetséges volt az elkövetőnek magatartása káros eredményét előre látnia. Ha ugyanis ez objektíve nem volt lehetséges, adott esetben már felesleges is vizsgálni azt a kérdést, hogy kellett volna-e az elkövetőnek előre látnia az eredményt. Az eredmény előrelátásának objektív lehetősége azonban önmagában nem elégséges a felelősségrevonáshoz, ehhez ugyanis még annak bizonyítása is szükséges, hogy — figyelemmel az elkövető egyéni körülményeire — az elkövetőnek a lehetséges eredményt előre kellett volna látnia.”

A. A. Pionkovszkij professzor, a jogtudományok doktora hozzászólásában részletesen ismertette a szovjet büntetőjognak a gondatlanság kérdésében elfoglalt, a törvényi körülmények változásával alakuló álláspontját. „A gondatlanságból elkövetett bűncselekmények elleni harcnak mindig komoly jelentősége volt az új társadalmi fegyelmre való nevelésért folytatott küzdelemben.” A hozzászólás részletesen elemezte a bűnösség két formájának, a luxuria és a negligencia egymástól való elhatárolásának problémáit.

„A bűnös önbizalomnak jellemző vonása, hogy az elkövető előre látja: cselekményének társadalomra veszélyes következményei lehetnek, de könnyelműen számít valamely tényre, amely ezeket a következményeket elhárítja. A bűnös önbizalom szükséges eleme a társadalomra veszélyes következmények elhárítására alkalmas, meghatározott tényezőre való könnyelmű számítás. A bűnös hanyagság jellemzője viszont az, hogy az elkövető nem látja előre cselekménye társadalomra veszélyes következményeinek lehetőségét, bár azokat előre kellett volna látnia és erre lehetősége is volt.”

A bűnösség bármely formájának elemzését az elkövető tudatában lejátszódó pszichikai folyamatok elemzésére kell építeni. A valóságos tudati folyamatok helyes pszichológiai tükrözésének hiányában pl. a burzsoá büntetőjogászok képtelenek a gondatlan bűnösség tartalmát megmagyarázni, és ezért azt megmagyarázhatatlannak deklarálják. A bűnös hanyagság mint az elkövetőnek a bűnös eredményhez fűződő pszichikai viszonya pszichológiai magyarázatára való képtelenség a burzsoá büntetőjogban arra vezetett, hogy „az újkantiánus jogászok a bűnösség normatív-idealista fogalmát tisztán értékelő kategóriaként próbálták megalkotni. Ismeretes Kelsen és iskolájának

állásfoglalása, amely szerint: Mivel a büntetőjogászok képtelenek a gondatlan bűnösségért való felelősséget a bűnösség pszichológiai felfogásával megalapozni, ezért ebben annak bizonyítékát kell látni, hogy a bűnösség általában nem az elkövetőnek az okozott bűnös eredményhez való pszichikai kapcsolatában, hanem a minden pszichológiai tartalomtól megfosztott normatív kapcsolatban nyilvánul meg. Felfogásunk szerint a bűnösség fogalmában csak a jogi normának ellentmondó magatartás bírói értékelése fejeződik ki.” Többek között ebből az okból kifolyólag tartotta Piontkovszkij professzor helyesnek az előadás arra való törekvését, hogy különös figyelmet fordítson a gondatlanság pszichológiai tartalmának kifejtésére. Véleménye szerint a gondatlanság reális pszichikai tartalmának elismerése és kifejtése a bűnösség gondatlan formájának materiális értelmezését jelenti. A materiális értelmezés szerint a gondatlan bűnösség anyagi tartalma és pszichikai sajátossága abban nyilvánul meg, hogy az elkövető figyelmen kívül hagyja az elkövetés konkrét feltételeit. Az elkövetés feltételeinek figyelmen kívül hagyásában mutatkozik meg az elkövető reálisan létező pszichikai viszonya az általa előre nem látott bűnös eredményhez.

Piontkovszkij professzor véleménye szerint az átlagos ember fogalmának felvétele a bűnösség gondatlan formáinak meghatározásába teljességgel elégtelen. Ez az eljárás azt jelenti, hogy gyakorlatilag az objektív beszámítás álláspontjára helyezkedünk a gondatlan büntettek tekintetében. Az átlagos ember fogalmával operálva a gondatlanság meghatározásakor „bűnösnek tekintenénk olyan személyeket, akik a valóságban ártatlanok. Ez azokban az esetekben fordulna elő, amikor a konkrét személyek a valóságban nem rendelkeznek az átlagos embert jellemző körülményekkel. Az átlagos ember mint objektív ismérv felhasználása megfelel a bűnösséget tisztán normatív, értékelő kategóriaként kezelő hurzsoá elképzeléseknek, de nem felel meg a szocialista jog elveinek. Az átlagos ember ismérvét a szovjet jogelmélet nem tehetné a hanyagság megállapításának alapjául.” A gondatlan bűnösség objektív felfogása helyett a gondatlan cselekményért való felelősség megállapítására csak abban az esetben kerülhet sor, amikor tisztáztuk: „megvolt-e a reális lehetőség azoknak a következményeknek előrelátására, amelyeket az elkövető nem látott előre és amelyek a valóságban cselekményének eredményeként ténylegesen bekövetkeztek. Az egyéni felelősség elvét következetesen megvalósító szocialista büntetőjogunknak éppen ezért a hanyagság megállapításához döntő ismérvként szubjektív ismérvet kell alkalmaznia . . . az objektív ismérv csak a kezdeti tájékozódást szolgálhatja az elkövetett cselekmény értékelésében. Annak megállapításához, hogy az adott személynek meg volt-e a lehetősége a bekövetkezett eredmény előrelátásához, tisztázni kell az adott személy szubjektív tulajdonságait: tudását, képzettségét, személyének sajátosságait”, tehát a szubjektív ismérveket.

A gondatlan bűncselekmények elkövetésének tanulmányozása a Szovjetunióban azt mutatja, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás a gondatlan büntettek körének viszonylag kevés számú kategóriájában fordul elő. Ezért olyan javaslat is felmerült a kodifikáció során, hogy célszerű lenne a büntető-törvénykönyvben konkrétan felsorolni azokat az eseteket, amikor gondatlan bűnösségért való felelősségrevonásnak van helye. Az Alapelvek ezt a javaslatot nem valósították meg. A Szövetséges Köztársaságok Btk-inak kidolgozása során azonban az a tapasztalat alakult ki, hogy „azoknak a bűncselekményeknek jelentős számát, amelyekért felelősségrevonásnak csak gondatlan

elkövetés esetén volt helye, ki kellett iktatni a büntetendő cselekmények köréből. Ismert törvényszerűségként állapítandó tehát meg, hogy a szovjet büntető törvényhozásban fokozatosan csökken a gondatlanságból okozott társadalomra veszélyes következményekért való büntetőjogi felelősség.” Mint ismeretes, a Szovjetunióban jelentősen megnőtt a társadalom szerepe a bűnözés elleni harcban. A kisebb veszélyességű cselekmények egész sora kerül az elvtársi bíróságok hatáskörébe. Más kisebb veszélyességű cselekményeknél pedig az elkövetőket a dolgozók kollektíváinak vagy társadalmi szervezeteinek kezességére bízák megjavítás és átnevelés céljából. A bűnözés elleni harc gyakorlatában végbemenő ilyen változások eredményeként „a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekért való büntetőjogi felelősség eseteinek még nagyobb arányú csökkenése következett be, hiszen a gondatlanságból elkövetett bűncselekményeknél gyakran sem a cselekmény, sem pedig az elkövető személy nem mutat különösebb társadalmi veszélyességet”. A szovjet rendszer megerősödése, a szovjet nép politikai-erkölcsi egységének kialakulása, valamint a büntetés alkalmazás nevelő elemeinek fokozása alapot teremt ahhoz, hogy levonjuk a következtetést: „a szocialista büntetőjogban lehetséges a gondatlan bűnösségért való büntetőjogi felelősség egyre fokozottabb szűkítése és társadalmi-, polgári jogi, államigazgatási vagy fegyelmi felelősségrevonással való felváltása”. A büntetőjog generálpreventív céljainak érdekében azonban helytelen volna teljesen lemondani a gondatlan bűnösségért való büntetőjogi felelősségről.

Viski László a jogtudományok kandidátusa, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa részletesen foglalkozott az élet és testi épség közvetlen veszélyeztetésének különböző eseteivel a pszichikai oldal viszonylatában. „Kádár professzor előadásában különös figyelmet fordított az élet és testi épség veszélyeztetésének kérdésére. Leszögezte, hogy a felelősséget akkor is viselnie kell az elkövetőnek, ha akár gondatlan magatartásából is — sérelem nem, hanem csak veszély támadt. Az objektív alapokat illetően — az elkövető pszichikus sajátosságait is figyelembe véve — az előadás rendkívül meggyőző érveket szolgáltatott. Ebben a vonatkozásban csak utalni szeretnék arra, hogy megítélésem szerint a kísérlet intézménye nem oldja meg maradéktalanul az elméletileg felmerülő nehézségeket, hiszen lélektanilag megközelítve más lehet a közvetlen veszélybe való belenyugvással és a sérelem előidézésének kívánságával, vagy az abba való belenyugvással végrehajtott cselekmény pszichikus jellege. Ebben a vonatkozásban elsősorban a foglalkozási szabályszegés folytán beálló közvetlen veszélyeztetésre gondolok, ami a hatályos magyar büntetőjogban is sui generis büntett. A mai kor életviszonyai ebben a körben talán leginkább a közlekedési szabályok megszegésével elkövetett veszélyeztetés jelentőségét növelik.”

Az előadás a magatartások ama körével foglalkozott, ahol a cselekmény a közvetlen veszély előidézésének relációjában gondatlan és legfeljebb — de nem minden esetben — a veszély kockázata vállalásának relációjában szándékos. A cselekmények egy jelentős hányadában viszont a veszély kockázatának a vállalása is hiányzik egyszerűen amiatt, mert az elkövető magatartása szabályt sértő, veszélyhelyzet előidézésére alkalmas voltát fel sem ismeri. A szabályok jelentős része ugyanis a megtartásukra kötelezett számára értelmezési lehetőséget, mérlegelést enged. A szabály értelmezésében, a konkrét életbeli tényállásra történő alkalmazásában való tévedés pedig a szabályszegést magát is gondatlanná teszi. A gondatlan szabálysértés szándékos veszélyeztetést

viszont—hacsak erről az oldalról vizsgáljuk a kérdést — sohasem eredményez. A másik, tipikustól eltérő, de gyakran előforduló eset, amikor a cselekmény a közvetlen veszély előidézésének relációjában is szándékos.

„Ennek az utóbbi esetnek a vizsgálatánál mindjárt bevezetőben egy lényeges elméleti kérdést kell tisztázni: az absztrakt, távoli és a közvetlen veszély fogalmának viszonyát. Ennek indoka az, hogy megítélése szerint a foglalkozási szabályok és így a közlekedési szabályok megszegésében álló cselekmények az absztrakt, távoli veszély előidézése és vállalása tekintetében mindenkor szándékosak. Felismert szabályszegés esetén ugyanis — éppen a szabály céljának és lényegének ismerete folytán — az absztrakt veszélyeztetésnek, pontosabban fogalmazva a közlekedéssel szükségképpen együttjáró absztrakt veszély fokozódásának felismerése mindenkinél szükségképpen adva van. A konkrét, közvetlen veszély azonban ennél több: mint ahogy az előadás is hangsúlyozta, a közvetlen veszély lényegében objektív helyzet. A konkrét közvetlen veszély, azaz a közlekedés vonatkozásában a közvetlen baleseti veszély bekövetkezése azonban már felismert szabályszegés esetén is csak lehetségesnek, illetőleg többé-kevésbé valószínűnek tartott következmény. Az ilyen közvetlen veszély konkrét fennállásának, illetőleg biztos bekövetkezésének tudata a közlekedési szabályok szándékos megszegésével elkövetett cselekményeknél gyakori eset. Az elkövető ilyenkor felismeri a közvetlen veszély fennforgását, és csak a sérelem bekövetkezésének elmaradásában bíz, több-kevesebb szubjektív okkal. Az ilyen pszichikus viszony pedig a cselekményt a veszélyeztetés vonatkozásában is szándékoská teszi, az előbb kifejtetteknél fogva azonban esetleg még mindig anélkül, hogy a sértési eredmény vonatkozásában akár eventuális szándékot is meg lehetne állapítani. A most nyert következtetés csak akkor volna biztosan helyt nem álló, ha az élet vagy testi épség szándékos veszélyeztetését eleve azonosítanók az élet kioltására, illetőleg a testi épség sértésére irányuló, legalább eventuális szándékkal. Ez a nézet viszont nem mondható uralkodónak és további vizsgálódást igényel. Ennek nehézségeire az előadás is utal azzal a megfogalmazással, hogy a szándékos veszélyeztetés „aligha”, tehát legalább is nehezen határolható el a sértő cselekmény kísérletétől. Így tehát megállapíthatjuk, hogy a közvetlen veszély előidézésének relációjában is szándékos büntetett valósíthat meg a közlekedési szabályok szándékos megsértésével elkövetett bűncselekmények nem jelentéktelen hányada. Ebből viszont a kodifikációs munka és az ítélkezés számára egyaránt az folyik, hogy gondoskodni kell ezeknek az eseteknek megfelelő elbírálási lehetőségéről és elbírálásáról egyaránt. Az ítélkezést szem előtt tartva, mindenképpen felmerül tehát a szándékosan és gondatlanul történő veszélyeztetés elhatárolásának korántsem egyszerű és számos nehézséget felvető problémája.”

Az új magyar Tervezet a foglalkozási szabályok megszegésével elkövetett, életet vagy testi épséget veszélyeztető büntettek szándékos vagy gondatlan volta között csak aszerint különböztet, hogy a szabályszegés szándékos vagy gondatlan volt-e. A közvetlen veszély bekövetkezése így mintegy objektív tényállási elem, ami azonban a Tervezetben foglalt általános szabály értelmében csak akkor róható az elkövető terhére, ha annak előidézésében legalább gondatlanság terheli.

„Összefoglalva az látszik megállapíthatónak, hogy az élet, illetőleg testi épség közvetlen veszélybe hozásának generális büntetendősége esetén, e konstrukciónak az életbe történő átvitelénél gondoskodni kell egyfelől a

veszélyeztetési és az — akár eventuais — sértési szándék elhatárolása elméleti kérdéseinek tisztázásáról is. A kérdés olyan elméleti megoldása esetén, hogy a pszichikus viszony e két formája nem esik szükségképpen egybe, törvényhozási úton biztosítani kell a szándékos veszélyeztető cselekmények megfelelő elbírálásának törvényi kereteit is. A foglalkozási szabályok megsértéséből eredő ilyen bűncselekmények tekintetében erre tesz sajátos és csak ebben a körben alkalmazható kísérletet a magyar büntetőtörvénykönyv tervezete. Joggal merül fel a kérdés, nem volna-e indokolt a foglalkozási szabályokkal nem rendezett, mindennapi magántevékenység vonatkozásában is törvényi szabályozással gondoskodni a veszélyeztető cselekmények mindkét alakzatának felülbírájáról.”

Vida Ferenc, a Legfelsőbb Bíróság bírása nem értett egyet Kádár Miklós professzor előadásának a szándékos bűnösség lényegére vonatkozó alaptételével, amely szerint a bűnösség a társadalomra veszélyes következményekhez fűződő pszichikus viszony. Véleménye szerint ez az álláspont csak az eredmény-bűncselekményeknél helytálló. A formális büntetteknel, illetőleg a veszélyeztetési bűncselekményeknél ez az álláspont nem tartható fenn. A bűncselekmény és a társadalomra veszélyes következményekkel járó magatartás véleménye szerint nem adekvát fogalmak, a bűnösségnek mint pszichikus viszonnak a meghatározásakor tehát mindkettővel egyaránt számolni kell. A szándékos bűnösség lényege nem a társadalomra veszélyes következményekhez fűződő pszichikus viszony, hanem a következményekhez és az ezeket előidéző magatartáshoz fűződő pszichikus viszony együttese. Kétségét fejezte ki abban a vonatkozásban, hogy a „Vorsatztheorie”-ra való áttérés bírói gyakorlatunkban zökkenőmentesen megoldható lenne. „A mi viszonyaink között ez az áttérés rendkívül sok nehézséget fog okozni, és ennek következményeit sem a gyakorlati jogászok, sem a tudomány művelői egyelőre nem láthatják.”

Ivan Nenov professzor, a szófiai egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője részletesen elemezte a bűnösség lényegének meghatározása érdekében az ember pszichikai tevékenységét. Elemzésében arra a következtetésre jutott, hogy „az ember abban a helyzetben van, hogy benyomásait felülvizsgálja, ellenőrzést gyakoroljon maga fölött és magatartását alávesse a társadalmi, erkölcsi és jogi előírásoknak. A gondatlanságból elkövetett bűncselekmény tette ezeknek a pszichikai tulajdonságoknak következtében abban a helyzetben van, hogy adott esetben másként cselekedhetne, előre láthatná és megelőzhetné azokat a káros eredményeket, amelyeket — egyébként akaratával ellenkező módon — ténylegesen előidézett. Ennek következtében teljesen igazságos nemcsak a szándékos, hanem a gondatlan cselekmények társadalmi rosszallása is. Amennyiben a gondatlanságot olyan pszichikus viszonyként fogjuk fel, amely szerint az elkövető előre láthatta és megelőzhetné volna a káros következményeket, akkor a gondatlan magatartás elleni harcot úgy foghatjuk fel, mint a szocialista állam polgárainak szocialista neveléséért folytatott küzdelem eszközét. Ennek a küzdelemnek az a célja, hogy teljesen felszámolja a szocialista erkölccsel összeférhetetlen múltbeli tudati maradványokat, a hanyagságot, nemtörődömséget. „Alá kell húznunk, hogy az emberi értékek tiszteletének megóvása és az állampolgárok létérdekeit sértő cselekmények megelőzése érdekében szükséges, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények esetében is komoly büntetéseket írjon elő a törvény. A büntetéseknek gondatlan büntett esetében is objektív és szubjektív szem-

pontból egyaránt megfelelően súlyosnak kell lenniük. A szabadságvesztésbüntetés ezek szerint mellőzhetetlen a gondatlanságból elkövetett súlyos bűncselekmények esetén.”

Nénov professzor szerint a gondatlan bűncselekmények megelőzésére irányuló tevékenység — különösen az élet és testi épség veszélyeztetése körében — nemcsak és nem elsősorban büntetőjogi eszközökkel folytatható. A modern technika veszélyforrásainak növekedése jelentős tényező a gondatlan veszélyeztető bűntettek szaporodásánál. Ezek szerint a munkavédelmi, a biztonsági intézkedések, a műszaki ellenőrzés, a szakképzettség növelése, a technikai és közlekedési eljárások részletes szabályozása azok az eszközök, amelyek megteremtik a gondatlan veszélyeztető bűntettek megelőzéséhez szükséges feltételeket.

Panajot Gindev professzor, a filozófiai tudományok doktora, a Bolgár Tudományos Akadémia mellett működő filozófiai tanszék vezetője, hozzászólásában részletesen foglalkozott a bűnösség pszichológiai tartalmával, pszichés alapjaival. Annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a szocialista büntetőjognak a bűnösségre vonatkozó fejtegetései akkor válnak igazán eredményessé, ha „a probléma megalapozásában figyelembe vesszük Pavlov-nak a legmagasabb idegtevékenységről szóló tanításait”. A magatartás és a bűnösség pszichés alapjait keresve, kifejtette, hogy minden tevékenység eredeti oka a külső ingerre vezethető vissza. A választást mindig az egyik vagy másik motívum győzelme dönti el, és nem az elképzelt akaratszabadság, mivel a győztes motívum az agy minden más ingert és motívumot legyőző ingerének legmagasabb fokával van kapcsolatban. A gondatlan bűnösség pszichológiai tartalmát illetően úgy vélte, hogy „függetlenül az emberi akarat külső környezet által való determináltságától, az embernek olyan potenciális képessége van, amely végső soron eldönti a gondatlan cselekmények pszichológiai tartalmát.” Pavlov tanításait felhasználva a büntető jogászok pontosabban tárhatják fel azt a reális potenciális lehetőséget, amely minden ember pszichikumában megtalálható, ha kötelességeihez figyelmesen és a bűnös eredmény elhárítására készen viszonyul.

A büntetőjogtudomány metodológiáját illetően véleménye szerint az előadásnak az a tézise, hogy a büntetőjog tudománya csak a marxista ismeretelmélet, a dialektikus materializmus által meghatározott fogalmakat használhatja fel, — vitatható. A dialektikus materializmus csupán módszertani alap a büntetőjogtudomány számára. „A büntetőjog tudományának megvan a saját kutatási tárgya. Ez az objektív kutatási tárgy meghatározza a tudomány speciális módszerét is. Feladatunk abban áll, hogy a dialektikus materializmust mint módszertani alapot a maga egészében felhasználjuk a büntetőjog speciális fogalmainak és kategóriáinak kidolgozásánál.”

Sigfried Kahane docens, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete büntető eljárásjogi osztályának vezetője ismertette a Román Népköztársaság Btk-Tervezetének a bűnösség formáira vonatkozó álláspontját. „Élénk vita volt hazánk jogászköreiben a gondatlansággal kapcsolatban, és pedig közlelebről a luxuriát érintően. A kisebbség azon a véleményen volt, hogy a luxuriát egyesíteni kell a közvetett szándékkal. Következésképpen a bűnösség három formája alakult ki: a közvetlen (egyenes) szándék, a közvetett szándék és a luxuria, továbbá a hanyagság. E felosztás alapvető kritériuma az előrelátás megléte vagy hiánya volt, mégis az ellentétes felfogás volt az, amelyik győzött. Jelenleg általánosan elfogadott az az álláspont, hogy a luxuria

a hanyagsággal együtt ugyanazon alcsoportba helyezendő el. E felfogás kifejezést nyert az új román Btk-Tervezetben, amely a bűnösség két formáját ismeri: a szándékot, mely lehet közvetlen vagy közvetett és a gondatlanságot, amely viszont lehet luxuria vagy hanyagság.”

A gondatlan büntettek törvényi szabályozásával kapcsolatban kifejtette, hogy „teljesen egyetértünk azzal a követelménnyel, mely szerint a gondatlan bűnösség kérdését — a gondatlan büntettek jelentőségére való tekintettel — a Btk. általános részének kell szabályoznia. Úgyszintén teljesen egyetértünk azzal is, hogy az általános részbe foglalt szabályozásban fel kell tüntetni azt, hogy a gondatlan cselekvés vagy mulasztás csak akkor képez büntetett, ha a büntetőtörvény különös része határozottan kimondja, hogy ez vagy amaz a gondatlan cselekmény büntetendő, tehát a szabály az kell legyen, hogy a gondatlan cselekmény csak akkor büntetendő, ha a törvény ezt expressis verbis elrendeli. Viszont ez a szabály kiegészítésre szorul, éspedig olyan értelemben, hogy a gondatlan cselekmény büntetendő akkor is, amikor természeténél, jellegénél fogva másként, mint gondatlanul nem lehet elkövetni (pl. hivatali hanyagság büntette)”. A Román Btk-Tervezet ezt az álláspontot a gondatlanság cselekményének viszonylatában kifejezésre juttatja.

Kahane docens egyetértett az előadásnak azzal a tézisével, hogy „a jelenlegi életviszonyok a gondatlan cselekmények körének a kiszélesítését idézik elő, ebből kifolyólag a cselekményt büntetni kell akkor is, ha a káros eredmény még nem következett be; az egyszerű veszélyeztetés tehát elegendő a büntetés jogos voltának igazolására.”

A gondatlanságnak hanyagságban megmutatkozó formáját illetően úgy vélekedett, hogy „nem elegendő, ha a törvény kimondja, hogy a személynek előre kellett volna látnia cselekménye társadalomra veszélyes következményeit, más szóval az objektív kritérium nem elegendő a büntetőjogi felelősség létezéséhez, hanem ezt a kritériumot ki kell egészítenünk szubjektív kritériummal is. Az átlagember fogalma csak kiindulópontként használható, ezután pedig mindig figyelembe kell vennünk az elkövető személyi viszonyait, vonásait”.

John Lekschas dékán, a hallei Martin Luther Egyetem büntetőjogi tanszékének professzora hozzászólásában nagy teret szentelt annak bizonyítására, hogy a szocialista társadalom körülményei között a gondatlan bűnösség pszichikus tartalma nem választható el a kapitalista tudati maradványoktól, szokásoktól és beállítottságtól. „Szükséges, hogy pontos meghatározást kapjon a gondatlanság pszichológiai szerkezete, egyúttal azonban pontosan meg kell határozni a gondatlan bűnelkövetés ideológiai alapjait is.” A törvénynek tehát a gondatlan bűnelkövetés lényegét nemcsak pszichológiai szerkezetében, hanem ideológiai jellegében is meg kell határoznia. Az NDK büntetőjogtudományában egyetértés alakult ki a megalkotandó Btk. gondatlanság-fogalmával kapcsolatban. Eszerint „gondatlanul cselekszik az, aki azáltal valósít meg bűncselekményt, hogy — a törvényi rendelkezések alapján vagy objektív körülmények és társadalmi tevékenysége folytán — a ráháruló kötelességeknek, melyek szerint a társadalmi életben óvatos és gondos magatartást kell tanúsítania, tudatosan nem tesz eleget, vagy nem teszi meg a szükséges erőfeszítéseket arra, hogy az ilyen vonatkozású kötelességeit megismerje és azoknak megfelelően járjon el. Általános felfogás szerint a törvénynek ki kell mondania azt is, hogy nem gondatlan büntett annak cselekménye, aki fel nem róható személyi fogyatékoság vagy egyéni képtelenség követke-

tében cselekményének körülményeit és következményeit felfogni és azokat megítélni nem volt képes és kötelességének ezért nem tett eleget.” A gondatlanságból elkövetett cselekmények büntetésénél különbséget kell tenni az elkövetés indítékai szerint az alkalmi figyelmetlenség vagy felületesség és a kötelességekkel szemben való általános közönyösség, illetőleg felelőtlenség között. „A fentebb kifejtettek közül további következtetésként az vonható le, hogy a szocialista állam büntetőjogának a gondatlan cselekményekkel szemben folytatott harcában a küzdelem eredményessége érdekében minden vonatkozásban ki kell bontakoztatnia nevelő hatását.”

Lekschas professzor szerint a gondatlan bűnelkövetők általában nem kerülnek tudatosan szembe és nyílt ellentmondásba a szocialista társadalom alapvető követelményeivel, ezért „a gondatlanságból elkövetett bűncselekmények vonatkozásában a szabadságvesztés egyre inkább értelmét veszti, és elvileg a büntetés fokozott hatékonysága csak olyan büntetések útján érhető el, amelyek szabadságvesztéssel nem kapcsolatosak”. A gondatlanságból elkövetett cselekményekkel szemben szükséges nemcsak a szocialista állam rosszallását, hanem a társadalom rosszallását kifejezésre juttatni. „Fontosnak tartjuk, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények büntetendőségének a körét leszűkítsük és mindenütt, ahol ezt a cselekmény veszélyessége megengedi, a tömegek saját társadalmi szervezetein keresztül gyakorolt nevelésének és önnevelésének eszközeivel váltsuk fel a büntetőjogi eszközöket. A büntetőjog eszközei csak ott kaphatnak szerepet, ahol a gondatlanságból elkövetett cselekmény jelentős kárt okozott, vagy a szocialista társadalom építését nagymértékben veszélyeztette.” Ennek az álláspontnak elvi alapja az a felfogás, amely szerint a szocialista társadalom körülményei között a bűnözés elleni harcban a büntetőjognak csak másodlagos szerepe van és alapvető eszköznek a gazdasági élet, a világnézet és a kultúra szocialista átalakítását kell tekinteni.

Tokaji Géza adjunktus hozzászólásában az úgynevezett vegyes bűnösségű cselekmények kategóriájával foglalkozott. Véleménye szerint meghaladtanak kell tekinteni azt a felfogást, amely szerint „a bűnösség vegyes jellege abban áll, hogy az alapcselekményre szándéknak, a minősítő körülményt képező súlyosabb eredményre pedig csupán gondatlanságnak kell kiterjednie. Vegyes bűnösség nemcsak az eredmény szerint minősülő büntetteknel fordulhat elő, hanem egyéb olyan bűncselekményeknél is, amelyeket az jellemez, hogy a tényálladási elemek többségére szándéknak, egyik vagy másik ismérévé viszont csupán gondatlanságnak kell kiterjednie . . . az eredmény szerint minősülő büntettekkel eltérően a vegyes bűnösségű bűncselekmények utóbbi kategóriáját az uralkodó felfogás gondatlan deliktumoknak tekinti, mégpedig azon tétel alapján, hogy amennyiben akárcsak egyetlen olyan objektív tényálladási elem is akad, amelyre a szándék nem terjed ki, a bűnösség csupán gondatlanság formájában jöhet létre. Ez a felfogás nem értékesíti következetesen azt a tapasztalati tényt, hogy az elkövető pszichikai kapcsolata egyazon cselekményének jogilag releváns körülményeihez differenciált is lehet.”

Amennyiben a vegyes bűnösség vázolt kategóriája létjogosult, azt a szándékos és gondatlan bűncselekmények parifikációjának feladása esetén a büntető törvényhozásban is kellőképpen hasznosítani kell. „Úgy vélem, hogy a vegyes bűnösségű bűncselekmények kategóriájának a hasznosítása a szándéknak és a társadalomra veszélyesség tudatának a viszonyával kapcsolatos vita gyakorlatilag is megnyugtató megoldását szintén előmozdíthatná. Ha ugyanis

az elkövető a tényálladási elemekre kiterjedő szándékkal járt el, s csupán a cselekmény társadalomra veszélyességében tévedett, mégpedig gondatlansága folytán, helyes álláspont szerint szándékos bűncselekmény nem állapítható ugyan meg, de ebből még nem következik feltétlenül az, hogy az ilyen elkövető bűnösségét sommásan gondatlannak tekintsük. Valójában ilyenkor is a vegyes bűnösség egy sajátos esetével állunk szemben, amelyet az jellemez, hogy a tények ismeretében a visszatartásra hivatott közösségi motívum könnyebben merülhetett volna fel, mint egyébként, s így megvan az elvi alap a megfelelő speciális szabályok kialakítására. Ez a speciális szabályozás pedig annak kimondásában állhatna, hogy amennyiben valaki a tényálladási elemeket ismerve, de a társadalomra veszélyességben gondatlansága folytán tévedve egy bizonyos súlyt meghaladó olyan cselekményt követ el, amelynek gondatlan változata büntetés alá helyezve nincs, a szándékos változatra megállapítottnál enyhébb szankcióval legyen sújtható. Ilyen rendelkezéssel végképp elhárulna a társadalomra veszélyesség tudatát a szándék elengedhetetlen részének tekintő felfogással szembeni az az ellenérv, hogy az ilyen konstrukció túlzottan leszűkíti a büntetőjogi védelem körét, másrészt az a veszély is kiküszöbölődne, hogy a bíróságok a büntetést érdemlő esetekben a társadalomra veszélyesség tudatának a vélemezésére kényszerüljenek olyankor, amikor annak tényleges fennforgása az elkövető gondatlansága miatt hiányzik.”

Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt

I. Mint ismeretes, a büntetőjogi értelemben vett bűnözés az emberi társadalomban az osztálytársadalom kialakulásával, az állam és a jog kialakulásával egyidőben lép fel. A történelmi fejlődés során a mindenkori uralkodó osztály saját érdekeiből kiindulva törekszik a társadalom erőit — elsődlegesen az állam és a jog segítségével — a bűnözés elleni harcra összefogni, mozgósítani. A kapitalista társadalomban a bűnözés elleni küzdelem kudarcai, a bűnözés állandó és rendszeres emelkedése, s a bűnözés formáinak újabb változásai és fejlődése következtében kialakul az a felfogás, mely szerint a bűnözés az emberi társadalom normális kísérő jelensége, amelynek csak bizonyos kerektek közé szorítása, de nem teljes felszámolása tekinthető reális célkitűzésnek.

A bűnözés lényegének, természetének burzsoá, idealista felfogásával szemben a marxizmus-leninizmus a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem kérdéseit materialista társadalomszemlélet alapján vizsgálja. Ebből kiindulva a marxizmus—leninizmus a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem jelenségeit, s a bennük megmutatkozó objektív törvényszerűségeket a társadalmi fejlődés törvényeivel szoros összefüggésben szemléli. A bűnözésben nem az emberiséggel együtt született apriori kategóriát, hanem osztálytartalmú, történelmi kategóriát lát, amelynek osztálymeghatározottsága determinálja egyben az ellene irányuló küzdelem jellegét is.

A kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában különösen élesen jut kifejezésre a bűnözés osztálytartalma. A társadalomra veszélyes cselekmények leg súlyosabb csoportja, a bűncselekmények, a bűnözés elleni küzdelem az átmeneti korszak államának, a proletárdiktatúrának egyik fontos feladata.

A bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem törvényszerűségeiről szóló marxista tételeket a Szovjetunió és a népi demokratikus országok gyakorlata teljes mértékben igazolja. E tételek azonban a szocialista társadalom fejlődésével maguk is tovább fejlődnek, más történelmi-társadalmi aspektusba kerülve, új tartalmat nyernek. A bűnözésről és a bűnözés elleni küzdelemről szóló marxista tanítás nem befejezett, zárt rendszerű tan, hanem az objektív társadalmi jelenségek változása alapján fejlődik tovább.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok, illetve egyes népi demokratikus országok fejlődésének sajátosságai megnyilvánulnak a bűnözésben és a bűnözés elleni küzdelemben is. Minthogy azonban az átmeneti időszakban a társadalmi fejlődést a nemzeti és helyi sajátosságok mellett és ellenére a szocializmus általános fejlődés törvényei jellemzik, a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem nemzeti sajátosságai nem teszik lehetetlenné a jelenségek általánosítását, közös alapon való elemzését. Ez a körülmény, valamint a kommunizmus építésének az az elméleti tétele, mely szerint a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történelmileg viszonylag azonos időben jutnak el a kommunizmusba,¹ megalapozzák, hogy a bűnözés elleni küzdelem elméleti kérdéseit valamennyi szocialista ország vonatkozásában általános-ságban vizsgáljuk.

II. Minthogy a bűnözés társadalmilag determinált jelenség, a bűnözés elleni küzdelem célkitűzéseit, eszközeit minden társadalomban objektíve a társadalom osztályszerkezete határozza meg. Ennek felismerése azonban csak a marxista társadalomszemlélet alapján tudatosul, s ebből következik, hogy csak a szocialista állam büntetőpolitikája felel meg a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem objektív törvényszerűségeinek.

Ez azonban nem jelenti, hogy a szocialista állam büntetőpolitikája adott és változatlan a szocialista társadalom fejlődése során. Szoros összefüggés van a szocialista állam fejlődési szakaszai, az adott fejlődési szakasz főfeladatai, valamint a bűnözés elleni harc célkitűzései és eszközei között.

A szocialista állam a bűnözés elleni küzdelem célkitűzéseinek és eszközeinek kérdését a társadalmi fejlődés alapvető problémáinak megoldásával köti össze, és a bűnözés ellen a bűnözés elsődleges, társadalmi okainak kiküszöbölésével, a bűnözést elsődlegesen szülő kizsákmányoló társadalmi viszonyok megszüntetésével, a társadalom átszervezésével harcol. A bűnözés társadalmi alapjainak felszámolása során a szocialista társadalomban reális célkitűzéssé válik a bűnözés mértékének lényeges csökkentése, majd pedig teljes felszámolása. Napjainkban az európai népi demokratikus országokban a bűnözés állandó csökkenésének tendenciája figyelhető meg, míg a Szovjetunió törvényhozása a kommunizmus kibontakozó építésének alapján a bűnözés teljes felszámolásának történelmi jelentőségű feladatát határozta meg.²

A bűnözés elleni küzdelemben a szocialista államban a büntetőjogi büntetésnek — a társadalom szocialista átszervezése mellett — másodlagos kiegészítő szerepe van. A maga érvényesülési körén belül azonban a büntetőjogi

¹ Vö. HRUSCSOV, N. Sz.: Beszámoló a Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaság-fejlesztési ellenőrző számairól. Az SZKP XXI. kongresszusa. Bp. 1959. 130. p.

² A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának alapelveiről rendelkező jogszabály 2. cikke a büntető eljárás feladatainak meghatározása során kifejezetten tartalmazza a bűnözés kiirtását mint a büntető eljárás egyik konkrét feladatát. Ld. A Szovjetunió 1959. évi büntetőjogi szabályai. Bp. 1959. 41. p.

büntetés helyes eszközeinek kialakításától és végrehajtásuk ésszerű megszervezésétől jelentős mértékben függ a bűnözés elleni küzdelem hatékonysága. A büntetőjogi büntetés jelentősége és effektivitása különösen megnövekszik a szocialista társadalom és állam fejlődésének abban a szakaszában, amelyben a bűnözés elsődleges társadalmi alapjai felszámolást nyertek. A bűnözés társadalmi alapjainak felszámolása után kifejezetten a bűnözés elleni harc állami-társadalmi megszervezésétől, illetve ezen belül a büntetőjogi eszközök helyes kialakításától és ésszerű alkalmazásától függ a bűnözés elleni küzdelem sikere.³

A bűnözés elleni küzdelemben a büntetőjogi büntetés eszközének alkalmazása nem önkényes, szubjektív elképzelésektől függ. Azt, hogy a társadalomra veszélyes cselekmények mely csoportja ellen célszerű küzdeni a büntetőjogi büntetés eszközével, a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem törvényszerűségeit felismerő marxista—leninista büntetőpolitika határozza meg. A szocialista állam bűnözés elleni sikeres harcának alapja a bűnözés társadalmi törvényszerűségeiből kiinduló tudományos büntetőpolitika, amelynek két alapvető tényezőjét a szocialista állam általános politikája és a marxizmusnak a bűnözésről és a bűnözés elleni harcról kialakított tanítása, valamint az ezen alapuló társadalomtudományok s ezen belül különösen a bűnügyi tudományok eredményei alkotják.⁴ A szocialista állam büntető törvényhozása számára elsődleges büntetőpolitikai feladat azoknak a társadalomellenes jelenségeknek felismerése, meghatározása és egymástól való elhatárolása, amelyek ellen az állam büntetőjogi, illetve ezen kívül álló eszközökkel kíván harcolni.

Felmerül azonban a kérdés: vajon a bűnözés elleni harcban a büntetőjogi represszió foka határozza-e meg a küzdelem jellegét?

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok tapasztalatai alapján erre a kérdésre határozott nemmel felelhetünk. E történelmi-társadalmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a bűnözés elleni küzdelem fokozásának fogalmától élesen el kell választanunk a büntetőjogi represszió fokozásának fogalmát. Jóllehet a szocialista államok fejlődésének egyik szakaszában volt egy olyan történelmi helyzet, amikor a két jelenség egybeesett, azonban elméletileg azt kell hangsúlyoznunk, hogy a bűnözés elleni harcban a küzdelem fokozása nem szükségszerűen azonos a büntetőjogi represszió fokozásával. Rossz szolgálatot tettek mind a szocialista büntetőjog elméletének, mind a szocialista törvényesség ügyének azok az elméletek, amelyek az osztályharc állandó élesedésének helytelen sztálini tételére támaszkodva, a bűnözés

³ Ezt a felfogást fejezte ki D. R. Raszulov a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának 1958. decemberi ülésén az új büntetőjogszabályok tervezeteinek benyújtásakor a következőkben: „... A kommunizmusba való átmenet idején az olyan társadalomellenes jelenségeket, mint a bűnözés, véglegesen fel lehet és fel kell számolni. ... A bűnözés szociális gyökerei nálunk már régen megsemmisültek. A dolog lényege ma abban áll, hogy helyesen alkalmazzuk a rendelkezésre álló eszközöket a bűncselekmények idejében történő felderítésére és megghiúsítására, hogy olyan állami és társadalmi körülményeket teremtsünk, amelyek kizárják bűncselekmények elkövetését. ...” A Szovjetunió 1959. évi büntetőjogi szabályai. Bp. 1959. 151. p.

⁴ A szocialista állam büntetőpolitikájáról részletesebben ld. SZALAY József: Büntetőpolitika és büntető ítélkezés. Magyar Jog, 1959. 10. sz., HORVÁTH Tibor: A szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1960. III. köt. 4. sz.

elleni küzdelem lényegének a büntetőjogi represszió állandó fokozását tartották. A bűnözés elleni küzdelem túlmegy a büntetőjogi represszió alkalmazásának keretein, magába foglalja a bűnözés elleni küzdelem minden gazdasági-társadalmi, illetve állami-jogi tényezőjét. Amint a szocialista társadalomban létrejönnek a szocializmus szilárd gazdasági alapjai és a kommunista erkölcs uralkodó szerepet tölt be az egyének és a tömegek magatartásának meghatározásában, a bűnözés olyan elviselhetetlen társadalomellenes jelenségnek mutatkozik, amelynek leküzdése össznépi ügygé válik. Ez az alapja annak, hogy a bűnözés elleni küzdelem fokozása valóban a szocialista társadalom fejlődéséből folyó objektív sajátosság.

A bűnözés elleni küzdelemben fontos, de nem egyedüli szerepet tölt be a büntetőjogi represszió, amelynek fokozását és csökkenését az adott fejlődési szakaszban levő szocialista állam büntetőpolitikáját kialakító tényezők (a belső és a nemzetközi osztályharc helyzete, gazdasági, kulturális adottságok stb.) határozzák meg. Ezek a tényezők azonban csak időlegesen határozzák meg a büntetőjogi represszió fokának csökkenését, illetve fokozását, míg általában a szocialista társadalom fejlődésében az alapvető tendencia a büntetőjogi represszió fokának csökkenése. Ez azonban a legkevésbé sem mond ellent a bűnözés elleni küzdelem fokozása követelményének. A szocialista fejlődés során a bűnözés elleni küzdelem alapvető tartalmává egyre inkább annak a lenini elvnek érvényesítése válik, mely szerint a büntetésnek, illetve a felelősségrevonásnak elkerülhetetlennek kell lennie.⁵ Ezt az elvet mondják ki jogszabályként az új szovjet büntető eljárásjogi alapelvek, s szögezte le büntetőpolitikai alapelvként az MSZMP VII. kongresszusa.⁶

III. A szocialista államban a társadalomra veszélyes cselekmények legveszélyesebb csoportja, a bűncselekmények elleni harc büntetőjogi eszköze a büntetés. A büntetőjogi büntetés tartalmának az az objektív sajátossága, hogy a kényszer és a meggyőzés dialektikus egységet képező kettős feladatát valósítja meg, teszi alkalmassá a szocialista társadalmi viszonyok közt arra, hogy betöltse a bűnözés elleni küzdelem eszközének szerepét. A büntetőjogi büntetés általános célja a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet társadalmának védelme.

Az általános és a különös megelőzésről, a generális és a speciális prevencióról a büntetőjogi szakirodalom általában mint a büntetés céljairól emlékezik meg. Közelebbi vizsgálódás azonban azt mutatja, hogy minden büntetés objektív tartalmához tartozik a társadalom tekintetében az általános és a konkrét bűnelkövető tekintetében a különös megelőző hatás bizonyos fokú érvényesülése. Ezért a szocialista büntetési rendszer kialakításánál és elemzésénél nem általában az általános és különös megelőzési célokból, hanem azokból a konkrét feladatokból és módszerekből kell kiindulni, amelyekkel az általános és különös megelőzést kívánja biztosítani a szocialista állam.⁷

Ezek a feladatok és módszerek gyökeresen különböznek a büntetésnek a burzsoá állam által kitűzött feladataitól. A burzsoá büntetőjogi büntetés

⁵ LENIN: Művei. 4. köt. Bp. 1953. 414. p.

⁶ Vö. KÁDÁR János: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának beszámolója és a párt feladatai. A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1960. 39—40. p.

⁷ Vö. SARGORODSZKIJ, M. D.: A büntetőjogi büntetés. 2. köt. A büntetés a szovjet büntetőjogban. Moszkva, 1958. 16. p.

főfeladata a megtorlás, az uralkodó társadalmi viszonyok ellen anarchikusan lázadó egyén fizikai megsemmisítésétől eltekintve, annak morális megsemmisítése útján a társadalmi viszonyokba való beilleszkedésre kényszerítése. A burzsoá büntetési rendszer lényege a társadalmi viszonyok ellen ösztönösen lázadó ember kényszer útján való átfarmálása az elembertelenedett társadalom képére és hasonlatosságára. Ebben a keretben érvényesülnek a megtorlás mellett a burzsoá büntetőjog ún. átnevelési feladatai. Ezzel szemben a szocialista állam jellegéből fakadóan más, humanista jellegű feladatokat kíván megoldani a büntetés eszközével. Ezeknek a feladatoknak középpontjában a szocialista társadalmi és egyéni tudat kialakítása áll, ezért alapvető módszere a társadalom ingatag tagjainak meggyőzése, nevelése, illetve a konkrét bűnelkövető megjavítása és átnevelése a társadalmi együttélési szabályokhoz való alkalmazkodásra.

Az általános és a különös megelőzésről mint a büntetés céljairól, feladatairól abban az értelemben lehet beszélni, hogy a szocialista állam jellegéből és célkitűzéseiből kiindulva milyen feladatok megoldásával, milyen módszerek alkalmazásával kívánja elősegíteni a büntetés objektív hatásainak érvényesülését. Az általános és a különös megelőzés tehát egyrészt a büntetés objektív sajátossága, másrészt minden konkrét büntetés tekintetében érvényesülő követelmény, amelynek realizálását a megvalósítására alkalmas eszközök és módszerek felismerése és helyes alkalmazása biztosítja. Az általános és különös megelőzés mint büntetési célok dialektikus egységet képeznek, amelyen belül azok egyikének viszonylag nagyobb súlyát az állam adott fejlődési szakaszának büntetőpolitikája határozza meg. Figyelembe kell azonban venni, hogy e két célt nem lehet egymástól függetlenül, egymással szembeállítva elérni. A büntetés csak azáltal fejt ki általános megelőző hatást, hogy a konkrét bűnelkövetőre különös megelőző hatást gyakorol, és fordítva, nem lehet különös megelőző hatása annak a büntetésnek, amely nem alkalmas arra, hogy a társadalom egésze felé általános megelőző hatást gyakoroljon.

A szocialista állam jellegéből fakadó új büntetési feladatok eredményeként a szocialista büntetőjogban a burzsoá joggal ellentétes, új típusú büntetési rendszer és büntetési eszközök alakultak ki. Míg a burzsoá büntetőjogban az alapvető büntetési eszköz a szabadságvesztés, addig a szocialista országok büntetőjogában a hangsúly fokozatosan áttolódik a szabadságvesztéssel nem járó büntetésekre. A szabadságvesztés nélküli javító-nevelő munka, a bírói megrovás, a feltételes elítélés tipikusan olyan jogintézmények, amelyek csak a szocialista társadalmi viszonyok alapján fejlődhettek ki.⁸ Ezeknek a büntetési eszközöknek a kifejlődése egyrészt szoros kapcsolatban van a tömegeknek a bűnözés elleni küzdelembe való bevonásával, másrészt jelzi a büntetőjogi büntetés fejlődésének történelmileg szükségszerű útját. Ismeretes az a lenini megállapítás, amely szerint a szocialista társadalmi fejlődés során a bíróságokat társadalmi bíróságok, a börtönöket javító intézetek váltják fel.⁹ Az egész szocialista büntetési rendszerben, de különösen ezekben az új típusú büntetési eszközökben érvényesülnek azok a tendenciák — a kényszer és a

⁸ Vö. Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. Bp. 1954. I. köt. 488. p.

⁹ Leninszkij szbornyik, XIII. köt. 85. p. (oroszul).

nevelés elemeinek megváltozása, arányainak eltolódása a büntetési eszközökön belül —, amelyek ennek a történelmileg szükségszerű útnak az egyes állomásait jelzik.

Az új típusú büntetési eszközökön kívül a szocialista büntetőjogban új módon merül fel az olyan ún. klasszikus büntetési eszköz, mint a rövid tartamú szabadságvesztés problematikája is. A szocialista államok tapasztalatai azt mutatják, hogy a szabadságvesztéssel nem járó büntetések széles skálája mellett nem nélkülözhető büntetési eszköz a rövid tartamú szabadságvesztés, amely a büntetésvégrehajtás helyes megszervezése mellett általában, de néhány bűncselekménycsoportban különösen — pl. garázdaság, testi épség ellen irányuló szándékos erőszakos cselekmények stb. —, a büntetési feladatok megvalósításának eredményes eszköze lehet.

A szocialista büntetési rendszer elméleti és gyakorlati problémái közül — éppen a fejlődés általános perspektíváira figyelemmel — rendkívül jelentősek az új típusú, szabadságvesztéssel nem járó büntetési eszközök, illetve a rövid tartamú szabadságvesztés olyan problémái, mint pl. a javító-nevelő munka végrehajtásának formái, a társadalom erőinek szerepe a javító-nevelő munka végrehajtása során, a nyilvánosság kérdése a bírói megrovásnál, a javítás és a nevelés speciális eszközei a rövid tartamú szabadságvesztésnél stb.

A javító-nevelő munka végrehajtási formáiként a szocialista államok gyakorlatában a közmunkákon való részvétel, az elítélt korábbi munkahelyén, illetve speciálisan szervezett munkahelyeken való munkáltatása alakult ki. A javító-nevelő munka mint büntetési eszköz kényszernevelő tartalma a társadalomra hasznos, produktív, fegyelmezett, rendben elvégzett munka. Ezért a javító-nevelő munka rendszerint fizikai munkát jelent, amely a legalkalmasabb a munkára nevelés, a fegyelemre nevelés, általában szólva a tudat-átalakítás tekintetében. A javító-nevelő munka bármely végrehajtási formájában, az elítélt megjavítása, átnevelése tekintetében alapvető jelentősége van a kollektíva nevelő, tudatformáló szerepének. Ebből a szempontból természetesen a legszerencsésebb az elítélt korábbi munkahelyén való munkáltatása, ahol széleskörű társadalmi szervezetek működnek, s ahol leginkább kibontakozhat a szilárd erkölcsi tudattal rendelkező dolgozók nevelő hatása. A javító-nevelő munkával kapcsolatban hazai tapasztalataink negatív vonásainak közös gyökere éppen abban van, hogy a dolgozók kollektívája és társadalmi szervezeteik nem vesznek részt az átnevelés munkájában.

A magyar hatályos jogban, mint ismeretes, a javító-nevelő munka nem önálló büntetési nem, hanem börtönbüntetést helyettesítő intézkedés.¹⁰ Alkalmazási köre meglehetősen szűk, mert csupán az állami vállalatok, intézmények, gazdaságok stb. nem vezető munkakört betöltő dolgozóival szemben alkalmazható. Az új magyar Btk. Tervezetének az egyik legjelentősebb lépése a következetes szocialista büntetési rendszer kialakítása felé a javító-nevelő munkának önálló és mindenkiel szemben alkalmazható büntetési nemként való szabályozása. Ezen túlmenően pedig a legjelentősebb feladat az üzemi stb. kollektívák, társadalmi szervek figyelmének középpontjába állítani a javító-nevelő munka kérdéseit, mert végső soron csak ez biztosítja e speciális büntetési eszköz hatékonyságát.

A bírói megrovással kapcsolatban problémaként merül fel a fellebbezés realitásának és a nyilvánosságnak a kérdése. E büntetési nem végrehajtásának

¹⁰ Az 1950. évi II. tv. (a Btá) 48. §-a.

a speciális vonása — hogy a büntetéskiszabás és a végrehajtás folyamata lényegében egybeesik — jelent ugyanis bizonyos problémákat eljárásjogi szempontból. Ugyancsak nehezen lemérhető tényező e büntetési nem végrehajtásának nyilvánossága az egyes elítéltek vonatkozásában. Ilyen problémákra tekintettel sem a magyar hatályos jog, sem a Btk. Tervezete nem vette fel a büntetési nemek sorába a bírói megrovást.

A rövid tartamú szabadságvesztés végrehajtásával kapcsolatban első sorban a többi szabadságvesztésre ítéltektől való elkülönítés követelménye merül fel. Ezen túlmenően figyelembe kell venni, hogy az ilyen tartamú szabadságvesztésre ítélték rendszerint nem megrögzött vagy konok bűnözők, hanem olyan személyek, akiknek bűnös magatartásában megnyilvánuló jellembeli hiányosságaikra, illetve a társadalmi együttéléshez szükséges fegyelemzettség hiányára tekintettel indokolt az egyéniségüket érzékenyebben érintő szabadságvesztésbüntetés alkalmazása. E bűnelkövetői csoport sajátosságai indokolják az elkülönítés mellett a büntetésvégrehajtás speciális megszervezését is. Az alapprobléma itt az, hogy a rendelkezésre álló viszonylag rövidebb időn — a gyakorlatban pár hónapon — belül hogyan lehet biztosítani a megjavítás sikerét.

Általánosságban hangsúlyozni kell — éppen a javító-nevelő munka és a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések alkalmazásának hazai tapasztalatai alapján —, hogy e büntetésvégrehajtási problémák helyzete jelentősen visszahat a büntetéskiszabásra, mert a bírói gyakorlat általában idegenkedik olyan büntetési eszközök alkalmazásától, melyeknek realitása előtte kétséges.

IV. A büntetési feladatok megvalósításának alapvető feltétele a helyes büntetéskiszabás. A büntetéskiszabás szocialista alapelvei a törvényesség, a humanizmus, az egyéniesítés. Az egyéniesítés gyakorlati alapproblémája annak a büntetési eszköznek kiválasztása és alkalmazása, amely az adott elkövető viszonylatában a leghatékonyabban tudja biztosítani az általános és különös megelőzést. Ezen túlmenően pedig hangsúlyozni kell, hogy az egyéniesítés nem csupán a büntetés kiszabása, hanem a büntetésvégrehajtás tekintetében is egyaránt érvényesítendő követelmény.

A büntetéskiszabás egyéniesítésének lehetősége jelentősen függ a büntetőtörvénykönyv általános részének büntetési rendszerétől, a különös részben meghatározott törvényi tényállások büntetési tételeitől, s azok összefüggéseitől, a büntetésenyhítési jogkör törvényi szabályozásától és a büntetésvégrehajtás egyéniesítésének lehetőségeitől.

A hatályos magyar büntetőjog — az 1950. évi II. törvény — büntetési rendszere szocialista alapelveken épül fel. A büntetési rendszer egésze azonban magán viseli a népi demokratikus törvényhozásnak a kiélezett belső és a nemzetközi osztályharc által meghatározott vonásait. Ennek tudható be pl. a halálbüntetésnek általános büntetésként való szabályozása, az életfogytiglani börtönbüntetés fenntartása s egyéb törvényi rendelkezések. A törvény szocialista alapelveinek gyakorlati érvényesülését pedig bizonyos fokig gátolják azok az ellentmondások, amelyek az új általános rész büntetési rendszere és a burzsoá eredetű különös rész konkrét büntetési tételei között fennállanak. Ezeket az ellentmondásokat sem a gyakorlati büntetőpolitika, sem a későbbi törvénymódosítások nem tudták feloldani, azokat csak a büntetőtörvénykönyv újra kodifikálása szüntetheti meg.

Az új magyar büntetőtörvénykönyv Tervezetének büntetési rendszere következetesen érvényesíti a szocialista büntetőjogi alapelveket, bűnüldözési szer-

veink, s a szocialista országok törvényhozásának és gyakorlatának tapasztalatait. A Tervezet 35. §-a határozza meg a fő- és mellékbüntetésekkel álló büntetési rendszert. Eszerint főbüntetések: halálbüntetés, szabadságvesztés, javító-nevelő munka, pénzbüntetés; mellékbüntetések: közügyektől eltiltás, foglalkozástól eltiltás, kitiltás, kiutasítás, vagyonelkobzás, pénzbüntetés. Habár a büntetési nemek felsorolásában a halálbüntetés első helyen szerepel, a Tervezet álláspontja szerint ez a büntetés nem általános, hanem rendkívüli jellegű. Ez kitűnik a 64. § rendelkezéséből, amely szerint halálbüntetést — az általános büntetéskiszabási elvek figyelembevételével — csak akkor lehet kiszabni, ha a büntetés célja más büntetéssel nem érhető el. E speciális büntetéskiszabási elv érvényesítése érdekében pedig a Tervezet különös részében a halálbüntetés mindig mint alternatív büntetési eszköz szerepel. A Tervezet kiküszöböli a határozatlan ideig tartó szabadságvesztésbüntetést, a szabadságvesztést 30 naptól 15 évig, bűnhalmazat, illetve ítélelhalmazat esetén 20 évig terjedhető tartamban állapítja meg. A különös részben a büntetési tételek minden esetben — a halálbüntetéstől eltekintve — relatíve meghatározottak. Az egyéniesítés következetes érvényesítését segíti elő a javító-nevelő munka előbb említett szabályozásán kívül a mellékbüntetések és a feltételes elítélés alkalmazási feltételeinek hajlékonyabb szabályozása, valamint a különös részben az alternatív büntetési tételek rendszere is.

A büntetéskiszabás alapja a vádlott cselekményében a törvényi tényállás fennforgásának megállapítása. Elméleti tisztázást igényel az a kérdés, hogy egyes olyan bűncselekményeknél, mint például a garázdaság, közveszélyes munkakerülés stb., mennyiben hatnak ki az elkövető egyéniségének körülményei a bűncselekmény törvényi tényállása fennforgásának megállapítására.

A múltban lejátszódott bűnös cselekmény ténybeli alapjainak megállapításán túlmenően ugyancsak jelentős azoknak a tényeknek megállapítása, amelyek a vádlott bűnösségét enyhítik vagy súlyosbítják. Az egyéniesítés szempontjából egyaránt jelentősek a bűncselekmény tárgyi, illetve alanyi oldalához tartozó büntetéskiszabási tényezők. Mind elméleti, mind gyakorlati szempontból azonban meglehetősen tisztázatlan, hogy a büntetéskiszabás során mennyiben bír jelentőséggel az elkövető egyénisége. Mi az a határ, ameddig el lehet menni az elkövető egyéniségének értékelésekor, melyek azok az elkövető egyéniségéből következő tényezők, amelyeket még figyelembe kell venni a büntetéskiszabás során. Nézetem szerint mindkét probléma megoldásához abból a marxista tételből indulhatunk ki, amely szerint az elkövető egyénisége nem szakítható el a cselekménytől, hogy cselekményében jut kifejezésre egyéniségének minden társadalmilag jelentőséggel bíró lényeges vonása.¹¹ Ebből kiindulva a megoldás igényének mellőzésével is hangsúlyozandónak tartom, hogy a konkrét ügyben tisztázandó minden releváns körülményt, illetve a körülmények körét végső soron a cselekmény határozza meg, hogy az elkövető egyéniségének egyes tényezőit a cselekmény által meghatározott releváns körülmények által meghatározott keretben kell figyelembe venni.

A büntetéskiszabás egyéniesítésének alapvető feltétele a bűncselekmény elkövetését eredményező tényezőknek és az elkövető társadalmilag determinált személyiségének tisztázása. A szocialista államokban megújuló és fellendülésben levő bűnügyi kutatások egyik gyakorlati hasznosítási területe

¹¹ LENIN: Művei. I. köt. Bp. 1951. 429. p.

éppen a büntetéskiszabás és a büntetésvégrehajtás. Ezeknek a kutatásoknak a tárgya a bűnözés mint tömegjelenség, az egyedi bűnelkövetés és a büntetésvégrehajtás effektivitásának vizsgálata. A büntetéskiszabás szempontjából egyaránt jelentős a bűnözés általános helyzetének, dinamikájának, illetve az egyedi bűnelkövetés analizisének pontos ismerete. Míg azonban a bűnözés általános helyzete, dinamikája az általános megelőzés síkján hat ki a büntetéskiszabásra, addig az egyedi bűnelkövetés vizsgálatának a különös megelőzéssel kapcsolatban van az egyéniesítésre jelentős kihatása. Az egyedi bűnelkövetés vizsgálata során fel kell tárni egyrészt a bűncselekmény elkövetését eredményező tényezőket és körülményeket — amelyeknek nagy jelentőségük van a büntetéskiszabáson kívül a bűnözés megelőzésének megszervezésére is —, másrészt a bűnelkövető társadalmilag determinált személyiségét, vagyis azokat a társadalmi tényezőket, amelyek szerepet játszanak a bűnözővé válás pszichikai folyamatában. A szocialista büntetőjogtudomány egyik soron levő feladata azoknak a bűnözés okaira és a bűnöző társadalmilag determinált személyiségének feltárására irányuló gyakorlati módszereknek, eljárásoknak kidolgozása, amelyeknek segítségével ezeket a körülményeket tisztázni és eredményüket a büntetéskiszabás során hasznosítani lehet.

A bűnözés elleni küzdelem eredményességének egyik feltétele a büntetésvégrehajtás egyéniesítése, amely nélkül nem valósítható meg a büntetés különös megelőzési feladata. Természetesen a büntetésvégrehajtásnak önmagában is általános megelőző hatása van. A büntetésvégrehajtás megszervezésénél azonban — mint ezt a szocialista államok büntetésvégrehajtási gyakorlata is mutatja — a büntetés különös megelőzési feladatából kell kiindulni. A büntetésvégrehajtás egyéniesítése megköveteli az elítéltek osztályozását a végrehajtás menetében. E feladat sikeres elvégzése ismét a bűnöző társadalmilag determinált személyiségének feltárását igényli. Az osztályozás alapja egyrészt az elkövetett bűncselekmény jellegéből, súlyából, másrészt az elítélt személyiségének bizonyos vonásaiból tevődik össze. Az elkövetett bűncselekmény jellegéből indul ki a szovjet bíróság, illetve az új Btk. Tervezte szerint a magyar bíróság, amikor ítéletében meghatározza, hogy a szabadságvesztést az elítélten börtönben vagy munkatelepen kell végrehajtani. Ugyancsak az ítélet tükrözi az elítélt személyiségének bizonyos vonásait is, pl., hogy visszaeső bűnöző, hogy ismételten erőszakos, agresszív cselekmények útján követ el bűncselekményeket stb. E személyiségre utaló megállapításokat azonban ki kell még egészíteni olyanokkal, amelyek a büntetésvégrehajtási osztályozás szempontjából nélkülözhetetlenek. E feladat gyakorlati végrehajtása szempontjából megfontolandó minden elítéltről olyan személyiségösszeállítás felfektetése, amely végigkísérné az ügyet a nyomozástól kezdve a büntetésvégrehajtás befejezéséig, és tartalmazná az illető személyiségére vonatkozó, bármely eljárási szakban nyert adatokat.¹² A személyi sajátosságok tisztázása alapozza meg végleg az elítélt megfelelő osztályba helyezését, a vele szemben követendő nevelési, oktatási stb. foglalkozás általános irányát.

A magyar büntetésvégrehajtás gyakorlatában az elmúlt években jöttek létre az első kísérletek az elítéltek osztályozására és a büntetésvégrehajtás

¹² Ezt a módszert a Szovjetunió ügyészsége az elmúlt években néhány köztársaságban és járásban kísérletileg alkalmazta. A tapasztalatok elméleti általánosítása most folyik. Vö. GERCENZON, A. A.: A bűnözés tanulmányozásáról és a megelőzésről. Szovjet-szkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1960. 7. sz.

fokozatosságának kialakítására. Szocialista büntetőjogtudományunk elsőrendű feladata a különös megelőzés célját szem előtt tartó büntetésvégrehajtási rendszer elméleti alapkérdéseinek — mint például a különböző büntetésvégrehajtási egységek típusainak, a fokozatosság végrehajtásának, a nevelési és munkáltatási elvek kérdéseinek stb. — kidolgozása.

A szocialista államok gyakorlata azt mutatja, hogy a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása egyéniesítésének a különböző típusú büntetésvégrehajtási intézetek — gondolok a börtönre és a munkatelepre — kombinálása felel meg. A Szovjetunió büntetőtörvényein kívül — ahol ennek több évtizedes gyakorlati tapasztalatai vannak — a Lengyel Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság büntetőtörvénykönyvének tervezete is a szabadságvesztésbüntetés ilyen differenciált végrehajtási formáiról rendelkezik. Az ilyen rendszer ugyanis a legalkalmasabb egyrészt az elítéltek osztályozására, másrészt a büntetésvégrehajtás fokozatosságának megvalósítására. Ezt az alapgondolatot fogadta el az új magyar Btk. Tervezete is, amikor a szabadságvesztés végrehajtási formáiként a börtönt és a munkatelepet határozta meg. Az elítéltek osztályozását segíti elő a Tervezetnek az a rendelkezése, amely szerint a három évnél rövidebb szabadságvesztést általában munkatelepen, az ennél hosszabb tartamút pedig börtönben kell végrehajtani, illetve végrehajtását börtönben kell megkezdeni.¹³ A büntetésvégrehajtás fokozatosságát pedig az a rendelkezés iktatja törvénybe, amely kimondja, hogy azon elítélt büntetésének végrehajtását, aki szabadságvesztéséből egyharmad részt, de legfeljebb három évet börtönben töltött, munkatelepen kell folytatni. Ugyanezt a követelményt realizálja a feltételes szabadságra bocsátás intézménye is, amely a tervezetben szabályozott formájában a büntetés kétharmad részének letöltése után eszközölhető, annak az általános feltételnek fennforgása esetén, miszerint alaposan feltehető, hogy a büntetés elérte célját.¹⁴

A szocialista állam büntetésvégrehajtásának menetét, szervezési elveit is áthatják a szocialista állam sajátos vonásait, általános fejlődését meghatározó társadalmi törvényszerűségek. A szocialista állam fejlődése során mind nagyobb jelentőségűvé válik a tömegek részvétele az államigazgatás munkájában. Ennek megfelelően a bűnözés elleni küzdelem megszervezésében is egyre inkább növekszik a társadalmi erők szerepe, jelentősége. A társadalmi erők szerepe a bűnüldözésben nem merülhet ki a megelőzésben, a közrend és a közbiztonság biztosításában, hanem rendkívül jelentős az elítélt megjavítása és a büntetését kitöltő elítéltnak a dolgozó társadalomba való visszavezetése, beillesztése tekintetében is. Az elítéltekkel szemben a büntetés különös megelőzési céljának elérése, az elítélt megjavítása, jellemének átalakítása nem végezhető el a klasszikus értelemben vett börtönök teljes izoláltságában. A büntetésvégrehajtás során megvalósuló nevelés az adott körülmények folytán tartalmaz ugyan bizonyos speciális vonásokat, azonban nem szakadhat el a társadalom egészének életétől, problémáitól, mert követelményei lényegében azonosak a nem bűnöző állampolgárok tekintetében érvényesülő magatartási követelményekkel. Éppen ezért a büntetésvégrehajtás során a nevelés folyamatában nem nélkülözhető tényező a társadalmi szervek tevékenysége. Szabályként szögezhetjük le, hogy a különös megelőzés célját a büntetés csak akkor éri el, ha annak végrehajtásában az állami szerveken kívül

¹³ A Tervezet 38, 40. §-ai.

¹⁴ A Tervezet 41. §-a.

aktív részt vállalnak a társadalom szervezett erői is. Ennek a követelménynek az érvényesítése jelentősen befolyásolja a büntetésvégrehajtás megszervezését és számos gyakorlati problémát vet fel. A megoldás eszközei rendkívül változatosak lehetnek. Így például felvethető, hogy a társadalmi erők milyen módon gyakorolhatnak ellenőrzést a büntetésvégrehajtás menete fölött, hogyan működhetnek közre az elítéltek között folyó politikai-kulturális nevelőmunkában, és miképpen biztosíthatják az elítélteknek szabadulásuk után a dolgozó társadalomba való beilleszkedését.

V. A társadalom szocialista átszervezése során a szocialista büntetőjog fejlődését alapelveinek — a törvényességnek, humanizmusnak, egyéniesítésnek — következetes további erősítése, újabb vonásainak kibontakoztatása jellemzi. Azok az általános törvényszerűségek, amelyek a szocialista állam fejlődését meghatározzák, kihatnak a társadalomra veszélyes cselekmények, s ezek sorában a bűnözés elleni küzdelem eszközeire is. A társadalom osztályszerkezetében bekövetkezett változások, az állam politikai alapjainak kiszélesülése, az állam tevékenysége jellegének megváltozása, az állam megváltozott funkciói, s nem utolsósorban a bűnözés jellegének, társadalmi okainak megváltozása nemcsak a büntetőpolitikai feladatokra hatnak ki, de jelentősen módosítják a bűnözés elleni küzdelem célkitűzéseit, módszereit és eszközeit is. Amíg a szocialista államok első fejlődési szakaszában a büntető törvényhozást és a gyakorlatot számos bűncselekménycategóriában bizonyos fokig a büntetés általános megelőző feladatának előtérbe helyezése jellemezte, addig a későbbi szakaszban a különös megelőzés kerül előtérbe. A különös megelőzés következetes keresztülvitele a fejlettebb társadalmi viszonyok alapján ugyancsak a bűnözés elleni küzdelem eszközeinek továbbfejlesztését és differenciáltabb kezelését igényli.

Mindezen társadalmi tényezők oda hatnak, hogy a társadalomra veszélyes cselekmények miatti felelősség rendszere szerkezetileg átalakul; csökken és szűkül a büntetőjogi felelősség területe, növekszik és bővül az államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősség területe. Ez a folyamat megmutatkozik abban, hogy a törvényhozás egyrészt szűkíti a büntetendő magatartások körét, s ezek miatt megszünteti a büntetőjogi felelősséget, illetve államigazgatási felelősséget állapít meg, másrészt, hogy lehetőséget teremt bűncselekmények elkövetése esetén a büntetőjogi felelősség felváltására, annak más természetű felelősséggel való helyettesítésére.

A büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének alapja a társadalom osztályszerkezetének átalakulása, a szocialista állam politikai alapjainak kiszélesítése, a tömegek egyre erősödő és következetes bevonása az állam irányításába az államélet minden területén. Mindezek a tényezők, valamint a kommunista erkölcs uralkodóvá válása a tömegek tudatában, megteremti az alapját annak, hogy a bűnözés elleni küzdelemben is teljes mértékben érvényesüljön a tömegek részvételének lenini elve. A bűnözés elleni küzdelemben alapvető jelentőségre tesznek szert a bűnözés mint tömegjelenség, illetve mint egyedi tevékenység megelőzése, a bűnözés közvetlen okainak, az azt megkönnyítő és arra lehetőséget adó körülmények, tényezők elhárítása, kiküszöbölése.¹⁵

A büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének alapja a szocialista állam fejlődését meghatározó tényezőkben rejlik. Ezek a tényezők

¹⁵ В. И. Илуссов i. m. 126. p.

általában új módon vetik fel a kényszer és a meggyőzés, illetve a jog kérdését. A kényszer és a meggyőzés kérdése egyben az állami tevékenység módszereinek kérdése és ennyiben szoros kapcsolatban van a jog általános problémáival. A kényszert és a meggyőzést mint az emberek egymásközi viszonyait és egymásra hatásának eszközeit az adott társadalom osztályszerkezete határozza meg. Ebből következik, hogy a szocialista államban gyökeresen más módon alakul a kényszer és a meggyőzés egymáshoz való viszonya, mint a kizsákmányoló társadalmakban, ahol az emberek egymásközi viszonyait alapvetően az uralkodó osztály részéről gyakorolt kényszer jellemzi. A szocialista államban, létrejöttének első pillanatától kezdve a meggyőzés válik az állami tevékenység elsődleges módszerévé, míg a kényszernek másodlagos helye és jelentősége van. Ez természetesen nem zárja ki kényszert, mégpedig állami kényszer alkalmazását a megdöntött kizsákmányoló restaurációs magatartásával vagy az ingadozó középprétegekkel, illetve az elmaradt tudatú dolgozókkal szemben, ennek az alapja azonban mindig a dolgozók nagy többségének meggyőzése. A volt kizsákmányoló osztályok felszámolásával, a szocialista állam belső elnyomó funkciójának elenyészésével további jelentős változásokon megy keresztül az állami tevékenység jellege,¹⁶ megváltozik súlyban és arányokban a kényszer és a meggyőzés közötti viszony, a kényszer új társadalmi elemekkel telítődik. Ezek a tényezők jelentősen kihatnak a jog lényegére, szankciójának tartalmára is.

Ismeretes az a marxista álláspont, mely szerint a jog szankciója az állam által biztosított kényszer. A szocialista társadalom fejlődése során, amikor az állami tevékenység módszereinek jellege mélyreható változásokon megy keresztül, nem maradhat változatlan a jog szankciójának tartalma sem. Bár az állami kényszer a jog szankciójának továbbra is fontos összetevő eleme marad, a jogban is egyre erősödnek a meggyőzés elemei, s az állami kényszer mellett egyre nagyobb szerepet kap a társadalmi ráhatás, a jogsértőkkel szemben tanúsított társadalmi, erkölcsi kényszer eszköze. Emellett pedig a társadalmi megszokás és meggyőződés eredményeként megerősödnek és kiszélesednek a szocialista együttélés jogon kívüli normái. Dialektikus folyamattal állunk szemben, amelyben a kényszer egyre inkább meggyőzési elemekkel telítődik és a meggyőzés több vonatkozásban a társadalmi, pszichikai, morális kényszer elemeit is magába olvasztja. Ez a folyamat a jog erkölcs által való felváltásának történelmileg szükségszerű folyamata, amely büntetőjogi síkon a büntetőjogi felelősség fokozatos felváltásában és helyettesítésében, illetve a tömegeknek a bűnözés elleni küzdelemben való mind erősebb bevonásával jut elsődleges kifejezésre. Következésképpen a büntetőjogi felelősségnek államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősséggel való felváltása a szocialista társadalom fejlődéséből folyó objektív törvényszerűség.

A büntetőjogi felelősség felváltásával és helyettesítésével kapcsolatos gyakorlati problémák felmerülése ma elsősorban a Szovjetunióban figyelhető meg.¹⁷ Amennyiben azonban a büntetőjogi felelősség felváltásának folyamata a szocialista társadalom objektív fejlődéstörvénye, annyiban a Szovjetunió

¹⁶ Vö. M. A. Szuszlov felszólalása az SZKP XXI. kongresszusán. Az SZKP XXI. kongresszusa. Bp. 1959. 296. p.

¹⁷ I.d. A társadalom szerepének növelése a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni küzdelemben. Az elvtársi bíróságok mintaszabályzata c. törvénytervezetek idevágó rendelkezéseit. A tervezetek szövege közzétéve az Izvesztyija 1959. okt. 23–24. számaiban.

tapasztalatait ezen a téren is általános, nemzetközi érvényűeknek kell tekinteni. A népi demokratikus országok gyakorlata ezt a következtetést, úgy gondolom, teljes mértékben alátámasztja. Az utóbbi években majd minden népi demokratikus államban kialakultak a rendőrség társadalmi segítői, az önkéntes segédrendőrök alakulatai, amelyek tevékenyen részt vesznek a közrend és a közbiztonság védelmében, a bűnözés megelőzésében. Hazánkban, a Román Népköztársaságban, a Lengyel Népköztársaságban évek óta működnek a társadalmi bíróságok, míg a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a fegyelmi eljárásban érvényesülnek a társadalmi bíraskodás egyes elemei. Megjegyzendő, hogy bár ezekben az országokban a társadalmi bíraskodás tartalma nem teljesen azonos, és benne érvényesülnek munkajogi-fegyelmi és államigazgatási-szabálysértési eljárási elemek is, a fejlődés tendenciája mindenütt a büntetőjogi felelősség területének szűkülése s új, nem büntetőjogi felelősségrevonási formák kifejlődése. Megállapítható, hogy a büntetőjogi felelősség felváltásával és helyettesítésével kapcsolatos problémák a népi demokratikus országokban a szocializmus alapjainak lerakásával napjainkban napirendre kerülnek és megoldást igényelnek.

VII. A büntetőjogi felelősség felváltásával és helyettesítésével kapcsolatban a szocialista büntetőjogtudomány elsődleges feladata néhány olyan központi jelentőségű elméleti probléma tisztázása, amelyeknek megoldása jelentős mértékben kihat a kérdések törvényi szabályozására.

E problémák lényegében a következő kérdések körül csoportosulnak: 1. Mennyiben hat ki a szocialista büntetőjogtudománynak a bűncselekmény és a büntetés fogalmáról kialakított álláspontjára a büntetőjogi felelősség felváltása és helyettesítése államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősséggel? 2. Hogyan alakul a büntetőjogi felelősség alapjainak kérdése olyan törvényi szabályozás esetén, amely bizonyos társadalomra veszélyes cselekmények esetén alternatíváé állapít meg büntetőjogi, illetve államigazgatási, fegyelmi vagy társadalmi felelősségrevonást? 3. Mely bűncselekménycsoportok vonatkozásában jelentkezik elsődlegesen a büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének igénye, s milyen tényezők határozzák meg ezt? 4. Mi a jelentősége az egyes büntetőködékekben kialakult kisebb súlyú büntett kategóriájának a büntetőjogi felelősség felváltásával kapcsolatban? 5. Hogyan viszonyul a büntetőjogi szabályozáshoz a társadalmi bíróságok, illetve egyéb társadalmi vagy államigazgatási szervek által elbírált társadalomra veszélyes cselekmények szabályozása, s az e szervek eljárása, illetve az általuk alkalmazott intézkedések jellege mennyiben mutat fel állami és társadalmi vonásokat? 6. Milyen kodifikációs megoldások felelnek meg a büntetőjogi felelősség felváltásának, mely szervek döntenek a konkrét ügyben a büntetőjogi felelősség felváltásáról, illetve a felelősségrevonás más formájának alkalmazásáról?

A büntetőjogi felelősség felváltása sokrétű feladat, amelynek jogi megoldásai különbözőek lehetnek. Nézetem szerint azonban a fenti kérdések megoldásánál az alapvető követelmény az, hogy egyrészt a törvényesség, másrészt az állampolgárok jogtudata szempontjából viszonylag stabil határt kell kialakítani a büntetőjogi és a nem büntetőjogi felelősségrevonás területe között. Emellett a nem büntetőjogi felelősségrevonás területén érvényesülnek bizonyos — a cselekmények körét, a felelősségrevonás alapját és rendjét stb. meghatározó — jogi normák, amelyek szoros kapcsolatban vannak elsősorban a büntetőjoggal, de az államigazgatási és a munkajoggal is. Következésképpen az egész kérdés-komplexum rendezésében alapvetőek a törvényességi követelmények.

Jelen előadás keretében nem vállalkozhatom a felvetett kérdések összességének megoldására, csupán egynéhánnyal kapcsolatban kísérlem meg nézeteimet — a teljesség igénye nélkül — felvázolni.

Figyelembe véve a népi demokratikus országok, illetve a Szovjetunió államiságának jelen fejlődési fokát, a büntetőjogi felelősség felváltása és helyettesítése sem a súlyos, sem a közép súlyú büntettek kategóriájával kapcsolatban nem merülhet fel, hanem kizárólag az enyhébb súlyú büntettek tekintetében vethető fel. A szocialista büntetőkódexek egynémelyikében — így pl. a szovjet és a magyar tételes jogban — ismeretesek az ún. kisebb súlyú büntettek. Ezek alapján a tulajdon elleni bűncselekményekkel kapcsolatosak, de pl. a szovjet büntetőjog ismeri a kisebb súlyú üzérkedés, a kisebb súlyú garázdaság fogalmát, s az új magyar Btk. Tervezete a kisebb súlyú tulajdon elleni büntettekben kívül ismeri a kisebb súlyú tiltott határátlépés fogalmát is.¹⁸ Ezenfelül a szocialista államok büntetőtörvényeiben létezik egy bűncselekménycsoport, amelyet általában a legenyhébb fokúnak tarthatunk. Ez természetesen szélesebb körű, mint a törvény által kisebb súlyúnak nevezett büntettek, és a tulajdon elleni bűncselekményeken kívül magában foglal számos az ember testi épsége, becsülete és méltósága, a közrend és a közbiztonság elleni büntettet is. Vajon ezek mindegyike olyan jellegű, amelyekkel kapcsolatban felmerül a büntetőjogi felelősség felváltásának igénye? Nem biztos. A legenyhébb fokú büntettek körének ismerete önmagában nem ad választ erre a kérdésre. Milyen tényzők ismerete alapján tudunk erre a kérdésre választ adni?

Nézetem szerint itt két tényezővel kell számolni. Az egyik a bűncselekmények társadalomra veszélyességének foka — ezt a kérdést érintettük fent —, a másik pedig a büntettekkel szemben alkalmazható nem büntetőjogi eszközök várható eredményessége. A nem büntetőjogi eszközök jellege és hatékonysága dönti el végső soron, hogy bizonyos büntetőjogi eszközök helyettesíthetők-e más, nem büntetőjogi eszközökkel vagy sem. Azt kell tehát vizsgálni, hogy a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésével a büntetések feladatai, az általános és a különös megelőzés biztosíthatók-e nem büntetőjogi eszközök alkalmazásával. Úgy gondolom, hogy a nem büntetőjogi eszközök ilyen megítélésével kapcsolatban sem fogalmi lehetetlenség a büntetés feladataiból kiindulni, mert ezek a feladatok a társadalomra veszélyes cselekmények elleni küzdelemben a társadalom védelmének igényéből keletkeznek. S éppen azért, mert a szocialista társadalom kialakulásával és fejlődésével a kényszer és a meggyőzés viszonylatában dialektikus fejlődési folyamat mutatkozik meg, válnak alkalmassá a társadalmi ráhatás eszközei arra, hogy a büntetésnek, ennek az alapján állami, kényszerjellegű intézkedésnek a feladatait megvalósíthassák. A társadalom továbbra is védelmet igényel a társadalomra veszélyes magatartásokkal szemben, sőt mint látjuk, a szocialista társadalomra a bűnözés, és általában a társadalomra veszélyes magatartások elleni küzdelem fokozódása jellemző. Ennek a harcnak a dialektikája azonban éppen azt eredményezi, hogy folyamatában a harc eszközei mélyreható változásokon mennek át. A küzdelem célkitűzései azonban változatlanok: a társadalom védelme az aszociális cselekményektől, a társadalom ingatag tagjainak visszatartása, és az ilyen cselekményeket elkövetők megjavítása, a társadalmi együttélésre való alkalmassá tétele útján. Ebből kiindulva pedig néze-

¹⁸ A Tervezet 288. §-a és a 191. § (4) bekezdése.

tem szerint az következik, hogy amilyen mértékben alakulnak ki a társadalomban az e feladatokat megvalósító nem büntetőjogi eszközök, olyan mértékben és olyan bűncselekménykategóriák tekintetében lehet szó a büntetőjogi felelősség felváltásáról és helyettesítéséről.

Melyek ezek a ma már rendelkezésre álló nem büntetőjogi eszközök? Az államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősségrevonás és szankcióik. Ezek az eszközök azonban tartalmukat tekintve nem egysíkúak. Az államigazgatási-szabálysértési és a munkajogi-fegyelmi felelősségrevonás és szankciói elsődlegesen állami és jogi jelleggel rendelkeznek. Tartalmukat az állami kényszer jellemzi, amely, ha fokában enyhébb is, mint a büntetőjogi büntetésben rejlő represszió, mindenképpen az állami kényszer jellegét viseli magán. E felelősségrevonási formák eljárását pedig az állami, hatósági keret jellemzi. Igaz, hogy e felelősségrevonási formákat is bizonyos fokig meg lehet tölteni társadalmi tartalommal — pl. a társadalmi szervek képviselőinek bevonása a szabálysértési vagy fegyelmi bizottságokba —, s igaz, hogy az alkalmazott szankciókban is jelentős a társadalmi meggyőzés eleme, azonban a büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének következetes eszközét a társadalmi bíróságokban s a társadalmi ráhatás különböző intézkedéseiben kell látni. Ez természetesen nem érinti a büntetőjogi felelősség államigazgatási felelősséggel való felváltásának azt az esetét, amikor a törvényhozás az addig bűncselekményként üldözött magatartásokat államigazgatási szabálysértésnek minősíti, s ezzel a felelősségrevonás formáját és tartalmát törvényhozási szinten határozza meg, azonban ilyenkor a konkrét ügyben fel sem merül a büntetőjogi felelősség felváltásának kérdése. Lényegében tehát a konkrét ügyekben ilyenkor a büntetőjogi felelősség szempontjából a fegyelmi és a társadalmi felelősséggel való helyettesítés jön szóba. A büntetőjogi felelőségnek a fegyelmi felelősségrevonással való helyettesítése is azonban csak átmeneti lépés lehet a társadalmi bíraskodás következetes kiépítése felé. A tendenciát úgy lehetne leszögezni, hogy mennél erősebbek a társadalmi felelősségrevonás és a társadalmi ráhatás alkalmazásának társadalmi tényezői, annál kevésbé van szükség a fegyelmi felelősségrevonásra mint a büntetőjogi felelőséget felváltó eszközre. A társadalmi bíróságok fejlődése éppen azt mutatja, hogy nemcsak a kisebb súlyú bűncselekménynek, hanem a fegyelmi vétségek elbírálásának hatáskörét is magába olvasztja. E fejlődési tendencia alapja kétségtelenül az, hogy a társadalmi bíraskodásnak mind az eljárása, mind az általa alkalmazott szankciók mentesek az állami kényszer jellegétől, s ez teszi lehetővé, hogy benne a büntetőjogi felelőségnek társadalmi felelőséggel való felváltása a legkövetkezetesebb és legtisztább alakjában bontakozhat ki.

Ebből a szempontból érdemes röviden áttekinteni a hatályos szocialista jogban levő megoldásokat. A szovjet jogban pl. a Kazah SZSZK büntetőkódexe szerint a különös részben meghatározott egyes enyhébb súlyú bűncselekmények társadalmi elbírálásra tehetők át. A társadalmi bíróságok mintaszabályzatáról rendelkező 1959. évi össz-szövetségi törvénytervezet az enyhébb társadalomra veszélyességű bűncselekményeken kívül társadalmi bíraskodás hatáskörébe utalja az egyébként bűncselekménynek nem minősülő munkafegyelmet és a szocialista együttélés szabályait sértő cselekményeket. A magyar hatályos jog szerint a társadalmi tulajdont sértő kisebb súlyú büntettek fegyelmi elbírálásra vihetők, míg a társadalmi bíraskodás hatáskörébe ugyane cselekmények, valamint a munkafegyelmet sértő, bűncselek-

ménynek nem minősülő cselekmények tartoznak.¹⁹ Hasonló a román társadalmi bíróságok hatáskörének szabályozása is.²⁰

Felmerül a kérdés, hogy a büntetőtörvények hol, milyen keretben szabályozzák a büntetőjogi felelősség felváltásának kérdését. Ez annál is inkább gyakorlati, kodifikációs probléma, mert a szocialista országokban a büntetőjogi kodifikációs munkálatok fellendülése figyelhető meg.

Mint már utaltam rá, az 1959-ben kiadott kazah büntetőkódex a különös részben az adott tényállásnál utal a szankcióban arra, ha az ügy elbírálásra a büntetőjogi felelősségrevonás mellőzésével társadalmi bírósághoz áttehető. Hasonló álláspontot foglal el számos más szovjet köztársaság büntetőkódexének tervezete is. A társadalmi bíróságok mintaszabályzatairól rendelkező 1959-ben kiadott össz-szövetségi törvénytervezet szerint viszont bármely ügy áttehető társadalmi bírósághoz, ha társadalomra veszélyessége kisebb fokú. Ez utóbbihoz képest a kazah büntetőtörvénykönyv tehát pontosabb irányítást ad a jogalkalmazó szerveknek és szigorúbb törvényességi álláspont kialakítására törekszik.

Felmerülhet azonban egy másik megoldás is. Nevezetesen az, hogy ezt a kérdést a büntetőtörvénykönyv általános része szabályozza. Ennek elvi alapját abban látom, hogy a büntetőjogi felelősség felváltásának intézménye a szocialista büntetőjog objektív fejlődéséből következő általános kérdés, amelyet együtt kell szabályozni a büntetőjogi felelősségrevonás alapjának, a büntethetőségnek egyéb általános kérdéseivel.

Mielőtt azonban e kérdés megoldásának irányára rámutatnék, érinteni kívánok egy másik problémát, amelynek megoldása — nézetem szerint — szoros kapcsolatban van az előzővel.

A szocialista büntetőjog általában elvetette a bűncselekménynek a burzsoá jogban ismert formális kritériumokon alapuló hármas felosztását, a büntett — vétség — kihágás kategóriákat és kialakította a bűncselekmény egységes fogalmát, illetve a büntetőjogon kívül elhelyezkedő államigazgatási szabálysértés fogalmát. E jogintézményeknek materialista tartalmukból kiinduló kialakítása és pontos elhatárolása pozitív jelentőségű lépés volt egyrészt a burzsoá formális bűncselekményfogalom felszámolásában, másrészt a törvényességi követelmények következetes érvényesítésében. Ennek ellenére a törvényi bűncselekményfogalom felosztásának kérdése ma ismét felvetődik, s éppen a szocialista büntetőjog újabb problémáival kapcsolatban. Ez abból fakad, hogy egyrészt a szocialista büntetőjogban ténylegesen kialakult a kisebb súlyú büntett kategóriája — amelynek már ma is van bizonyos anyagi és eljárásjogi következménye —, másrészt az államigazgatási szabálysértés fogalma, illetve a szabálysértési eljárás büntetőjogi elemekkel telítődik. Utalok arra például, hogy a szovjet szabálysértési eljárásban az egyszemélyben eljáró népbíró lényegében szabadságvesztést szab ki,²¹ hogy a magyar szabálysértési eljárásban szintén szabadságvesztés alkalmazható,²² hogy a

¹⁹ Ld. Az 1956. évi 11. sz. tvr., 5. §, és a 1041/1956. sz. M. T. h.

²⁰ Ld. A Román Népköztársaság 1958. évi 320. sz. törvényerejű rendelete.

²¹ Ld. Az Orosz SzSzk Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1956. december 16-i törvényerejű rendeletét a kisebb garázdaságért való felelősségről.

²² Az 1955. évi 32. sz. tvr. a szabálysértési eljárásban csak pénzbírság kiszabását teszi lehetővé. A pénzbírságot — meg nem fizetése esetén — az 1959. évi 36. sz. tvr. elzárásra rendeli átváltoztatni. Az 1960. évi 14. sz. tvr.-rel szabályozott eljárás keretében pedig közvetlenül kiszabható az elzárás.

szabálysértési eljárásban alkalmazásra kerülnek olyan lényegében büntetőjogi intézmények, mint az elévülés, az eljárás félbeszakítása stb. Ezek a jelenségek azt mutatják, hogy a bűncselekmények alsó szintjén a büntetőjog határai elmosódnak.

Ezek után kézenfekvő az a gondolat, hogy ezeknek a problémáknak bizonyos fokú rendezését kössük össze a büntetőjogi felelősség felváltásának törvényi szabályozásával. Mint láttuk, a szocialista államok büntető törvényhozásában ténylegesen kialakult egy kisebb súlyú büntetési kategória. Ennek következményeit levonhatjuk mind anyagi jogi, mind eljárásjogi vonatkozásban. Eljárásjogi vonatkozásaira később még visszatérünk, míg anyagi jogi következményeit abban hasznosíthatjuk, hogy erre építhetjük rá a büntetőjogi felelősség felváltásának intézményét. Ha ugyanis a törvény felbontja az általános legális bűncselekményszegítést, s megkülönböztet büntetett és kisebb súlyú büntetett, akkor a megoldás módja egy olyan szabály felvétele az általános részbe, hogy kisebb súlyú büntetett esetén — megfelelő további feltételek fennforgása mellett — az ügy társadalmi bíraskodásra áttehető. Ez a megoldás természetesen megköveteli, hogy a különös részben az egyes bűncselekmények kisebb súlyú büntetési alakzata ennek megfelelően legyen meghatározva. Természetesen a kisebb súlyú büntetési kategória felvételének más kihatásai is vannak. Így pl. az előkészület és kísérlet büntetendőségének kérdése, enyhébb büntetési nemek alkalmazásának kérdése, a rehabilitáció, elévülés szabályozásának kérdése. E kérdések vizsgálata azonban jelen témánk szempontjából mellőzhető.

Milyen hatása lenne ennek a megoldásnak a büntetőjogi felelősség felváltása szempontjából? Elsősorban az, hogy pontosan meghúzná a határt az egyes bűncselekménykategóriák között a büntetőjogi felelősség felváltása szempontjából. Ezzel pedig teljesen kiküszöbölhető lenne a gyakorlat ingadozása, amelynek jelentőségét aligha lehet túlbecsülni a törvényesség következetes érvényesítésében.

Ezzel kapcsolatban szükséges arra a problémára is választ adni, hogy mely állami szerv jogosult a büntetőjogi felelősség felváltásánál a megfelelő feltételek megvizsgálására és az ügynek a társadalmi bírósághoz való áttételére. A kérdés megoldásánál szinte azonos súllyal szerepelnek törvényességi, elvi és célszerűségi megfontolások. Ismeretes az a vita, amely a szovjet jogirodalomban e kérdés körül kialakult. Nézetem szerint azonban a fenti jellegű megfontolásokon túlmenően a kérdés megoldásánál a büntetőjogi felelősség alapjainak kérdéséből kell kiindulni.

A szocialista büntetőjogászok túlnyomó többsége által elismert tétel, hogy a büntetőjogi felelősség alapja a vádlott magatartásában a törvényi tényállás elemeinek fennforgása, röviden a vádlott tényállásszerű magatartása. Megváltozik-e ez a tétel, ha törvényi rendelkezés van a büntetőjogi felelősségrevonás felváltására és helyettesítésére? Véleményem szerint nem. A büntetőjogi felelősség felváltására és helyettesítésére csak akkor kerülhet sor, ha fennállott a büntetőjogi felelősségrevonás minden feltétele. Vagyis a büntetőjogi felelősség felváltásának kérdése csak azután merülhet fel, hogy megállapítást nyert a vádlott cselekményében a törvényi tényállás elemeinek fennforgása. Az természetesen más kérdés, hogy a vádlott tényállásszerű magatartásának megállapításán felül milyen egyéb feltételek fennforgása esetén van helye a büntetőjogi felelősségrevonás helyettesítésének. Az azonban előttem nem kétséges, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás felváltására csak

azután kerülhet sor, ha megállapítást nyert a vádlott tényállásszerű magatartása. Ebből pedig következik az, hogy a büntetőjogi felelősség felváltására és más felelősségrevonási formával való helyettesítésére csak az az állami szerv jogosult határozatot hozni, amelynek lehetősége van a vádlott tényállásszerű magatartásának megállapítására. Ilyen lehetőség hiányában pedig álláspontom szerint ebből ki kell zárni a nyomozó szerveket, s ezt a jogkört csak a bíróságoknak lehet megadni. Más kérdés az ilyen természetű ügyek eljárási szabályozása, amelyet szintén össze lehet kötni a kialakítandó kisebb súlyú büntetési kategóriára vonatkozó speciális eljárási szabályok kialakításával.

Elméletileg tisztázandó kérdés, hogy a konkrét ügyben milyen tényezők határozzák meg a büntetőjogi felelősség felváltását, más felelősségrevonással való helyettesítését. Kérdés, hogy ez az elkövető személyiségétől vagy az ügy egyéb körülményeitől függ-e. Az bizonyos, mint már láttuk, hogy a büntetőjogi felelősség felváltására csak objektíve enyhébb súlyú bűncselekmény esetén kerülhet sor. Ez azonban nem zárja ki, hogy ilyen döntés meghozatalánál az ügy objektív körülményei ne játszanának további szerepet, például a bekövetkezett kár kisebb mértéke stb. Miután azonban lényegében azt kell eldönteni, hogy az elkövetővel szemben feltétlenül az állami kényszert magában foglaló büntetést, vagy pedig ilyen kényszerjellegtől mentes társadalmi nevelő intézkedést célszerű-e alkalmazni, a kérdés megválaszolása döntő mértékben az elkövető személyiségétől, az úggyel releváns összefüggésben levő egyéni körülményektől függ. Természetesen itt elsősorban a személyiségnek azok a vonatkozásai játszanak szerepet, amelyek az adott személynek a társadalomhoz való viszonyát jellemzik (előélete, a munkához való viszonya stb.)

Végül felvetendő az a kérdés is, hogy vajon a büntetőjogi felelősségrevonás helyettesítése társadalmi felelősségrevonással eredményezi-e az adott elkövető büntetőjogi felelősségének megszűnését vagy csupán azt jelenti, hogy a felelősségrevonás formái és következményei változnak, de az elkövető büntetőjogi felelőssége változatlanul fennáll. A fent kifejtettekből következően álláspontom az, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás felváltása és más felelősségrevonási formával való helyettesítése megszünteti az adott személy tekintetében a büntetőjogi felelősséget. Ilyen esetben tehát nem csupán arról van szó, hogy büntetőjogi felelősség alapján nem büntetőjogi eszközöket alkalmazunk, hanem arról, hogy a felelősségrevonási forma megváltozása maga után vonja a felelősség tartalmának átalakulását is. Azokban az esetekben, amikor a büntetőjogi felelősségrevonás helyettesítése útján alkalmazott társadalmi ráhatás intézkedése hatékony volt, ez a probléma gyakorlatilag nem merül fel. Viszont felmerül olyan esetben, amikor a társadalmi intézkedés nem volt hatékony abban az értelemben, hogy például a kollektíva ellenőrzése, nevelése alá helyezett személy kivonja magát ez alól, s a kollektíva maga észleli az általa alkalmazott intézkedés eredménytelenségét. Általánosítva a kérdést: a büntetőjogi felelősségrevonás helyettesítése más felelősségrevonási formával a büntetőjogi felelősség szempontjából „res judicatát” jelent-e, vagy szó lehet a büntetőjogi felelősség feléledéséről. A kérdés megoldásánál kétségtelenül figyelembe kell venni a bűnözés elleni küzdelem gyakorlati igényeit, de ezt feltétlenül össze kell egyeztetni a büntetőjogi felelősség felváltásának elvi alapjaival.

VII. A bűnözés elleni küzdelem új módszerei, a differenciált büntetőpolitika, az egyéniesítés elvének következetes érvényesítése a felelősségrevonás tekintetében hajlékony és differenciált eljárási formákat és törvénykezési

szervezetet igényelnek. A büntetőjogi felelősség felváltása alapvető elméleti problémáinak megoldása alapján kell kidolgozni olyan eljárásjogi, szervezeti törvénykezésségi kérdéseket, mint: a) gyors és egyszerű eljárás az igazságszolgáltatásban a kisebb súlyú büntettek tekintetében; b) gyors és egyszerű államigazgatási-szabálysértési eljárás és hatékony intézkedés; c) a társadalmi bíróság intézkedései, hatásköre és eljárási szervezeti kérdései.

Ennek a problematikának csupán első kérdését kívánom érinteni annak a szoros kapcsolatnak alapján, amely az anyagi büntetőjog és eljárásjog között fennáll.

Mai eljárásjogunk egyik jellemzője, hogy az eljárás lényegében azonos a különböző szintű elsőfokú, illetve fellebbezési bíróságokon. Szocialista eljárásjogunk kialakulásával felszámoltuk a burzsoá büntető eljárásnak az azonos szintű bíróságok tekintetében érvényesülő bonyolult eljárási formái különfeleségének rendszerét.

A burzsoá büntető eljárásjog lerombolásának és az új, szocialista eljárás kialakításának folyamatában természetesen nem tagadható ennek az egyöntetűsége való törekvésnek pozitív jelentősége. Felmerül a kérdés azonban, hogy társadalmi viszonyaink fejlődése alapján előttünk álló új büntetőpolitikai feladataink fényében vajon helyes-e ennek a helyzetnek a fenntartása. Vajon a büntetőjogi felelősség felváltásával és helyettesítésével kapcsolatos problémák megoldása és a ténylegesen már kialakult kisebb súlyú büntettek kategóriája nem igényli-e büntető eljárásunk differenciáltabbá tételét? Úgy gondolom, igen. A hatékony igazságszolgáltatás nemcsak a teljes bűnfelderítést, hanem a gyors és azonnali ítélkezést is megköveteli. A büntetés feladatait csak akkor töltheti be, ha a büntetés nem csupán általában elkerülhetetlen, hanem ha az közvetlenül a bűncselekmény elkövetése után rövid időközrel kerül alkalmazásra. Bár ezek a szempontok hatványozottan érvényesek a kisebb súlyú büntettek tekintetében, az ebből folyó követelmények a gyakorlatban nem mindig érvényesülnek. Az eljárás elhúzódnása pedig torzítja a büntetéskiszabást, gátolja a büntetési feladatok megvalósítását. E problémák okát jórészt abban látom, hogy eljárásjogunk garanciális jellegű követelményei nem állnak arányban a kisebb súlyú büntettek jellegével.

Milyen igények támaszthatók tehát a kisebb súlyú büntettek eljárása tekintetében? Röviden: a maximálisan gyors eljárás biztosítása. Ennek az igénynek a realitását az adja meg, hogy a bűncselekménykategória tényállásai általában ténybelileg egyszerűek, hosszas felderítői eljárást nem igényelnek, jogi megítélésük is egyszerűbb. Az eljárás meggyorsításának eszköze lehet a nyomozati, illetve a bírósági eljárás egyszerűsítése. Általában szólva tehát fel kell vetni az elsőfokú eljárásra vonatkozó eljárási szabályok differenciálását, s a kisebb súlyú büntettek tekintetében egyszerűbb és gyorsabb eljárási szabályozást kell kialakítani. Természetesen az így kialakítandó eljárásban is biztosítani kell a szocialista eljárási alapelvek érvényesülését, s nem lehet semmiféle engedményt tenni a törvényesség kárára. Figyelembe kell azonban venni, hogy a törvényesség nem absztrakt kategória, amely a szocialista állam büntetőpolitikája felett és attól függetlenül létezik, hanem tartalmában meg kell felelnie a büntetőpolitikai célkitűzéseknek. Az sem tagadható, hogy az eljárás egyszerűsége és gyorsasága önmagában nem ellentétes a törvényességi garanciákkal. Olyan tényezőket kell figyelembe venni, amelyek egyaránt biztosítják az eljárás gyorsaságát, egyszerűségét, hatékonyságát és az alapvető törvényességi követelményeket. Ilyenek lehetnek az előkészítő szakaszban:

csak a legegyszerűbb nyomozati eljárás alkalmazása, a vizsgálat mellőzése, a nyomozati határidők rövidítése, annak bevezetése, hogy a nyomozati szervek a tettenért és elfogott bűnelkövetőt nyomban a bíróság elé állítsák; a bírói eljárásban: az eljárási határidők rövidítése, eljárás a nyomozati szervek előállítására alapján stb. Ha pedig már ebből a szempontból alakítjuk ki a kisebb súlyú bűntettek kategóriáját a törvényben, akkor nyilvánvaló, hogy teljesen egybe lehet hangolni az anyagi joggal az eljárási szempontokat. Ilyen megoldás alapján az anyagi jogban kialakított kisebb súlyú bűntett kategóriájának egyaránt lenne anyagi jogi és eljárásjogi következménye.

Az elmondottakat a következőkben foglalnám össze: A szocialista világtábor országaiban a társadalom szocialista átszervezése során a bűnözés elleni küzdelem szerkezete jelentősen átalakul. A bűnözés elleni küzdelem fokozódása mellett annak megszervezése és vitele már nem kizárólagosan állami-jogi feladat. A csökkenő tendenciát mutató bűnözéssel a szocialista társadalom az állam és a társadalom szervezett erőit állítja együttesen szembe. A tömegek fokozódó részvétele a bűnözés elleni küzdelemben a harc újabb formáit, módszereit és eszközeit termeli ki. A büntetőjogi büntetés szerkezete átalakul, szférája szűkül, s ezzel párhuzamosan bővül a társadalomra veszélyes cselekmények miatt a nem büntetőjogi felelősség területe. A szocialista büntetőjogtudomány elsőrendű feladata a bűnözés elleni küzdelem gyakorlatának elemzése és általánosítása alapján egyrészt hozzájárulni a szocialista állam büntetőpolitikájának elméleti megalapozásához, másrészt az új feladatok elvégzésére alkalmas jogi megoldásokat kimunkálni. Ezeknek az élet által felvetett feladatoknak a megoldása során fejlődik magasabb szintre és lesz mind tökéletesebb eszköze a tömegeknek a társadalmi haladásért vívott harcban.

HOZZÁSZÓLÁSOK

V. F. Kirüsenko, a jogtudományok kandidátusa, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa hozzászólásában a következő kérdéseket érintette: 1. a népi druzsinák létesítése a közrend védelmére; 2. az elvtársi bíróságok szervezése; 3. a társadalom bevonása a bűncselekményt elkövető személyek átnevelésébe. A Szovjetunióban erősen csökkent a bűnözés és jelentősen megerősödött a szocialista törvényesség. A jelenlegi történelmi körülmények között sok olyan funkció megy át fokozatosan a társadalmi szervezetek hatáskörébe, amelyeket eddig állami szervek láttak el. A társadalom erőinek széleskörű bevonása a bűnözés elleni harcban egyáltalán nem jelenti a társadalomra veszélyes cselekmények leküzdésének gyengülését. A társadalmi ráható intézkedések alkalmazása kiszélesíti a bűnözés elleni harc hatókörét, fokozza a jogsértőkkel szemben alkalmazott intézkedések hatásosságát. A dolgozók széles tétegeinek részvétele hozzá fog járulni a bűnözés kiirtásához, olyan légkör megteremtéséhez, amely nem tűri a bűncselekményeket vagy a szocialista együttélés szabályainak más megsértését.

A tömegek bűnözés elleni harcban való bevonásának egyik formája a népi druzsinák létesítése. A népi druzsinák alapvető feladata a közrend védelme, harc a huligánság, az iszákosság, az erkölestelen cselekmények ellen, valamint a bűntettek megelőzését szolgáló felvilágosító munkában való rész-

vétel. A népi druzsinák tagjait eljárásuk során a szovjet törvények ugyanúgy védik, mint a hatalom képviselőit.

„A népi druzsinák megszervezése óta eltelt másfél év gyümölcsöző eredményeket hozott. A sajtó közölte, hogy lényegesen csökkentek a közrend megsértésének esetei, egyes lakott helyeken pedig teljesen megszűnt a bűnözés és nem fordulnak elő egyéb jogsértések.”

A közrend megsértésének, a kisebb súlyú bűncselekményeknek eseteiben, továbbá az egyes állampolgárok erkölcselen magatartása elleni harcban nagy szerepet játszanak az elvtársi bíróságok. Jelenleg össznépi megvitatás alatt van „a társadalom szerepének fokozása a szovjet törvényesség és a szocialista együttélés szabályainak megsértése ellen vívott harcban” tárgyú törvény, továbbá az elvtársi bíróságokról szóló mintaszabályzat és az ifjúságvédelmi tanácsokról szóló mintaszabályzat tervezete. „E tervezetek szerint az elvtársi bíróságok választott társadalmi szervek, amelyek arra hivatottak, hogy aktívan vegyenek részt az állampolgároknak a munkára, a szocialista tulajdonra, a szocialista együttélési szabályok megtartására, valamint az állampolgárok méltóságának és becsületének tiszteletben tartására való kommunista nevelésében. Az elvtársi bíróságok munkájában a legfontosabb a jog- és szabálysértések megelőzése, az embereknek a társadalmi ráhatás és meggyőzés útján való nevelése, továbbá a jogsértésekkel szembeni türelmetlen légkör megteremtése. Az elvtársi bíróságok a közösség bizalmát élvezik, és annak akaratát fejezik ki. Ezeket az elvtársi bíróságokat az egyes intézményekben és vállalatokban, a tanintézetekben, a kolhozokban és szovhozokban általános gyűléseken választják.”

Az elvtársi bíróságok hatáskörébe tartozik a munkafegyelem megsértésével kapcsolatos ügyek elbírálása, a munkahelyen ittas állapotban való megjelenés, rossz minőségű vagy selejtes termelőtevékenység, a munka védelmi szabályok és utasítások megszegése, az állami vagy társadalmi vagyonhoz való hanyag viszony, továbbá az állami vagy társadalmi eszközök törvénytellenes felhasználásával kapcsolatos ügyek elbírálása, amennyiben ezek a cselekmények nem jártak súlyos károkkal. Az elvtársi bíróságok hatáskörébe tartozik továbbá a kisebb súlyú üzérkedések elbírálása, valamint a társadalmi tulajdon kisebb súlyú fosztogatásáért való felelősségrevonás, a kisebb súlyú garázdaság elbírálása, feltéve, hogy ezeket a cselekményeket első ízben követték el, az iszákosság, a tiltott pálinkafőzés és más hasonló kisebb súlyú ügyekért való felelősségrevonás. „Amennyiben a kisebb súlyú üzérkedés és fosztogatás az elvtársi bíróságok hatáskörébe tartozik, a szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyveinek megfelelő tényállásaiban fel kell tüntetni az ismételtséget mint a büntetőjogi felelősségrevonás közelező ismérvét. Ily módon csak azokban az esetekben kerülhet sor büntetőjogi felelősségrevonásra, ha ezeknek a cselekményeknek ismételt elkövetéséről van szó. Az elvtársi bíróságok előtti eljárást a következő szervek előterjesztésére lehet megindítani: szak-szervezetek, komszomol szervezetek, a népi druzsinák és más társadalmi szervezetek, a helyi tanácsok, a vállalatok vezetői, bírósági, ügyészégi és rendőrségi szervek. Az elvtársi bíróságok az állampolgárok kezdeményezésére is eljárást indíthatnak.”

Az elvtársi bíróságok eljárását a szükséghez képest megelőzi a bíróság tagjai által foganatósított tényelemzés. Az elvtársi bíróság megvizsgálja az ügy anyagát, tárgyaláson meghallgatja a bíróság elé állított személyek vallomását, továbbá a tanúk vallomásait. A tárgyaláson résztvevő személyek

az elvtársi bíróság engedélyével kérdéseket tehetnek fel és az ügy lényegét érintően felszólalhatnak. Ha az elvtársi bíróság elé állított személy nem jelent meg, a tárgyalást el kell halasztani, és tisztázni kell a távollmaradás okát. Indokolatlan távollmaradás esetén az elvtársi bíróság a jogsértő távollétében is megtarthatja a tárgyalást.

„Az elvtársi bíróság az ügy nyilvános tárgyalására korlátozódhatik, ha úgy látja, hogy a jogsértő megjavítására és átnevelésére elegendő magának a nyilvános tárgyalásnak a ténye. A bíróság emellett a következő ráható intézkedéseket alkalmazhatja: kötelezi a jogsértőt a nyilvános bocsánatkérésre, figyelmeztetésben, megintésben vagy megrovásban részesíti a jogsértőt, 100 rubelig terjedő pénzbírságra ítéli a vagy az okozott kár megtérítését írhatja elő.” A gyakorlat tapasztalatai szerint az elvtársi bíróságok tevékenysége igen hatékony eszköz a jogsértések leküzdésében és megelőzésében. Ismeretesek olyan esetek is, amikor a jogsértők ügyük elbírálását a népbíróságtól kérték, mivel tartottak az elvtársi bíróságok nagy nyilvánosságától.

Azokkal a személyekkel szemben, akik kevésbé veszélyes bűncselekményeket követtek el, széles körben alkalmazzák a társadalmi ráhatás intézkedéseit. Így pl. a feltételes elítélés alkalmazásakor a bíróság, értékelve az ügy körülményeit és a bűnös személyiségét, továbbá a jogsértő szűkebb közösségének indítványát a feltételes elítélésre, kötelezheti ezeket a szervezeteket vagy közösségeket a feltételesen elítélt személy átnevelésére vagy megjavítására. A fiatalok által elkövetett bűncselekmények körében pedig a bíróságnak lehetősége van nem büntetőjogi jellegű nevelő kényszerintézkedés alkalmazására. A társadalmi ráhatás további intézkedéseként a szovjet törvény ismeri a jogsértő személyek átneveléséért való kezességvállalás intézményét. Ennek az utóbbi intézkedésnek alkalmazása kizárt az ismételt szándékos bűncselekmények, továbbá a súlyos bűncselekmények elkövetése esetén. A társadalmi szervezet vagy a dolgozók kollektívája ellenőrzi annak a személynek a magatartását, akiért kezességet vállalt, miközben megteszi a szükséges nevelő jellegű intézkedéseket.

A társadalom bevonása a bűnözés elleni harcba más formákban is folyik. Így pl. a társadalmi vádlók és társadalmi védők működésének formájában. A helyi szovjetek végrehajtóbizottságai mellett felügyelő bizottságok működnek, amelyek jelentős munkát végeznek a szabadságvesztésbüntetések végrehajtására szolgáló intézményekben. A bűncselekmények megelőzését szolgáló társadalmi intézkedés a szeszitalokkal való visszaélések ellenőrzésére hivatott bizottságok működése, továbbá az ifjúságvédelmi tanácsok működése.

Az elvtársi bíróságok hatáskörébe tartozó jogsértések jogi természetéről V. F. Kiricsenko kandidátus a következőket mondotta: A szovjet büntetőjog nem ismeri a jogsértéseknek büntettre, vétségre és kihágásra való felosztását. A szovjet büntetőjogban a bűncselekménynek egységes fogalma van. A jogsértések egyes alakjai társadalmi veszélyességük foka szerint különböznek egymástól, mely utóbbi ismérv a jogi szabályozás különböző módszereinek alapvető ismérve. A bűncselekmények magas fokú társadalomra veszélyessége az alapja annak, hogy bűncselekményi minőségben kerülnek elbírálásra. A szovjet büntetőjog szerint nem bűncselekmény az olyan tevékenység vagy mulasztás, amely formailag kimeríti ugyan a büntetőtörvénybe ütköző cselekmény ismérveit, csekély jelentőségére való tekintettel azonban nem veszélyes a társadalomra. Mivel ilyen esetben hiányzik a társadalomra veszélyesség megfelelő foka, ezért ezek a cselekmények nem bűncselekmények.

vétel. A népi druzsinák tagjait eljárásuk során a szovjet törvények ugyan-
úgy védik, mint a hatalom képviselőit.

„A népi druzsinák megszervezése óta eltelt másfél év gyümölcsöző
eredményeket hozott. A sajtó közölte, hogy lényegesen csökkentek a közrend
megsértésének esetei, egyes lakott helyeken pedig teljesen megszűnt a bűnözés,
és nem fordulnak elő egyéb jogsértések.”

A közrend megsértésének, a kisebb súlyú bűncselekményeknek eseteiben,
továbbá az egyes állampolgárok erkölcstelen magatartása elleni harcban
nagy szerepet játszanak az elvtársi bíróságok. Jelenleg össznépi megvitatás
alatt van „a társadalom szerepének fokozása a szovjet törvényesség és a
szocialista együttélés szabályainak megsértése ellen vívott harcban” tárgyú
törvény, továbbá az elvtársi bíróságokról szóló mintaszabályzat és az ifjúság-
védelmi tanácsokról szóló mintaszabályzat tervezete. „E tervezetek szerint
az elvtársi bíróságok választott társadalmi szervek, amelyek arra hivatottak,
hogy aktívan vegyenek részt az állampolgároknak a munkára, a szocialista
tulajdonra, a szocialista együttélési szabályok megtartására, valamint az
állampolgárok méltóságának és becsületének tiszteletben tartására való
kommunista nevelésében. Az elvtársi bíróságok munkájában a legfontosabb
a jog- és szabálysértések megelőzése, az embereknek a társadalmi ráhatás
és meggyőzés útján való nevelése, továbbá a jogsértésekkel szembeni türel-
metlen légkör megteremtése. Az elvtársi bíróságok a közösség bizalmát élve-
zik, és annak akaratát fejezik ki. Ezeket az elvtársi bíróságokat az egyes
intézményekben és vállalatokban, a tanintézetekben, a kolhozokban és szov-
hozokban általános gyűléseken választják.”

Az elvtársi bíróságok hatáskörébe tartozik a munkafegyelem megsérté-
sével kapcsolatos ügyek elbírálása, a munkahelyen ittas állapotban való
megjelenés, rossz minőségű vagy selejtes termelőtevékenység, a munka védelmi
szabályok és utasítások megszegése, az állami vagy társadalmi vagyonhoz
való hanyag viszony, továbbá az állami vagy társadalmi eszközök törvény-
ellenes felhasználásával kapcsolatos ügyek elbírálása, amennyiben ezek a
cselekmények nem jártak súlyos károkkal. Az elvtársi bíróságok hatáskörébe
tartozik továbbá a kisebb súlyú üzérkedések elbírálása, valamint a társadalmi
tulajdon kisebb súlyú fosztogatásáért való felelősségrevonás, a kisebb súlyú
garázdaság elbírálása, feltéve, hogy ezeket a cselekményeket első ízben követték
el, az iszákosság, a tiltott pálinkafőzés és más hasonló kisebb súlyú ügyekért
való felelősségrevonás. „Amennyiben a kisebb súlyú üzérkedés és fosztogatás
az elvtársi bíróságok hatáskörébe tartozik, a szövetséges köztársaságok bünt-
ető törvénykönyveinek megfelelő tényállásaiban fel kell tüntetni az ismételt-
séget mint a büntetőjogi felelősségrevonás közeleztető ismételtét. Ily módon csak
azokban az esetekben kerülhet sor büntetőjogi felelősségrevonásra, ha ezek-
nek a cselekményeknek ismételt elkövetéséről van szó. Az elvtársi bíróságok
előtti eljárást a következő szervek előterjesztésére lehet megindítani: szak-
szervezetek, komszomol szervezetek, a népi druzsinák és más társadalmi
szervezetek, a helyi tanácsok, a vállalatok vezetői, bírósági, ügyészégi és
rendőrségi szervek. Az elvtársi bíróságok az állampolgárok kezdeményezésére
is eljárást indíthatnak.”

Az elvtársi bíróságok eljárását a szükséghez képest megelőzi a bíróság
tagjai által foganatosított tényelemzés. Az elvtársi bíróság megvizsgálja az
ügy anyagát, tárgyaláson meghallgatja a bíróság elé állított személyek vallo-
mását, továbbá a tanúk vallomásait. A tárgyaláson résztvevő személyek

az elvtársi bíróság engedélyével kérdéseket tehetnek fel és az ügy lényegét érintően felszólalhatnak. Ha az elvtársi bíróság elé állított személy nem jelent meg, a tárgyalást el kell halasztani, és tisztázni kell a távolmaradás okát. Indokolatlan távolmaradás esetén az elvtársi bíróság a jogsértő távollétében is megtarthatja a tárgyalást.

„Az elvtársi bíróság az ügy nyilvános tárgyalására korlátozódhatik, ha úgy látja, hogy a jogsértő megjavítására és átnevelésére elegendő magának a nyilvános tárgyalásnak a ténye. A bíróság emellett a következő ráható intézkedéseket alkalmazhatja: kötelezi a jogsértőt a nyilvános bocsánatkérésre, figyelmeztetésben, megintésben vagy megrovásban részesíti a jogsértőt, 100 rubelig terjedő pénzbírságra ítéli a vagy az okozott kár megtérítését írhatja elő.” A gyakorlat tapasztalatai szerint az elvtársi bíróságok tevékenysége igen hatékony eszköz a jogsértések leküzdésében és megelőzésében. Ismeretesek olyan esetek is, amikor a jogsértők ügyük elbírálását a népbíróságtól kérték, mivel tartottak az elvtársi bíróságok nagy nyilvánosságától.

Azokkal a személyekkel szemben, akik kevésbé veszélyes bűncselekményeket követtek el, széles körben alkalmazzák a társadalmi ráhatás intézkedéseit. Így pl. a feltételes elítélés alkalmazásakor a bíróság, értékelve az ügy körülményeit és a bűnös személyiségét, továbbá a jogsértő szűkebb közösségének indítványát a feltételes elítélésre, kötelezheti ezeket a szervezeteket vagy közösségeket a feltételesen elítélt személy átnevelésére vagy megjavítására. A fiatakorúak által elkövetett bűncselekmények körében pedig a bíróságnak lehetősége van nem büntetőjogi jellegű nevelő kényszerintézkedés alkalmazására. A társadalmi ráhatás további intézkedéseként a szovjet törvény ismeri a jogsértő személyek átneveléséért való kezességvállalás intézményét. Ennek az utóbbi intézkedésnek alkalmazása kizárt az ismételt szándékos bűncselekmények, továbbá a súlyos bűncselekmények elkövetése esetén. „A társadalmi szervezet vagy a dolgozók kollektívája ellenőrzi annak a személynek a magatartását, akiért kezességet vállalt, miközben megteszi a szükséges nevelő jellegű intézkedéseket.

A társadalom bevonása a bűnözés elleni harcba más formákban is folyik. Így pl. a társadalmi vádlók és társadalmi védők működésének formájában. A helyi szovjetek végrehajtóbizottságai mellett felügyelő bizottságok működnek, amelyek jelentős munkát végeznek a szabadságvesztésbüntetések végrehajtására szolgáló intézményekben. A bűncselekmények megelőzését szolgáló társadalmi intézkedés a szeszkes italokkal való visszaélések ellenőrzésére hivatott bizottságok működése, továbbá az ifjúságvédelmi tanácsok működése.

Az elvtársi bíróságok hatáskörébe tartozó jogsértések jogi természetéről V. F. Kiricsenko kandidátus a következőket mondotta: A szovjet büntetőjog nem ismeri a jogsértéseknek büntettre, vétségre és kihágásra való felosztását. A szovjet büntetőjogban a bűncselekménynek egységes fogalma van. A jogsértések egyes alakjai társadalmi veszélyességük foka szerint különböznek egymástól, mely utóbbi ismérv a jogi szabályozás különböző módszereinek alapvető ismérve. A bűncselekmények magas fokú társadalomra veszélyessége az alapja annak, hogy bűncselekményi minőségben kerülnek elbírálásra. A szovjet büntetőjog szerint nem bűncselekmény az olyan tevékenység vagy mulasztás, amely formailag kimeríti ugyan a büntetőtörvénybe ütköző cselekmény ismérveit, csekély jelentőségére való tekintettel azonban nem veszélyes a társadalomra. Mivel ilyen esetben hiányzik a társadalomra veszélyesség megfelelő foka, ezért ezek a cselekmények nem bűncselekmények.

A bűncselekménynek nem minősülő, nem magas fokú társadalomra veszélyességű jogsértések az államigazgatási jogban, a munkajogban vagy a polgári jogban kerülhetnek elbírálásra. A csekély veszélyességű jogsértések között vannak olyanok is, amelyekről az említett jogágak normái nem rendelkeznek, hanem ezeknek ismérveit a szovjet büntetőjogban, a megfelelő bűncselekmények tényállási elemeiben kell keresni. Ilyen pl. a kisebb súlyú fosztogatás és üzérkedés, valamint a kisebb súlyú garázdaság. Ezeknek a jogsértéseknek tényállásait a büntetőtörvények határozzák ugyan meg, azonban a vizsgált jogsértések és a megfelelő bűncselekmények tényállási elemei csak formálisan azonosak. A köztük levő lényeges különbséget a tényállási elemek anyagi tartalma határozza meg.

A társadalom tagjainak a bűnözés elleni harcba való széleskörű bevonása és a társadalmi ráhatás különböző eszközeinek kialakulása következtében a szovjet jogban olyan új jogsértések megjelenéséről beszélhetünk, amelyeket korábban a szovjet büntetőjog törvényi tényállásai foglaltak magukba, de amelyek bűncselekményi jellegüket elvesztették. Az ilyen cselekményekért való felelősséget nem a szovjet büntetőjog határozza meg, nem a büntetőjog írja elő az alkalmazandó eszközöket és intézkedéseket, azonban az ilyen cselekmények tényállását a büntetőjog törvényi tényállásai szabályozzák.

Király Tibor, a jogtudományok kandidátusa, egyetemi docens véleménye szerint a társadalmi bíróságok szervezetének fellendülése sürgetően követeli néhány elméleti és gyakorlati kérdés tisztázását. „A társadalmi bíróságok megszervezésének és fejlődésének van általános feltétele, s ez: a szocialista társadalmi viszonyok kialakulása. Itt lehetséges ugyanis, hogy a társadalmi szervek átvegyenek az állami szervektől egyes funkciókat. Ennek magyarázata a szocialista állam és társadalom demokratizmusán túl abban rejlik, hogy megvalósulóban van az állam, a társadalom ideológiai egysége.” Ennek az ideológiai egységnek hiányában a társadalmi szervek működésének iránya keresne az állami tevékenység irányát. A társadalmi bíróságok sikeres tevékenységének van egy speciális feltétele is, nevezetesen az, hogy „legyen olyan közösség, kollektíva, amelyik képes a társadalmi ítéletnek — főként pedig nevelő hatásának — érvényt szerezni. Tolvajok között rokonszenves a tolvaj, huligánok szemében hős a garázda. Ilyen közösség előtt hiábaváló lenne a megbélyegzés. A társadalmi bíróság működése nem nyughatik az emberek hallgatóságos helyeslésén, hanem aktív nevelő hatást igényel; olyan kollektívát, közösséget tehát, amely magatartásával, véleményével aktívan elősegíti a társadalmi ítélet hatékonyságát.” A társadalmi bíróság hatékonyságának minimális követelménye, hogy „legyen a közösségen belül olyan szilárd mag, amely képes megszervezni és irányítani a közvéleményt”.

Szinte általánosnak mondható az a nézet, amely szerint társadalmi bíróság elé kisebb súlyú bűncselekmények is tartozhatnak. Ez a nézet felveti azt a nem könnyű kérdést, hogy bűncselekmény marad-e a társadalmi bíróság által elbírált olyan cselekmény, amely egyébként valamely büntett törvényi tényállását megvalósította? „Mindig meggondolkoztató, ha a törvény által bűncselekménnyé nyilvánított magatartás miatt nem bíróság állapít meg következményeket. Ilyen esetekben feltételezhetjük: 1. feladtuk azt az elvet, hogy bűncselekményt csak bíróság bírálhat el; vagy 2. ezt az elvet nem adtuk fel, mert a megállapított következmények nem büntetőjogi természetűek; s végül 3. az egész ügy nem büntető ügy.” Ezeket a lehetőségeket elemezte a felszólalás további része.

Kérdés, hogy a társadalmi bíróságok igazságszolgáltatási funkcióit látnak-e el, ha az általuk elbírált cselekmény egyébként büncselekmény. Meg kell állapítanunk, hogy a társadalmi bíróságok nem úgy bíróságok, mint a járásbíróság vagy megyei bíróság. „Ha a társadalmi bíróságokat egyszerűen besorolhatnánk az állami szervek rendszerébe, akkor az egész kérdéskomplexust félreértenénk. Ez esetben az egész dolgunk abból állna, hogy egy alacsonyabb fokú és kisebb hatáskörű bíróság feladatkörét és eljárását meghatározzuk. A társadalmi bíróság azonban nem állami, hanem társadalmi szerv. Társadalmi szerv annak ellenére, hogy életrehívása jogszabályon nyugszik. De ha a társadalmi bíróságot nem is tartjuk állami szervként bíróságnak, még akkor is megmarad annak a lehetősége, hogy a társadalmi bíróságok igazságszolgáltatási funkcióit látnak el — ha az elbírált cselekmény büncselekmény.” Úgy látszik tehát, hogy feloldottuk azt az elvet, amely szerint igazságszolgáltatást csak bíróságok látnak el. Az igazságszolgáltatást ilyen értelemben társadalmosítottuk volna.

További kérdés, hogy büntetőjogi természetűek-e a társadalmi bíróság által alkalmazott szankciók? A büntetőjogi szankciók között találkozunk olyanokkal, mint amilyeneket a társadalmi bíróság mondhat ki. Ilyen pl. a fiatalokú bírói megrovása és próbára bocsátása. Hasonló a pénzbírság és a pénzbüntetés is mint a társadalmi bíróság által alkalmazható szankciók, amelyek egyaránt állami kényszer útján való végrehajtást igényelhetnek. „A társadalmi bíróság által kimondott megrovás azonban nem azonos az állami szervek rosszalló értékelésével, és a társadalmi bíróság ereje nem is a kényszer útján végrehajtható szankciókban van. Tevékenységére nem ez a jellemző, s ha ez lenne, nem is lenne rá — mint külön szerve — szükség. A társadalmi bíróság ereje: a mögötte álló közösség, kollektíva nevelő erejében rejlik. Abban, hogy a jogsértőt dolgozótársai, közvetlen környezete ítéli el vétkes magatartásáért, mond bírálatot tettei és élete felett. A szankció ennek a társadalmi ítéletnek mintegy konklúziója. Kifejezi nemcsak az ítéletet, hanem a segítőkészséget, a törődést azzal az emberrel, aki vétkezett, de mégis közélük való. Kifejezi a közösség kívánságát, hogy az elkövető változtasson magatartásán, s megjelöli a javulás vagy a jóvátétel útját.” A különbség a szóban forgó szankció és a büntetőjogi szankció között elsődlegesen abban van, hogy a társadalmi bíróságok tipikusan társadalmi szankciót mondanak ki. A társadalmi szankció az elítélre szubjektíve súlyosabban nehezedik, mint az állami szankció. A társadalmi szankciónak olykor az állami kényszer adhat nyomatékot. További különbség, hogy a társadalmi szankció nem jár büntetett előélettel.

A harmadik kérdés az, hogy büntető ügy, büncselekmény-e egyáltalán a társadalmi bíróság által elbírált olyan cselekmény, amelyet egyébként a büntetőtörvénykönyv pönalizál? A kérdés eldöntése nagymértékben a törvényi rendezés mikéntjétől függ. Az egyik szabályozási módszer lehet az, hogy a törvény meghatározza a büntett törvényi tényállását és egyúttal azokat az alacsonyabb társadalmi veszélyességet vagy kisebb fokú bűnösséget eredményező körülményeket, amelyek mellett az ügy társadalmi bíróság elé tartozik. Ebben az esetben az elbírálásra kerülő cselekmények nem büncselekmények. „Nem tarthatjuk ugyanis büncselekménynek a büntett jegyeivel való formai egyezés ellenére a cselekményt, ha konkrét társadalmi veszélyessége a büntettek absztrakt társadalmi veszélyességének a minimumát nem éri el.” Ilyen szabályozás mellett a társadalmi bírósághoz utalt ügyek nem

bűncselekmények; az alkalmazott szankciók nem bűncselekmény következményei és nem büntetőjogi természetűek; a társadalmi bíróságok tevékenysége pedig nem büntető igazságszolgáltatás. A társadalmi bíróság által elbírált cselekmények bűncselekményi jellegét eldöntő törvényi szabályozási módszer másik formája lehet a következő: a törvény meghatározza a büntetett törvényi tényállását, büntetést helyez kilátásba, s ugyanakkor lehetővé teszi a büntettnak társadalmi bíróság elé utalását. „Olyan szabályozásra gondolunk tehát, amely ugyanazt a cselekményt — ugyanazt a konkrét társadalmi veszélyességet viselő cselekményt — alternative bíróság vagy társadalmi bíróság elé utalja, alternative büntetőjogi büntetéssel vagy társadalmi bírósági szankcióval fenyegeti.” Ennek a szabályozásnak egyik következménye az volna, hogy megszűnnék a büntetőjogi normák kogens jellege. A törvénnyel bűncselekménnyé nyilvánított magatartást eszerint nem követné szükségképpen az állami kényszer, a büntetőjogi büntetés. „Ennek következtében a bűncselekmények egységes kategóriája a jogkövetkezmények alapján felbomlanék két kategóriára: az egyiknél a büntetőjogi norma kogens maradna, a másiknál diszpozitív jelleget öltene. Ez a szabályozás az állami és társadalmi szankciók bizonyos nivellizálását is jelentené.” Az említett szabályozás másik következménye a büntetőjogi jogviszonyok jellegének szükséges újraértékelése volna. A társadalmi bíróság elé utalható bűncselekmények új fajta arculatot nyernének. Bizonyos értelemben megmaradna régi arculatuk, de emellett újjal gazdagodnának. Ez abban nyilvánulna meg, hogy jogszabályban tiltott cselekmény konkrét esetben nem jogkövetkezményeket, hanem társadalmi következményeket vonna maga után. „Másképpen kifejezve: jogilag tiltott cselekmény nem keletkeztetne jogviszonyt, hanem csupán társadalmi viszonyt. Ez végeredményben azt is jelenti, hogy az ilyen bűncselekmények mások, mint a szó hagyományos értelmében vett bűncselekmények, hogy új jelenséggel van dolgunk.”

A hozzászólás további része annak a kérdésnek büntető eljárásjogi vonatkozásait és következményeit vizsgálta meg, hogy a társadalmi bíróság elé utalt cselekmény bűncselekmény-e vagy sem. „A társadalmi bíróság elé utalt ügyek jogi természetének vizsgálata nehéz feladat elé állítja a jogtudományt. Új, s jellegzetesen szocialista jelenséggel találkozunk e körben, s érezzük, hogy a régi formák, a régi fogalmak szegények, valahogyan tehetetlenek az új jelenségek kifejezésére. Kötelességünk ezért a társadalmi bíróságokkal összefüggő kérdések, a jogi formák és fogalmak tisztázására kísérletet tenni.”

Leszek Lernell, a varsói egyetem büntetőjogi tanszékének professzora mindenekelőtt az általános és különös megelőzés kapcsolatának kérdésével foglalkozott. „Gyakran beszéltünk a megelőzés két fajtájának harmonikus egységéről. Nem szabad azonban megelégednünk arról, hogy a dialektikus egység nemcsak azonosságot jelent, hanem a vizsgált jelenség ellentmondásait is. A tudomány számára ebben a vonatkozásban különösen fontos az ellentmondások feltárása.” A büntetés kiszabásánál a különös megelőzés és az általános megelőzés viszonyának összhangját megteremteni igen nehéz. „Megítésem szerint az ellentmondás feloldása a marxista etika alapján közelítendő meg. Ez az etika nem abszolutizált, apriori magatartási normák együttese, hanem egyúttal magában foglalja a konfliktusoknak a megoldását, amelyek a társadalmi életben az egyes emberek társadalmi viszonyok által determinált magatartásában merülnek fel. Egy ilyen konfliktus-helyzetben a különös megelőzés céljából kiindulva messzemenően számolnunk kell az elkövető

egyéni érdekeivel, és másrészt az általános megelőzés céljából kiindulva a közösségi érdekeket is számba kell vennünk. Ezeknek az érdekeknek az összehangolása lehet alapja a keletkezett ellentmondás, a felmerült konfliktus megoldásának.” A kérdés lényege az, hogy a marxista módszertan elvei szerint nagyobb figyelmet kell szentelnünk az ellentmondások feltárásának követelményére és egyúttal a konfliktusok feloldási módjainak kidolgozására. Ez a megállapítás érvényes a büntetésre is, amely belső ellentmondásokat tartalmazó jelenség.

A hozzászólás további része a büntetési elvek kérdésével foglalkozott. „A törvényesség, humanizmus és egyéniesítés mellett egyéb — elsődlegesen fontos — büntetési elvek is vannak. A büntetés a társadalmi viszonyok védelmének eszköze a veszélyes támadásokkal szemben. A büntetésnek ez a célja meghatározza a büntetés lényegét és elveit is. Ezek közül az egyik elv a büntetés céltudatosságának elve. Észertint a büntetést úgy kell meghatározni, illetőleg kiszabni, hogy az megfeleljen a bűnözés elleni harc céljainak. Büntetési elv továbbá a büntetésnek a bűncselekménnyel való arányossága is. Az arányosság egyrészt az adott eset objektív és szubjektív körülményeinek, valamint a büntetésnek a kölcsönösségét jelenti, másrészt a proporcionalitást, vagyis azt, hogy a súlyosabb bűncselekményért súlyosabb büntetés jár.”

A büntetés egyéniesítésének fontos előfeltétele a bűnöző társadalmilag determinált személyiségének vizsgálata. Ez a kérdés megköveteli a bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek a szerkezetében bekövetkezett változások elemzését a szocializmus építésének időszakában. Lengyelországban a bűnözés szerkezetét vizsgálva, mindenekelőtt szembeszökő jellegzetesség a szocialista tulajdon fosztogatásának és egyéb gazdasági bűncselekményeknek a túlsúlya. A bűnözők személyiségének viszonylatában ez a szerkezeti jellegzetesség az elősdi, parazita hajlam jelenlétére utal. A bűnözés társadalmi szerkezetének jellegzetességei a bűnözők személyiségének megfelelő sajátosságaira utalnak. Az elkövetők társadalmilag determinált személyiségének elemzésénél azt az ismeretes marxista nézetet kell szem előtt tartani, hogy az egyéniség „a társadalmi viszonyok összessége”. Ezt a tételt messzemenően alkalmazni kell a bűnöző típusok megállapításánál.

A szocialista büntetőjog igen fontos problémája, hogy feltárja azoknak a törvénysértéseknek a lényegét, amelyek a büntetőjog területéről az igazgatási, fegyelmi és társadalmi ráható intézkedések körébe kerülnek át. „Véleményem szerint egyes törvénysértésekkel kapcsolatban a büntető repressziókról való lemondás nem jelenti azt, hogy ezek a cselekmények elvesztették volna társadalmi veszélyességüket. Ellenkezőleg. A szocialista építés útján való előrehaladás során ezek a cselekmények egyre jobban gátolják a fejlődést. A szocialista viszonyok fejlődése során azonban a büntetőjogi represszióknál hatékonyabb eszközök alakulnak ki ezeknek a törvénysértéseknek a leküzdésére. Ebben a harcban igen hatékony és megfelelő eszköz a közvélemény, a társadalmi ráhatás, a dolgozó kollektíva tekintélye, továbbá az egyes dolgozók belső kapcsolatai környezetüknek objektív és szubjektív viszonyaival, a szolidaritás és a közösség előtti felelősség érzése. Semiképpen sem tartható helyesnek az a nézet, hogy a büntető represszióról való lemondás egyúttal a törvénysértések veszélyességének lebecsülését jelentené. A társadalmi ráható intézkedéseinek alkalmazása nem jelenti a törvénysértések társadalmi veszélyességének lebecsülését.”

A társadalmi intézkedésekre való áttérés megvalósításának számos nehézsége van. Ezek között egyik nehézség elméleti és politikai jellegű. Ismeretes, hogy a társadalmi felelősségre vonás hatékonysága számos olyan tényező függvénye, mint amilyen a kérdéses személy közösséghez való viszonya, a kollektíva egységessége és tekintélye stb. Ebből következik, hogy a büntető intézkedések felváltása társadalmi intézkedésekkel igen nagymértékben függ a törvénsértő személy környezetétől. Ugyanakkor azonban az összes állampolgároknak a törvény előtti egyenlősége mint alkotmányos elv megköveteli, hogy a társadalmi intézkedések fogyanatosítása kivétel nélkül minden állampolgárral szemben alkalmazható legyen, függetlenül a törvénsértő környezetétől. Ebből az ellentmondásból számos nehézség következik, ami egyelőre hátráltatja a társadalmi intézkedésekre való áttérés megvalósítását. Ezért Lengyelországban az egyes üzemekben és bányavállalatokban szervezett társadalmi munkásbíróságok jelenleg csak az állami bíróságok segítő szerveiként működnek. A társadalmi bíróság működése és eljárása nincs befolyással a törvénsértő személy büntetőjogi felelősségére, a büntetőjogi felelősséget nem szünteti meg. Ezeknek a társadalmi munkásbíróságoknak a tevékenysége ugyanakkor kitűnő eszköz a társadalomellenes cselekmények felszámolásában s a dolgozók közössége erkölcsi erőinek és tekintélyének mozgósításában.

Lernell professzor hozzászólásának befejező részében ismertette a társadalmi szervek tevékenységének és részvételének formáit a börtönből szabadult személyek utógondozásában.

Vágó Tibor, a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírája hozzászólásában annak a véleményének adott kifejezést, hogy a bűnüklözés hatékonyságáról és a bűnözés megelőzésének kérdéséről szóló problémák elméleti feldolgozása jelentősen emeli a bírói jogszemlélet színvonalát is. Különösen jelentősnek tartotta a bűnügyi kérdések felvetését. „Azt hiszem, okkal mondhatom, hogy a szocialista jogtudománynak hazánkban publikált művei a kizsákmányoló társadalmi viszonyok szinte minden olyan objektív és szubjektív tényezőjét feltárták, amelyek a bűnözés okaiként hatnak. A továbbfejlődés érdekében álláspontom szerint már igény lehet: kielemezni és elhatárolni azokat a tényezőket, amelyek a szocializmus építésének körülményei között mint bűnözési okok a kapitalista környezet behatásaként, a kizsákmányoló társadalmi rend maradványaként — ha sorvadó jelleggel is —, de hatnak, és azokat a tényezőket, amelyek az előbbieken túlmenően a szocializmus építése során szintén objektív és szubjektív tényezői a bűnözésnek, vagy legalábbis annak lényeges megkönnyítői.” A bírák többsége a bűnözés okait vizsgálva, főleg a múltból maradt tudati tényezőkre van figyelemmel. „Ez azt a tetszetős — de hamis — képet mutatja, mintha a szocializmust építő társadalmi viszonyok között csak a kapitalizmus maradványai és főleg tudati tényezők lennének feltalálhatók mint bűnözési okok. E téves felfogást osztva, nem látnánk a bűnözés összes lényeges okait, és ezért a megelőzési feladatokat sem tudnánk helyesen kialakítani.”

A szocializmus viszonyai között a termelőerők és a termelési viszonyok összhangja biztosítva van. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az időlegesen jelentkező aránytalanságok ne adhatnának időlegesen és átmenetileg gazdasági alapot a bűnözésnek. A bűnözésre hatással levő objektív tényezők még a szocializmusban sem szűnnek meg teljesen. Ez többek között azzal függ össze, hogy mindenki képessége és munkája szerint részesül a javakból, de

nem szükséglete szerint. „Ez is mutatja, hogy — bár a kapitalizmus körülményeitől alapvetően eltérő jelleggel — de a bűnözésnek még a szocializmusban is fellelhetők a gazdasági tényezői.” Természetesen nem lehet lebecsülni sem a kapitalista környezet hatását, sem a bűnözés olyan szubjektív tényezőit, amelyek a kapitalista múlt hagyatékai. „A bűnözési tényezőknek egészen minimális hatásra való korlátozódása csak a felépült kommunizmustól remélhető. A kapitalista állami környezetnek még ilyen körülmények között is lehet némi hatása, és így elképzelhető elenyésző számban politikai bűntettek előfordulása, valamint nem vagyoni motívumú ún. indulati bűntettek esökkenő jelleggel való előfordulása.”

A hozzászólás további részében az alapvető bűnözési okok elemzésének szükségessége mellett fontosnak tartotta a tudomány fokozottabb segítségét „azoknak a társadalmi jelenségeknek a feltárásánál, amelyek a termelés ellenőrzési és szervezési lazaságaiban, hibáiban jelentkeznek, és amelyek a bűnözést jelentősen megkönnyítő és több esetben tudati tényezőkkel is párosuló, elősegítő körülmények”. A hozzászólás ugyancsak fontosnak tartotta az olyan bűntett kategóriák kriminológiai elemzését, mint amilyen pl. az italozás, ahol „döntően a tudatra ható nevelést és államigazgatási megelőző tevékenységet véljük elsőrendűen fontos feladatnak, mivel ezek a bűntettek nem hozhatók közvetlen kapcsolatba a gazdasági tényezőkkel”. Az előadásban felvetett gondolatok és azoknak további kimunkálása jelentősen segíti a bírói gyakorlatot —, fejezte be hozzászólását Vágó Tibor.

Panajot Gindev professzor, a filozófiai tudományok doktora, a Bolgár Tudományos Akadémia filozófiai tanszékének vezetője az előadásban felvetett problémák történelmi materialista irányba való kiszélesítését tartotta szükségesnek a megvitatás során. Ebben a körben a figyelmet „elsősorban a bűncselekmény keletkezésével kapcsolatos kérdésekre kell összpontosítani. Szocialista társadalmunkban a bűncselekmény lényege gyökeresen más, mint a kapitalista társadalomban. Ez vitathatatlan, azonban fel kell tárnunk a bűncselekmény sajátos alapjait, amelyek a bűntettre mint olyanra jellemzők. Ebben a tekintetben természetesen ma már nem elég egyedül a kapitalista csökevényekre rámutatni, hanem egyúttal az átmeneti időszak sajátosságaira is. Ennek a kérdésnek a tanulmányozására meg kell szervezni a filozófusok és jogászok közös szociológiai kutatásait.” A Bolgár Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetében most folyik a szociológiai kutatások módszereinek és módszertani eljárásainak megvitatása. Ezt követően filozófusokból, közgazdászokból és jogászokból álló kutató csoportok tanulmányozzák majd a bolgár dolgozók életkörülményeinek változásait. Ennek során természetesen több olyan körülményt is megvizsgálunk, amelyek közelről érintik a büntetőjogot. Kétségtelen, hogy a szocialista erkölcs megsértésével, az „ősi bűncselekmény”-kel kapcsolatban több olyan szociológiai tény és körülményt deríthetnek majd fel, amelyeknek általánosító elemzése nagy segítséget jelent a büntető jogelmélet számára.

Az előadásban felvetett problémák szükségessé teszik az olyan elméleti kategóriák konkretizálását, mint amilyen például a bűncselekmény, a társadalomra veszélyesség, a bűncselekmény elkövetője stb. Kérdés, hogy le kell-e mondanunk a büntetőjog régi kategóriáiról, vagy pedig meg kell változtatnunk azoknak ismeretelméleti tartalmát. „Ugy gondolom, hogy indokolatlan lenne ezekről a kategóriákról teljesen lemondani, vagy pedig a büntetőjog kettős értelmű kategóriáit létrehozni, mivel ez ismeretelméleti hibákhoz vezetne.”

Gindev professzor az elvtársi bíróságokkal kapcsolatos kérdést tipikusan szociológiai kérdésnek tartotta. „Ebben a körben új kutatási tárgy bukkan föl. Ez a tárgy objektíve meghatározza bizonyos új fogalmak keletkezésének szükségességét. Ezek a fogalmak rögzítik a kutatás tárgyáról szerzett ismereteinket. Az említett új kutatási tárgy — úgy gondolom — túlmege a büntetőjog határain. Új határtudomány tárgya bontakozik ki a szemünk előtt. Ilyen tudományokat már ismernek a természettudományok. Ila új kutatási tárgy jelenik meg — mint amilyen a szóban forgó —, nyilvánvalóan nem csupán a büntetőjog kategóriáival közelíthető meg; ezért akár akarjuk, akár nem, szükségszerűen új szociológiai-büntetőjog keletkezik. Ez a tudomány szak pedig feltétlenül létrehozza a saját kategóriáit.”

Az elvtársi bíróságokkal és azok működésével kapcsolatban számos — a büntető eljárás elméletével kapcsolatos — kérdés merül fel. Ilyen kérdés például az, hogy milyen alapon, milyen eljárásjogi alapon fognak működni az elvtársi bíróságok? Foglalkoznak-e a büntetési szubjektív és objektív oldalának problémáival? Ila nem foglalkoznak, akkor ez az objektív beszámítás visszaállítását jelentheti. Felmerül továbbá az eljárásjogi garanciák kérdése és az elvtársi bíróságok működésének ellenőrzésével kapcsolatos kérdések. „Már időben gondolkozni kell az elvtársi bíróságok tevékenységének kérdéséről és e tevékenység tartalmának, valamint ellenőrzésének kérdéséről. Világos, hogy ebben a körben szintén határterület van kialakulóban a szociológia és a büntető eljárásjog tudománya között.

Barna Péter, a jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi docens a bűnözés fogalmának és a bűnözés oktanának kérdésével foglalkozott. „A bűnözés társadalmilag determinált jelenségként való felfogása helyes, marxista — leninista felfogás. Ebből a tételből az következik, hogy a bűnözés elleni küzdelem célkitűzéseit, eszközeit minden társadalomban objektíve a társadalom osztályszerkezete határozza meg. Helyes az ebből levont következtetés is, mely szerint az említett összefüggés csak a marxista társadalom-szemlélet alapján tudatosul, és csak a szocialista állam erre alapozó büntető-politikája felel meg a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem törvényszerűségeinek.” A bűnözés objektív folyamatának olyan központi helye, mint amilyen az előadásban megmutatkozott, szükségessé teszi bizonyos fogalomelemzési művelet elvégzését. Tartalmilag kell meghatároznunk azt, hogy mit értünk bűnözésen? A bűnözés társadalmi determináltságának tételéből az következik, hogy „a bűnözésnek általános, minden társadalomra érvényes fogalma nem alakítható ki”. Ezt többek között lehetetlenné teszi az a körülmény, hogy kapitalista viszonyok között az emberi haladás célját szolgáló cselekmények büntetettnek minősülnek, ugyanakkor a háborús uszítás, a gyarmati népek elnyomása, a szervezett bűnözés és gengszterizmus, a lincs-bíráskodás, a fajüldözés és egyéb ehhez hasonló jelenségek vagy ezeknek egyes válfajai megtűrt magatartások, sugalmazott viselkedési formák. „A bűnözés fogalmának tisztázatlansága, illetve a bűnözés fogalmának burzsoá értelmezése kizárja egyrészt a minden társadalomra egyaránt érvényes bűnözésfogalom kidolgozását, másrészt azt, hogy ki lehessen munkálni a két világtábor országai számára a közös módszereket a bűnözés elleni küzdelemben. Ugyanakkor a bűnözés fogalmának a tisztázása a szocialista tábor országaiiban alapot nyújt arra, hogy ki lehessen dolgozni a bűnözés elleni küzdelem közös módszereit és reálisan ki lehessen tűzni a végső célt: a bűnözés olyan mértékű csökkentését, amely törvényszerűen a bűnözés teljes megszűnéséhez vezet.”

Bár a szocialista tábor országaiban a társadalmi viszonyok azonossága vagy lényegi azonossága lehetővé teszi a bűnözés általános fogalmának egységes kidolgozását és értelmezését, ezen a téren még sok a tennivaló. „Komoly kérdés a bűnözés okainak feltárása. Ez a tevékenység egyre élénkebben folyik a szocialista tábor országaiban. Nézetem szerint azonban a bűnözés okaival történő foglalkozás komoly eredményre nem vezethet anélkül, hogy egységesen ne értelmezzük a bűnözés általános fogalmát. Elképzelésem szerint a bűnözés fogalmának kialakításához korántsem nyújt elégséges alapot a bűnözési statisztika. A bűnözési statisztika szükségképpen csak a már leleplezett és elbírálás alá vont bűncselekményeket tartalmazza. Ezen belül pedig minden bűncselekmény szinte egyforma súllyal esik a bűnözés fogalma alá, akár gondatlan bűncselekményt első ízben megvalósító elkövetőről, akár szokásos bűnöző többszörösen megismételt bűncselekményéről van szó. A bűnözés fogalmának statisztikai szemlélete arra vezethet, hogy a bűnözés elleni küzdelemről is csak statisztikai értelemben és általában beszélünk.” Nyilvánvaló azonban, hogy mind elméleti, mind gyakorlati szempontból teljesen más módszereket kell alkalmazni az említett bűnelkövetők leleplezésére, felderítésére és megbüntetésére. „A bűnözés elleni küzdelem azonban nem lehet eredményes, ha differenciálatlanul, csak általában folyik. A bűnözés konkrét bűncselekményekben nyilvánul meg, amelyek rendkívül differenciáltak mind a társadalomra veszélyesség foka, mind pedig az elkövetés gyakorisága szempontjából. Ezért, véleményem szerint, nem is a bűnözés elleni küzdelemről, hanem sokkal inkább az egyes bűncselekmények elleni küzdelemről kell beszélnünk. Ez a küzdelem nem pusztán a nyomozó és igazságszolgáltatási szervek kizárólagos feladata, hanem egyre inkább az egész társadalom ügye.”

Barna Péter kísérletet tett a bűnözés általános fogalmának meghatározására. Ez a meghatározás — mint mondotta — csak vázlatos és megközelítő. „Elképzelésem szerint abból lehetne kiindulni a bűnözés fogalmának meghatározásánál, hogy a bűnöző és a bűncselekmény elkövetője semmiképpen sem szinonim fogalmak. Ugyanakkor azonban a társadalomra legveszélyesebb bűncselekmények esetében a bűnöző és a bűncselekmény elkövetőjének fogalma egybeesik. Ennélfogva a bűnözésnek kettős fogalmát lehetne kialakítani: egy tágabb értelmű és egy szűkebb értelmű fogalmát. A tágértelmű bűnözés-fogalom lényegében azonos a bűnözés statisztikai fogalmával, mert minden egyes — a törvény által büntetni rendelt és bírói megítélés alá vont — magatartás ez alá esik. A bűnözés elleni küzdelem szempontjából azonban sokkal nagyobb jelentősége van a bűnözés szűkebb értelmű fogalma kialakításának, amit nevezhetnénk a bűnözés kriminológiai fogalmának is. Anélkül, hogy lebecsülném a gondatlan bűncselekmények leküzdése és megelőzése érdekében teendő szervezett intézkedések jelentőségét, hangsúlyozni szeretném, hogy a bűnözés jelentős mértékű csökkenését az a küzdelem eredményezheti első sorban, amelyet a szokásos bűnözők büntetteinek megelőzése érdekében folytatunk.”

Ivan Nenov professzor, a szófiai egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője szerint „egyes társadalomra veszélyes cselekmények miatt az eddig fennálló büntetőjogi felelősség más jogi természetű felelősséggel vagy társadalmi felelősséggel való felváltása önmagában véve nem érinti a bűncselekmény és a büntetés fogalmát. Itt lényegében a büntető represszió alkalmazási területének leszűkítéséről van szó. A bűncselekmények köréből egyes társadalomra veszélyes cselekményeket kirekesztünk és ezeket a továbbiak során nem bünte-

tőjogi, hanem más jellegű jogsértéseként fogjuk fel.” Az említett jelenség a szocialista társadalom építésének körülményeivel, továbbá azzal függ össze, hogy a szocialista társadalom „a negatív társadalmi jelenségekkel szemben különböző, komplex módszereket alkalmaz. A jogi és nem jogi eszközök, módszerek kerülnek felhasználásra, amelyeket együttesen, illetve vagyilagosan használunk. Ennek folytán a szocialista jogrend — a fejlődés objektív feltételei alapján — megelőzheti a büntetőjogi módszereket bizonyos társadalomra veszélyes jelenségekkel szemben és megelőzheti az ilyen jelenségek bűncselekményként való értékelését is. Ennek kapcsán lehetőség nyílik egy más természetű jogi felelősség (nem büntetőjogi, hanem igazgatási vagy munkajogi- fegyelmi felelősség) fenntartására, vagy pedig a jogi felelősség teljes kizárására és társadalmi felelősségrevonás alkalmazására.”

A szocialista fejlődés jellemző tendenciája a büntetőjogi represszió alkalmazási területének korlátozása és más jogi intézkedések bevezetése, továbbá általában minden jogi szankció alkalmazásának korlátozása és a jog területén kívül eső módszerek bevezetése a társadalomellenes jelenségek elleni harcra. „Nem változik meg a bűncselekmények sajátos, társadalmi-jogi jellegzetessége általában, sem pedig büntetőjogi büntetés jellege annak következtében, hogy csökkentjük a bűncselekménynek tekintendő magatartások számát.”

A büntetőjogi és igazgatási, valamint fegyelmi felelősség alternatív felhasználása azzal magyarázható, hogy a társadalomellenes magatartások veszélyességi foka széles spáciumok között mozog. Egyes magatartások nagyfokú veszélyessége bűncselekményi értékelést alapoz meg, kisebb veszélyességű magatartások viszont csak igazgatási vagy fegyelmi vétségnek minősülnek. Nenov professzor ezzel kapcsolatban ismertette a bolgár büntetőjog hatályos rendelkezéseit. A büntett törvényi tényállásának elemeit formálisan kimerítő, de a büntett társadalomra veszélyességének fokát el nem érő magatartások elemzéséből azt a következtetést vonta le, hogy „az ilyen esetekben nincs szó valaminő sajátos bűncselekményről, amely fegyelmi felelősséget is maga után vonhat, hanem különböző törvénysértési kategóriákkal állunk szemben, amelyek annak ellenére különböznek egymástól, hogy látszólag egyfajta, azonos nemű, törvényileg azonosan szabályozott cselekmény keretén belül jelentkeznek. Amikor formailag megvalósított bűncselekményi tényállás csak társadalmi és nem jogi szankciók alkalmazását teszi lehetővé, különböző jelenségekkel állunk szemben. Tekintet nélkül a formálisan megvalósított tényállásra, a cselekmény társadalmi veszélyessége oly csekély fokú lehet, hogy ez — bár megalapozza a társadalmi felróhatóságot — mint magatartás nem tekinthető bűncselekménynek. Előfordulhat ebben a jelenség-csoportban olyan eset is, amikor a cselekmény a törvényi tényállás szerint nem csekély jelentőségű ugyan, azonban az elkövető személyének jelentéktelen társadalomra veszélyessége céltalanná teszi a büntetés alkalmazását, és emiatt a törvény általános rendelkezéssel a magatartást nem büntetendő magatartásnak nyilvánítja.” Nenov professzor egy módszertani kérdést érintett. „Amennyiben nem alkotunk az egyes társadalmi jelenségeket pontosan kifejező fogalmakat, olyan fogalmakat, amelyek nyomon követik ezeknek a jelenségeknek változásait, nem nyújthatunk eligazító segítséget a gyakorlat számára. Ezért megítélésem szerint, a munkaértekezleten felvetett rendkívül érdekes és aktuális problémák a szocialista országok büntetőjogászai között további megvitatást igényelnek a gyakorlat eredményeinek figyelembevételével. Erre sor kerülhet egy újabb munkaértekezleten.”

Kálmán György, a jogtudományok kandidátusa, az Országos Tervhivatal osztályvezetője hozzászólásának bevezetőjében kifejtette, hogy a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásának kérdése a szocialista büntetőjog sajátos problémája. „A társadalmi felelősség intézménye, a társadalmi ráhatás intézkedései nemcsak osztálytartalmukban, társadalmi funkciójukban, hanem dogmatikai jellegükben is különböznek a burzsoá tettes-büntetőjogi iskolák társadalomvédelmi intézkedéseitől. Az utóbbiak kiterjesztik az állami kényszerintézkedések alkalmazásának lehetőségét a büntetőjogi felelősség klasszikus határain túlra, az előbbi a kriminális büntetés alkalmazásának szűkítése irányában hat.”

A büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásának jelensége szerves része annak a folyamatnak, amelynek során a szocialista társadalom az államhatalom egyidejű erősítésén keresztül fokozatosan eljut a kommunizmusban megvalósuló társadalmi öngazgatásig. A szocialista állam fejlődésének minden szakaszára egyaránt jellemző az államhatalom politikai alapjainak szélesedése és a dolgozók egyre fokozódó részvétele az állami feladatok ellátásában. „A dolgozók és társadalmi szervezeteik részvétele az állami feladatok ellátásában két módon valósul meg: egyrészt az állami feladatok megoldásának segítése, támogatása, másrészt azok teljes átvétele útján. Ez a két mód mennyiségi szempontból különbözik ugyan egymástól, azonban gyökeresen nem különbözik, hanem ugyanannak a folyamatnak két lépcsőjét, két fázisát jelenti.” A büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásáról szólva, tekintettel kell lennünk az állami feladatok ellátásában való részvétel e két módjára. Figyelembe kell venni, hogy itt fokozatos fejlődésről, e tevékenység folyamatos bővüléséről van szó. Ez konkrétan — a bűnözés elleni harc szempontjából — azt jelenti, hogy a dolgozó tömegek segítik, támogatják az állami feladatok megoldását a bűncselekmények elleni harcban, és így különösen a bűncselekmények felderítésében, az elkövetők kézrekerítésében. A társadalom azonban segítséget nyújt a büntetőjogi felelősség megállapítása tekintetében is.

A büntetőjogi felelősség a szocialista büntetőjog alapvető elvei szerint akkor forog fenn, „ha tényállásszerűen megvalósul a társadalomra veszélyes cselekmény, s ebben az elkövető bűnös. Ahhoz tehát, hogy a büntetőjogi felelősség feltételeit megállapítsuk, a bíróságnak tudnia kell azt, hogy megvalósult-e a törvényi tényállás, társadalomveszélyesnek tekintendő-e az adott körülmények között a szóban forgó magatartás, felismerte, illetőleg felismerhette-e az elkövető cselekményének társadalomra veszélyességét (tehát bűnös-e), továbbá, hogy nem szűnt-e meg a cselekmény társadalomra veszélyessége az elkövetés és az ítélethozatal közötti időszakban.” Ezeket a kérdéseket a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek az állampolgárok egyéni tájékoztatásán keresztül tudják lemérni. Lehetőségeinket ezen a területen nem használjuk ki eléggé. Lehetőség van arra — és ezt ki is kell használnunk —, hogy a kollektíva szervezett módon foglaljon állást az elkövető, illetőleg a cselekmény társadalomra veszélyességének kérdésében. A spontánul létező ilyen jellegű kezdeményezéseket fel kell karolni, mert ez egyik megvalósulási formája lehet a dolgozó tömegek bevonásának a bűncselekmények elleni harcban.

Társadalmi bíraskodásunk — mai viszonyaink között — főleg munkajogi jelentőségű. A társadalmi bíróságok azonban a fegyelmi vétségként elbírált cselekmény társadalomra veszélyességének súlya alapján nem egyszer olyan határozatot hoznak, hogy a fegyelmi felelősség megállapításán túl az

ügy büntetőbírói útra való terelését javasolják. Ez a körülmény veti fel annak szükségét, hogy állást foglaljunk az egyes társadalomra veszélyes magatartások bűncselekményi jellegét illetően. „A társadalomra veszélyesség kriminális büntetéstérdeklőségének nincsen fix, abszolút határa. hanem mozgó határ létezik, amely adott esetben a fegyelmi felelősséget, az államigazgatási felelősséget vagy a polgári jogi felelősséget a büntetőjogi felelősségtől elválasztja.” Vannak olyan bűncselekmények, amelyek nem függenek össze sem az elkövető munkakörével, nem is károkozás útján valósulnak meg és nincs privilegizált szabálysértési esetük. Ezeknek a cselekményeknek a körében — a társadalomra veszélyesség kriminális büntetéstérdeklőségének fokán innen — nincsen egyéb, fegyelmi, államigazgatási, illetőleg polgári jogi felelősség. „Miért ne lehetne fokozatosan, bizonyos bűncselekmények tekintetében a fegyelmi, állami igazgatási és polgári jogi felelősség analógiájára nem jogi, hanem társadalmi felelősséget konstruálni olyan magatartások tekintetében, amelyek ugyan ma még — a szocialista erkölcs és a szocialista tudat adott foka mellett — nem érik el a társadalomra veszélyesség kriminális büntetéstérdeklőségének fokát, de veszélyesek a társadalomra?” Kálmán György véleménye szerint a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásának fokozatosságából az következik, hogy ez először azoknak a cselekményeknek a tekintetében valósuljon meg, amelyek bár tényállásszerűek, de nem érik el a társadalomra veszélyesség kriminális büntetéstérdeklőségének fokát és emiatt végső soron nem bűncselekmények. „A fejlődés következő lépcsője, hogy a társadalmi felelősség előbb szűkebb, majd minél jobban szélesedő körben felváltja a büntetőjogi felelősséget. Ezért nem értek egyet Horváth elvtárrsal abban, hogy a társadalmi felelősség megállapításának feltétele a cselekmény tényállásszerűsége. A társadalmi felelősség megállapítására a dolgozók különböző kollektíváiból alakult társadalmi bíróságok hivatottak. A társadalmi bíróságok a kriminális büntetéstérdeklőséget még el nem érő, tehát büntetési tényállást meg nem valósító cselekmények elkövetőivel szemben a társadalmi ráhatás erkölcsi jellegű, tehát állami kényszerrel nem tartalmazó intézkedéseit alkalmazzák. Ezt nemcsak azért hangsúlyozom, mivel nem tényállásszerű cselekményekről van szó — tehát nemcsak a törvényesség védelmében szólok —, de véleményem szerint mai viszonyaink között nem kell rátérnünk arra az útra, hogy az állami kényszerintézkedések alkalmazását a nép részvételével eljáró bíróságok helyett a lazább szervezeti formák között működő, a törvényesség megtartásának kevesebb szervezeti és jogi garanciájával rendelkező társadalmi bíróságokra bízuk.” Amennyiben viszont a társadalmi bíróságok szervezetét és eljárását szoros jogi szabályokhoz kötjük, a társadalmi bíróságok intézményét megfosztjuk elkülönítő ismervüktől és állami különbíró-ságokat hozunk létre.

Kálmán György véleménye szerint a társadalmi felelősség megállapítása a kollektíva részéről önmagában is, de különösen akkor, ha ehhez a társadalmi rosszallás valamilyen módon történő kifejezésre juttatása is járul, olyan intézkedés, amely nem egy állami kényszerintézkedésnél nevelő hatású.

A büntetőjogi felelősség szűkítésének olyan formái, mint amilyen az államigazgatási felelősséggel való helyettesítés — a szabálysértések köre —, nem foglal el előkelő helyet a szocialista erkölcs formálásának és a szocialista magatartás kialakításának eszközei között. Rendészeti jellegű intézkedés volt és maradt.

A társadalmi kollektívák fokozott bevonása a büntetőigazságszolgáltatásba, ennek szervezett formában való megvalósítása lehet az első lépcső azon az úton, hogy a büntető felelősséget társadalmi felelősséggel váltsuk fel. Ez az intézkedés megvalósítható a foglalkozásszerűen ítélkező társadalmi bíróságok kialakítása nélkül, továbbá a büntetőtörvények megváltoztatása és a büntetőjogi felelősség bifurkálása nélkül is. Csak ezt követően — a megfelelő tapasztalatok kialakítása után — válik lehetségessé a társadalmi bíróságok hatáskörébe utalni azokat a tényállásszerűen és bűnösen elkövetett cselekményeket, amelyeknek társadalomra veszélyességi foka a kriminális büntetést érdemlőséget már eléri. Ez az utóbbi megoldás már a büntetőjogi felelősségnek társadalmi felelősséggel való felváltását jelenti. A büntetőjogi felelősségnek társadalmi felelősséggel való felváltását az olyan cselekményekkel kell kezdeni, amelyeknek — mint tényállásszerű cselekményeknek — egész sorában túl súlyosnak mutatkozik a kriminális büntetés alkalmazása.

Ez a megoldás a generál-preventív célok elérését segíti elő, mivel a dolgozók közvéleményének értékelésével találkozunk abban a tekintetben, hogy ezek a cselekmények nem érdemelnek büntetőjogi büntetést. A közeljövőben a becsületsértő és rágalmozó, a kulturált magatartás követelményeit sértő, de kriminális büntetéssel megfelelően nem értékelhető cselekmények körében kell bevezetni a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltását. Nem helyes tehát az az eljárás, hogy az enyhébb súlyú, a társadalomra veszélyesség súlyosabb fokát el nem érő bűncselekmény-kategória tekintetében vezessük be a büntetőjogi felelősség felváltását, és ezt az ily módon kialakított kisebb súlyú büntett kategóriájához kössük.

Kálmán György véleménye szerint — az előadással ellentétben — nem a bíróságnak kell döntenie abban a kérdésben, hogy adva vannak-e a társadalmi felelősséggel való felváltás feltételei, hanem ennek eldöntését, az ügyészi szervezetre kell bízni.

„A vázolt módszerekkel megtehetnénk az első lépéseket a büntetőjogi felelősségnek társadalmi felelősséggel való felváltása felé, és egyben a szocialista fejlődés e törvényszerű, de korántsem egyszerűen megoldható folyamatában olyan eszközt hoznánk létre, amelynek segítségével kialakíthatjuk, kikísérletezhetjük az elvileg világos folyamat legcélszerűbb gyakorlati megvalósításának útját. E néhány gondolatom összefoglalásául: a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásában messzemenő fokozódásra van szükség. A büntetőjogi felelősség felváltásának fő útja a társadalmi felelősség létrehozása és nem az államigazgatási felelősség kiterjesztése. Az első lépcső: biztosítani egyes esetekben a dolgozók kollektíváinak szervezett segítségét a büntető igazságszolgáltatás számára, ezzel egyidejűleg pedig a kriminális büntetést érdemlőséget el nem érő társadalmi veszélyességű cselekmények elkövetőivel szemben alkalmazni a társadalmi bíróságok útján a társadalmi ráhatás állami kényszert nem tartalmazó intézkedéseit. A következő lépcső: egyes kisebb súlyú büntettek elkövetőivel szemben a társadalmi ráhatás intézkedéseinek, illetőleg a kriminális büntetésnek alternatív alkalmazása.”

Rácz György, a Legfelsőbb Bíróság bírása hozzászólásában abból indult ki, hogy míg egyrészt „a marxista jogelmélet nem nyugszik bele abba, hogy a gyakorlattól független elmélet legyen, addig a szocialista jogi gyakorlat sem elégedhetik meg azzal, hogy megrekedjen a prakticismusnál”. A hozzászólás részletesen ismertette a Legfelsőbb Bíróságnak a büntetékiszabás elvi alapjait érintő gyakorlatát és iránytmutató tevékenységét. Ennek során behatóan

foglalkozott az előadásban kiemelt egyes büntetőpolitikai célkitűzések kérdésével és megvizsgálta azt, hogy ezek a célkitűzések mennyiben érvényesültek már eddig is a Legfelsőbb Bíróság büntetékiszabást érintő elvi iránymutatásaiiban.

E téren a legnagyobb jelentőségű a XX-as számú büntető elvi döntés, amely hatályon kívül helyezi azt az előző büntető elvi döntést, amely szerint a büntetés végrehajtásának próbaidőre való felfüggesztése kivételes intézkedés, és amelyet ily módon csak kivételes körülményekre lehet alapítani. „Az új elvi döntés nem csupán a fejlődés által túlhaladott régi elvi döntést helyezi hatályon kívül, hanem indokolásában lényegileg felöleli büntetőpolitikánk legalapvetőbb elveit. Ezek közül a legfontosabb az, hogykövetkezetesenkülönbséget kell tenni egyfelől népi demokráciánk és dolgozó népünk tudatos ellenzéi, a huliganok, a deklasszált elemek, a súlyos büntetettelt elkövető szeméi, másfelől pedig a viszonylag kisebb súlyú büntetendő cselekményt csupán alkalmilag, s menthető indokból megvalósító, dolgozó osztályhelyzetű megtévedtek közt. Leszögezi az elvi döntés, hogy míg az előbbiekkal szemben a büntetőjogi elbíráiás súlya a végrehajtandó börtönbüntetésen van, addig az utóbbiakkal szemben nem a végrehajtandó börtönbüntetés alkalmazását tekintii általánosan alkalmazandó büntetési eszköznek.” A Legfelsőbb Bíróság ítéi-kezési gyakorlatában számos határozat foglalkozott a megtévedt dolgozó fogalmának tisztázásával. A megtévedt dolgozókkal szemben szocialista büntetö-
töpolitikánk olyan büntetés kiszabását, illetőleg nevelő jellegű intézkedés alkalmazását tartja indokoltnak és célravezetőnek, amely az elítéltet nem fosztja meg személyes szabadságától és még időlegesen sem emeli ki termelő munkájából. Ennek egyik eszköze a büntetésvégrehajtás feltételes felfüggesztése.

„Az elvi döntés félreérthetetlenül kifejezésre juttatja, hogy a büntetés feltételes felfüggesztésében büntetőpolitikai szemléletünk távolról sem lát kivételes intézkedést. Ugyanakkor azonban rámutat arra is, hogy e megállapítás semmiképpen nem iránymutatás arra, hogy az ítéi-kezési gyakorlat az ellenkező végletbe esve, most már válogatás nélkül, szinte minden első ízben bűncselekményt elkövető személyt e kedvezményben részesítsen. Hangsúlyozza, hogy a felfüggesztés alkalmazásának alapja a szocialista társadalom értéki-tele. Ehhez képest általában nem tekinthetők a felfüggesztés kedvezményére érdemesnek azok, akik fokozott társadalmi veszélyességű, vagy a szocialista erkölcs szerint különösen elvetendő büntetett követtek el; úgy-szintén azok sem, akik ellenséges osztályhelyzetükből fakadóan, illetve ezzel összefüggően követtek el bűncselekményt.”

Az elvi döntés rámutat arra is, hogy amennyiben megtévedt bűnelkövetővel szemben nem indokolt végrehajtandó börtönbüntetés alkalmazása, a bíróság elsősorban azt tartozik mérlegelni, hogy a javító-nevelő munka vagy a pénzfőbüntetés alkalmazásának előfeltételei mennyiben vannak meg. Kívá-natos, hogy bíróságaink a javító-nevelő munkát és a pénzfőbüntetést az eddi-ginél tágabb körben alkalmazzák.

A Legfelsőbb Bíróság nagy gondot fordít arra, hogy a büntetésalkalmazás terén a büntetés mértéke tekintetében ne váljék álcázott másodfokú perorvos-lattá a törvényességi óvás intézménye. Ezért egyik kollégiumi állásfoglalásában kimondta, hogy törvényességi óvás keretében törvénysértően eltúlzott bünte-tésnek csak az tekinthető, amelynek mértéke a törvény szembeszökő és egyben elvi sérelmét valósíítja meg. A büntetés törvénysértő voltának megállapítá-sához nem elégséges az, hogy a kiszabott büntetés túl súlyos vagy a kelletténél

enyhébb, hanem a büntetés mértékének nyilvánvalóan kirívó aránytalanságot kell mutatnia. Az ítélkezési gyakorlat irányítása a büntetéskiszabás tekintetében ezek szerint teljesen megfelel a szocialista törvényesség követelményeinek, mert egyrészt elejét veszi annak, hogy alapvetően eltérő és feltűnő mértékben ellentétes büntetéskiszabási gyakorlat kapjon lábra az ország különböző bíróságain, másrészt azonban kizárja a kategorikus megkötöttségek fenntartását a büntetéskiszabás vonatkozásában.

A hozzászólás további része a Btk.-Tervezetnek a törvényi rehabilitáció mellőzésére vonatkozó rendelkezéseit támadta. Végül a következőkkel zárta a kérdések elemzését: „Egyetértek a referátum ama megállapításával, hogy a szocialista társadalom fejlődésében alapvető tendencia a büntetőjogi represszió fokának csökkenése. Egyetértek azzal is, hogy a szocialista büntetőjogban a hangsúly fokozatosan áttolódik a szabadságvesztéssel nem járó büntetésekre. Mindeme helyes megállapítások mellett azonban igen határozottan hangsúlyozni kell, hogy a represszió említett csökkenése fokozatos, és a szabadságvesztéssel nem járó büntetésekre való átmenet nem általánosan érvényesülő. Függ ez nagymértékben a társadalom osztályszerkezetének alakulásától, az állam szocialista fejlődésétől, egyáltalán az adott társadalmi-gazdasági, politikai tényezőktől. Így hát hiba lenne — a büntetés alkalmazása témakörében — nem utalni jelenlegi büntetőpolitikánk ama elvi követelményére is, amely a szokásos bűnözőkkel, a többszörös visszaesőkkel, társadalmunk tudatos ellenségeivel, a huligán és deklaszszált elemekkel szemben a büntetőjogi represszió keménységét, a szükséghez képest hosszabb tartamú szabadságvesztés alkalmazását adott viszonyaink mellett változatlanul megköveteli.”

Vladimír Solnař professzor, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a prágai Károly Egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője két kérdéssel foglalkozott. Először vizsgálta a büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének kihatását a bűncselekmény fogalmára, majd ezt követően az egyszerűsített, gyors büntető eljárás problémáját elemezte.

„A társadalmi bíróságok hatáskörébe utalás következményei lényegében a törvényi szabályozás módszerének függvényei. Amennyiben a bíróság vagy az ügyész a társadalmi bíróság eljárása alá bocsátja a kérdéses cselekményt, vagyis a büntető eljárást megszünteti, ezáltal a cselekmény büntetési jellege természetesen megszűnik. Abban az esetben azonban, amikor a bíróság csupán a büntetés alkalmazását mellőzi, merőben más a helyzet. Ugyancsak új helyzettel állunk szemben akkor, amikor a cselekmény elkövetőjét egy társadalmi szervezet kezességére bízzák — ami egyébként nálunk az ilyen esetek többségében fordul elő. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy azokban az esetekben, amikor a társadalmi szervezet kezességvállalása eredménytelen volt, akkor helytelen lenne a további büntetőjogi intézkedésektől eltekinteni az előző döntés jogerejére való hivatkozással.”

Ami a bűncselekménynek a fegyelmi vétségtől való elhatárolását illeti, mindenekelőtt a szocialista tulajdon elleni kisebb jelentőségű károsító cselekmények érdemelnek figyelmet. A csehszlovák jog szerint ezekben az esetekben fegyelmi eljárás lefolytatásának van helye. Az ügy fegyelmi vétségként való elbírálása azt célozza, hogy a dolgozók kollektívája előtt való elbírálás nevelő hatása megvalósuljon. Az eljárás a szakszervezet kötelező részvételével csak valamely vállalat, hatóság, intézmény vagy más szervezet munkavállalójával szemben folytatható le, a vállalat kezelésében levő társadalmi tulajdon

megkárosítása esetén. Az említett cselekményeket nem lehet fegyelmi vétségként elbírálni abban az esetben, ha a fegyelmi intézkedések a munkavállaló átnevelésére nyilvánvalóan elégtelennek mutatkoznak. Erre az utóbbi körülményre leginkább a cselekmény elkövetési módjából, illetőleg az ismételtségből lehet következtetni. A joggyakorlat egyébként — törvényi szabályozás hiányában — általános érvennyel követi azt az elvet, hogy a kár mértéke, az elkövetés módja, illetőleg az elkövetés ismételtsége különbözteti meg a bűncselekményeket a fegyelmi vétségektől.

Az 1960. évi új csehszlovák alkotmány a helyi népbíróságokhoz — amelyek lényegében az elvtársi bíróságok mintájára vannak megszervezve — egyes kisebb jelentőségű cselekmények elbírálását utalta. Kérdés, hogy ezek működése felöleli-e a fegyelmi eljárásokat is vagy sem. A számos üzemben működő elvtársi bíróságnak még nincs törvényileg szabályozott működési rendje, tekintettel arra, hogy az alkotmány idevonatkozó rendelkezéseit életbeléptető rendelet közelebbről nem szabályozta.

A csekély jelentőségű bűncselekmények vonatkozásában bevezetendő gyorsított és egyszerűsített eljárás kapcsán Solnař professzor úgy vélekedett, hogy „amennyiben a bűncselekmények miatti eljárást a legveszélyesebb cselekményekre korlátozzuk — ami ajánlatosnak mutatkozik —, egy ilyen jellegű eljárás aligha jöhet szóba. Ha ugyanis az eljárásban bizonyos egyszerűsítések lehetségesek, ezek semmiképpen sem lehetnek kizárólag a bűncselekmény súlyának függvényei. Sor kerülhet bevezetésükre minden olyan esetben, amikor a cselekmény tényállása egyszerű. Eltérő szabályozás esetén az eljárás egyszerűsítése veszélyeztetné az eljárás igazságosságát, aminek káros hatása egyébként a csekélyebb súlyú cselekmények vonatkozásában is megmutatható.”

Fodor József, a jogtudományok kandidátusa, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa a román büntetőjogászok küldöttségének álláspontját részletes hozzászólásában ismertette.

„A büntetőjogi felelősség felváltása szerves alkotó része büntetőjogunk átalakulási folyamatának, amelyet az országunkban végbemenő társadalmi-politikai átalakulások határoztak meg... A szocialista büntetőjog a bűncselekményeket társadalmi és történelmi jelenségként kezeli. Egy cselekmény bűncselekménnyé minősítésének feltétele nem egyszerűen a magatartás társadalomra veszélyessége, hanem a társadalomra veszélyesség bizonyos magasabb foka. A társadalomra veszélyességnak ez a magasabb foka az alapja a bűncselekmények, az igazgatási-fegyelmi és polgári jogi jogsértések elkülönítésének. Mivel a bűncselekmény társadalomra veszélyessége jelentős, ezért sajátos felelősséget — büntetőjogi felelősséget — von maga után. Az igazgatási vagy fegyelmi vétségek társadalomra veszélyessége kisebb, ezért enyhébb felelősséget alapoznak meg, — az igazgatási vagy fegyelmi felelősséget.”

A társadalomra veszélyesség és annak mértéke változékony. Ennek változásait számos tényező határozza meg. Mindenekelőtt azok a változások lényegesek, amelyek azokban a társadalmi viszonyokban mennek végbe, amelyeket a bűncselekmény támadott. Másrészt a bűncselekmény által támadott társadalmi viszonyok jelentősége fokozódhat, míg más társadalmi viszonyok jelentősége csökkenhet. A társadalmi viszonyokban végbemenő változások, továbbá ezek jelentőségének megváltozása az alapja az ellenük irányuló cselekmények társadalomra veszélyességi foka változásainak.

„A szocialista állam fejlődésének feltételei között bizonyos bűncselekmények miatt a büntetőjogi felelősség más eszközökkel való felváltását a bűnözést kiváltó okok hatóerejének csökkenése vagy gyengülése indokolja. Ennek következménye a bűnözés csökkenése is. Ez a csökkenés nem egyszerre és nem minden területen megy végbe. A bűnözés alakulásának iránya azonban csökkenő tendenciát mutat, ami maga után vonja a bűnözés általános társadalomra veszélyességének csökkenését és egyben megteremti az előfeltételét annak, hogy egyes bűncselekmények miatt a büntetőjogi felelősséget igazgatási vagy fegyelmi felelősséggel váltsuk fel.” Az említett körülmények mellett a büntetőjogi felelősség felváltását bizonyos büntetőpolitikai megfontolások is alátámasztják. Mivel a bűnözésnek objektív, társadalmi, gazdasági és kulturális okaik vannak, a harcot főleg ezek ellen az okok ellen kell folytatni. A szocialista államban a szocializmus építésének megfelelően a bűnözést kiváltó objektív okok egyre csökkennek és hatóerejük is csökken. Ennek a büntetőpolitikára való befolyása az, hogy egyrészt a szocialista államban objektív lehetőség nyílik a büntetés mértékének csökkentésére — aminek szerepe egyébként egyre inkább kisegítő és másodlagos —, másrészt lehetőség nyílik a bűncselekményekért való büntetőjogi felelősség igazgatási és fegyelmi intézkedésekkel való felváltására. Egyébként utalni kell arra is, hogy bizonyos bűncselekmények elkövetése miatt alkalmazandó büntetések igazgatási és fegyelmi intézkedésekkel való felváltása a szocialista humanizmusnak a büntetőjog területén való szélesebb körű érvényesülését jelenti.”

A hozzászólás további része vizsgálta a bűncselekményeknek azt a körét, amelynek tekintetében a büntetőjogi felelősség más jellegű felelősséggel váltható fel. A büntetőjogi felelősség felváltásának kérdése a szocialista büntetőjognak nem másodrendű, véletlen vagy időleges kérdése, hanem fontos és állandó jelentőségű problémája. „A cselekmény társadalomra veszélyességének foka az az egyetlen — és következésképp általános — ismérv, amelynek alapján megvonható azoknak a bűncselekményeknek a köre, amelyek miatt a büntetőjogi felelősség felváltható.” A bűncselekmények említett körének meghatározása két úton történhetik. Mindkét módszernek a társadalomra veszélyesség mértékéből kell kiindulnia. Egyik esetben a társadalomra veszélyességet közvetlenül értékeljük, a közvetett értékelés — mint második módszer — esetén a büntetések nemét és mértékét vesszük alapul. Az értékelésnél további kisegítő ismérveket is figyelembe kell vennünk. Ilyen kisegítő ismérv például a bűncselekmények osztályozása (a Román Népköztársaság büntetőjoga ismeri a büntettek és vétségek kategóriáját), a bűncselekmény tényállása, a bűncselekmény társadalomra veszélyességét megváltoztató okok (az elkövetés körülményei, a bűnösség formája, a cselekmény következményei, az elkövető személye), továbbá olyan speciális körülmények, mint pl. az ismételt elkövetés, a büntetett előélet, a bűncselekmények gyakorisága, a halmazat stb. A büntetőjogi felelősség felváltására — a büntetett és vétségi kategória létezése esetén — nincs lehetőség a büntettek körében, arra való tekintettel, hogy ezek büntetett jellegűek a vétségekkel szemben jelentősebb társadalomra veszélyességük alapozta meg. A vétségek kategóriájában a súlyos vétségek miatti büntetőjogi felelősség nem váltható fel, a rendkívül csekély jelentőségű vétségek esetében feltétlenül helyettesítendő, a kisebb vétségek körében pedig csak meghatározott feltételek fennforgása esetén lehet helye a büntetőjogi felelősség felváltásának, illetőleg helyettesítésének.”

Az előadás ezt követően a büntetőjogi eszközöket felváltó igazgatási-

fegyelmi intézkedéseket ismertette. Hangsúlyozta, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás felváltása nem jelenti az elkövetett jogsértés szankciónélküliségét. A szankció jellege természetesen megváltozhatik és büntetés helyett igazgatási vagy fegyelmi jellegű intézkedéssé válik. „A büntető intézkedést felváltó igazgatási és fegyelmi intézkedések nem új büntetések, hanem továbbra is megőrzik igazgatási és fegyelmi jellegüket. . . . A büntetőjogi felelősség felváltásával kapcsolatos alapelv az, hogy a bűncselekményi jellegtől megfosztott magatartás miatt az említett intézkedések közül csak egyfélé — fegyelmi vagy igazgatási intézkedést lehet alkalmazni.”

A referátum részletesen taglalta azokat a kodifikációs módszereket, melyekkel a büntetőjogi felelősség felváltásának problémája megoldható. A felelősség felváltásának módja lehet az ún. feltétlen felváltás, továbbá a feltételes felváltás. Az előbbi a bűncselekmény dezinkriminációját jelenti, vagyis a magatartás elveszti bűncselekményi jellegét, és a törvény az igazgatási vagy fegyelmi vétségek körébe utalja. Ennek következtében a büntetéseket igazgatási vagy fegyelmi intézkedések váltják fel. Ezt a módszert a társadalomra veszélyességüket elvesztett cselekmények tekintetében lehet alkalmazni. Ez a módszer a büntetőjogi felelősség azonnali felváltását jelenti és nem alkalmas a fokozatos felelősség helyettesítésre. A második módozat, vagyis a feltételes felváltás a büntetőjogi felelősség korlátozott helyettesítését jelenti. Ennek eredményeként a cselekmény ugyancsak dezinkriminálódik és többé nem bűncselekmény, büntetése pedig igazgatási vagy fegyelmi intézkedéssel cserélődik fel. Ez a felelősségváltás azonban azzal a feltétellel kapcsolatos, hogy a cselekményt nem súlyosító körülmények fennforgásával követték el. A súlyosító körülmények hiánya megalapozza a büntetőjogi felelősség helyettesítését, fennforgásuk viszont kizárja a büntetőjogi felelősség felváltását, s egyszersmind a cselekmény bűncselekményi jellegét ölt, büntetőjogi felelősséget és büntetést von maga után. „Ez a módozat az olyan cselekmények vonatkozásában alkalmazható, amelyeknek társadalomra veszélyessége általában csekélyebb annál, mint ami a bűncselekmény megállapításához szükséges, viszont súlyosító körülmények fennforgása mellett megítik a bűncselekményeknél megkövetelt társadalomra veszélyesség fokát.”

Az említett két módozat mellett a felváltás harmadik módszere az ún. kiegészítő felváltás lehet. Eszerint a bűncselekmény továbbra is bűncselekmény marad, azonban ez a minősítés megszüntethető és a büntetőjogi felelősség minden esetben igazgatási vagy fegyelmi felelősséggel váltható fel, feltéve, hogy a cselekményt bizonyos enyhítő körülmények fennforgása mellett követik el. Ebben az esetben az enyhítő körülmények fennforgása miatt a cselekmény társadalomra veszélyességének foka kisebb annál, mint ami a bűncselekmény megállapításához szükséges. A felváltásnak ez a most említett módozata lényegében megegyezik a korlátozott felváltással, amit megelőzően ismertettünk. A kettő egymástól csak abban különbözik, hogy míg a korlátozott felváltásnál a cselekmény általában igazgatási vagy fegyelmi jellegű és csak súlyosító körülmények teszik bűncselekménnyé, addig a kiegészítő felváltásnál a cselekmény általában bűncselekmény, és csak enyhítő körülmények esetén következik be a dezinkrimináció, az igazgatási vagy fegyelmi vétséggé minősülés. A kiegészítő felváltás módszere hatásosan alkalmazható az összes csekélyebb jelentőségű bűncselekmények körében.

A büntetőtörvényhozás a felelősség felváltását individuális értékelési eljárással vagy általános szabályozással oldhatja meg. Az általános szabályozás

jelentős előnye, hogy a büntetőjogi felelősség felváltásának kérdését gyorsan megoldja. Ez a módszer a felelősséghelyettesítés állandó alkalmazását teszi lehetővé, „ami által a büntetőjogi felelősség felváltása a büntetőjog valóságos kiegészítő intézményévé válhatik”.

A hozzászólás befejező részében szervezési és eljárási kérdéseket érintett. Így nevezetesen ismertette a Román Népköztársaság hatályos rendelkezéseit abban a kérdésben, hogy milyen szervek, milyen eljárás keretében hoznak igazgatási, illetőleg fegyelmi szankciókat.

Hans Hinderer, a „Walter Ulbricht” Állam- és Jogtudományi Akadémia munkatársa teljes mértékben osztotta az előadásnak azt a felfogását, amely szerint a büntetésnek a szocialista állam és társadalom viszonyai között csak kisegítő és másodlagos szerepe van. „Ebben az összefüggésben nagy jelentősége van az előadásban kifejtett megoldásnak, amely a bűnözés mint társadalmi jelenség elleni harcot közvetlenül a szocialista építés alapvető feladatai közé sorolja. A szocializmus építésének folyamatában, a szocialista állami és társadalmi rend állandó erősödésével arányosan felszámoljuk a bűnözést előidéző okokat, melyeknek hatása egyre inkább szűkül. . . . A Német Demokratikus Köztársaság jelenlegi fejlődési szakaszában új jelenség az, hogy a megerősödött erkölcsi-politikai egység lehetővé teszi az egész társadalom szervezett bevonását a bűnözés elleni harcba és ez a folyamat jól szolgálja a bírósági büntető intézkedések erőteljesebb érvényesülését.” A szocializmus viszonyai között a bűnözés elleni küzdelem nem lehet csak a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek feladata. Ez a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek munkastílusában is megmutatkozik. A megváltozott munkastílusmindenekelőtt azt jelenti, hogy az egyes ügyekben meghozott döntések nem vonatkoztathatók el a társadalmi viszonyoktól, mert így tömeghatásuk nincs biztosítva. Az egyes bűncselekményeket társadalmi összefüggésükben kell tanulmányozni, és ennek során fel kell tární azokat a társadalmi okokat és feltételeket, amelyek a bűncselekmény elkövetését lehetővé tették. Ebből vonható le aztán az a következtetés, hogy a jövőre nézve milyen preventív intézkedés foganatosítása szükséges. Ez az eljárási mód meggyorsítja a bűncselekmények felszámolásának folyamatát és egyszersmind kiszélesíti azokat a társadalmi lehetőségeket, amelyek megengedik a szabadság elvonása nélküli büntetések egyre szélesebb körben való alkalmazását. A kodifikációs előmunkálatok eredménye azt mutatja, hogy a szabadságvesztésbüntetések alkalmazási köre szűkülni fog. „Olyan javaslat is felmerült, hogy a szabadságvesztésbüntetés csak akkor kerüljön alkalmazásra, amikor a bűncselekmény a béke, a szocialista állami és társadalmi rend ellen irányul, vagy pedig az állami és társadalmi rendet jelentősen sértő, a fejlődést komolyan veszélyeztető büntettek kapcsán. A kevésbé veszélyes bűncselekményeknél szabadságvesztés csak olyan tettesek esetében alkalmazható, akik súlyos törvénysértésekkel semmiibe veszik a szocialista rendet és társadalmi fegyelmet, és mintegy elzárkóznak a társadalom átnevelő hatása elől.”

Az erőszakos vagy durva, de kisebb jelentőségű cselekmények elkövetése esetén szükségesnek mutatkozik a rövidtartamú szabadságvesztésbüntetések fenntartása. Mindezek ellenére a bűncselekmények többségében a szabadságvesztés nélküli büntetések kerülnek előtérbe. Ilyen jellegű büntetés a feltételes elítélés, a javító munka, a pénzbüntetés és a nyilvános megrovás. Azokban az esetekben, amikor a bűncselekményt egyszerű kötelességmulasztásból, a társadalmi felelősségérzet ingadozásából vagy egyéni nehézségek hatására

kövezték el, és a tettes ezáltal nem helyezkedett szembe ellenségesen a szocialista társadalmi rend lényeges követelményeivel, szabadságvesztés alkalmazását mellőzni kell.

A szabadságvesztésbüntetést felváltó büntetőjogi büntetések fokozzák a társadalommal szembeni felelősségérzetet, és kapcsolatosak olyan intézkedésekkel, amelyek szerint bizonyos társadalmi szervezetek vagy kollektívák kezességet vállalnak a megbüntetett személy átnevelésére. A szocialista tudat kialakulásában lehetségessé válik, hogy gyorsabban és eredményesebben vegyünk fel a harcot a bűnözés — a kapitalizmus káros maradványa — ellen.

Vermes Miklós, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa az elkövető egyéniségének értékelésével, valamint az ezzel kapcsolatos bűnügyi kutatásokkal foglalkozott. „A szocialista büntetőjogi elmélet és gyakorlat nem nélkülözheti a bűncselekmények vizsgálata során a személyiség vizsgálatát, illetve értékelését. A szocialista büntetőjogtudomány e vonatkozásban a szocialista pszichológiának abból az alaptételéből indul ki, hogy a psziché és a magatartás, a tudat és a tevékenység egységet jelentenek, egyik a másik nélkül és kölcsönhatásuk figyelembevétele nélkül nem vizsgálhatók. A pszichés tulajdonságoknak önmagukban nincs jelentőségük, csak ha cselekményben, társadalmi jelentőségű tettben realizálódnak. A személyiség tehát nem lehet vizsgálódás tárgya a cselekménytől elszakítva, hanem csakis azzal összefüggésben.”

„A bűnös emberi magatartást, a bűncselekmény során a cselekvést ugyanolyan pszichés folyamat előzi meg, mint az egyéb cselekményeknél, ahol a társadalmi normákkal kapcsolatban pozitív állásfoglalás történik. Ezért a bűncselekmény vizsgálatánál az általános magatartás-lélektan alkalmazása, illetve felhasználása a bűnügyi tudományok területén — mint speciális területen és a speciális nézőpontnak megfelelően — messzemenően indokolja a fejlődőben levő bűnügyi-lélektani kutatások szükségességét.”

A bűncselekmény vizsgálatánál végig kell kísérni a személyiség bűnözővé válásának determinációs folyamatát, illetve fel kell deríteni az egyén múltjában azokat az objektív körülményeket, amelyek meghatározólag hatottak rá abban az irányban, hogy a társadalmi normákkal ellentétesen cselekedett. A személyiség ilyen irányú vizsgálata adja meg a lehetőséget a büntetéskiszabás és a büntetésvégrehajtás során a megfelelő egyéniesítésre és a speciális, valamint generális-preventív célok érvényesítésére. A személyiség ilyen irányú vizsgálata tehát semmiképpen sem jelenti a „Tüsterprinzip”-hez való közeledést.

„A társadalom fejlődésével együtt haladó jogalkotó és jogalkalmazó munka, a helyes büntetőpolitika és általában a bűnözés elleni harc nem nélkülözheti a bűncselekmény okainak, a bűncselekmény előidézésében közvetlenül vagy közvetve szerepet játszó tényezőknek az ismeretét. Hasonlóképpen nélkülözhetetlen azoknak a tapasztalatoknak az ismerete, amelyek az egyes jogintézmények alkalmazása során az egyén és a társadalom életében összegeződnek. A fejlődés kétségtelenül meghaladta azt az állapotot, hogy a bűnözés, illetve a bűnözés elleni harc szempontjából igen lényeges szerepet játszó reális tényezők tekintetében a büntetőjogi gyakorlat, valamint az elmélet csupán rendszertelenül észlelt, eklektikus tapasztalatokra támaszkodjék és nélkülözze a tervszerű, tudományos kutatómunka alapján felderíthető tényezők ismeretét. ... A kriminológiai kutatások során egyaránt szükséges a bűncselekmények egyedi vizsgálata, valamint a bűnözésnek mint tömegjelenségnek a vizsgálata. Az egyedi és a tömegjelenségek vizsgálódási aspektusa

különböző; számos olyan tényező vizsgálata, amely az egyiknél lehetséges, a másiknál figyelembe sem jöhet. Ugyanakkor az egyedi és csoportvizsgálat szükségszerűen kiegészítik egymást, egyik a másik nélkül nem tükrözi a valóságot. Arra kell tehát törekedni, hogy mindegyiket összetartozásuk figyelembevételével alkalmazzuk, mert a két vizsgálati irány együttes alkalmazása képes csak a valóság teljes feltárására.”

A kriminológiai kutatások várható eredményei, amellett, hogy messze-menő segítséget nyújtanak az elmélet számára a jogintézmények továbbfejlesztésénél, a gyakorlat számára pedig a jogalkotói és jogalkalmazói munkában, — alkalmasak arra is, hogy tapasztalatok feltárásával a bűnözés elleni harc során irányt mutassanak abban a vonatkozásban, hogy milyen kategóriákban és milyen mértékben van meg a lehetősége a társadalmi erők bevonásának, illetve a társadalmi intézkedések alkalmazásának.

*

Zárszavában Kádár Miklós professzor értékelte a munkaértekezlet tapasztalatait. „Azt gondoltuk, hogy a szocialista jogtudomány és joggyakorlat számára fontos és időszerű kérdések tisztázását a közvetlen vita szolgálhatja leginkább. Az eleven szó meggyőző ereje olykor nagyobb lehet, mint az írott szóé. Az élő szó el tud oszlatni félreértéseket vagy meg nem értéseket. Meggyőződésünk, hogy a sok lehetséges kérdés közül sikerült időszerűeket, nem pedig periférikusakat megragadnunk. A szocialista jogtudományt a burzsoá jogtudománytól sok minden máson kívül két tényező különbözteti meg, egyfelől más társadalmi viszonyokat fejez ki, másfelől eltérő filozófiai-ideológiai alapon nyugszik. Ezért is szükséges a szocialista jogtudományban — a lehetőséghez képest — egységes álláspontok kialakítása az alapvető kérdésekben. Ily módon a szocialista jogtudomány egységes frontot képes kialakítani a vele harcban álló burzsoá büntetőjogtudománnyal szemben. Az álláspontok egyeztetése erősíti ideológiai fegyvereinket.”

A konferencia két főtémát vitatott meg — folytatta —, a vita menete a témák kétségtelen időszerűségét bizonyította. A két téma között megvolt az összefüggés is. A felelősség ún. degradálása, társadalmivá alakulása folyamataiban különös figyelmet kell szentelnünk a gondatlan cselekményeknek, mert a gondatlanul cselekvő — rendszerint — nem kívül álló, nem olyan, akitől céljainkat általában féltetni kellene, mégis a felelősséget fokozó tényezők és a gondatlanul cselekvők száma közötti ellentmondás feloldása tudományos megalapozást kíván.

Fény derült arra is, hogy az emberrel foglalkozó büntetőjogtudománynak bátrabban kell a marxizmus—leninizmussal áthatott természettudományos területekhez, a pszichológia, a kriminálpszichológia területéhez is fordulnia.

„Amikor mindenki egyetértett azzal, hogy a társadalmi felelősség napjainkban és országainkban mind jobban előtérbe lép, vannak olyan nézetek, amelyek hasonló magatartások miatt egyfelől igen súlyos repressziót, másfelől igen enyhét — esetleg — kizárólag büntetőjogon kívül tartanak helyesnek. Ez alapulhat eltérő körülményeken, de — talán — máson; éppen egy-egy alapkérdés nem egyenlő tisztázottságán.

A társadalmi felelősségre vonás intézményének, ideértve a jogszabályokat is, a kialakítása számos mélyenfekvő elméleti kérdést vet fel. Gondolom azonban, hogy egyben feltétlenül egyetértettünk: abban, hogy a társadalmi fele-

lősségre vonás intézménye, rendszere — fejlődésünk jelen szakaszában — a legszorosabb összefüggésben van azzal, hogy funkcióit a szocialista államtól ráruházottan végzi, hogy ennek az államnak az *ereje* jelenti a siker feltételeit.”

A vitában résztvevők álláspontja egy-egy kérdésről néha igen ellentétes volt. A vitát azonban az alapvető egység jellemezte, hiszen a vitázók azonos világnézeti alapon állanak. Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy számos kérdésben máris alakult ki egyetértés.

A magyar jogtudomány számára különösen értékesek a külföldi vendégek felszólalásai. „A magyar jogtudomány sokat köszön a szocialista jogtudománynak általában és elsősorban a szovjet jogtudománynak. Több mint egy évtizeddel ezelőtt, amikor a magyar szocialista jogtudomány szárnyait bontogatni kezdte, segítségül ehhez a tudományhoz fordult.”

A konferencián elhangzott és felvetett kérdésekről tovább kell gondolkodnunk és további elméleti munkánkban gyümölcsözően kell felhasználnunk.

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОВЕЩАНИЕ ПО ВОПРОСАМ УГОЛОВНОГО ПРАВА В АКАДЕМИИ НАУК ВНР

II отдел Академии наук ВНР организовал в Будапеште дня 14--16 ноября 1960 г. международное совещание по вопросам уголовного права при участии социалистических стран. Совещание имело целью обсудить определенные актуальные вопросы социалистического уголовного права с участием представителей науки уголовного права социалистических стран. На совещании участвовали делегаты академий наук СССР, Чехословацкой Социалистической Республики, Польской Народной Республики, Болгарской Народной Республики, Румынской Народной Республики и Германской Демократической Республики.

На совещании были прочитаны два доклада. С первым докладом выступил декан юридического факультета Университета имени Л. Этвеша, заведующий кафедрой уголовного права, кандидат юридических наук, профессор М. Кадар на тему «Совершение преступлений по неосторожности; ответственность за совершенные по неосторожности преступления». Второй доклад прочитал заведующий секцией уголовного права Института государственной и права Академии наук ВНР, кандидат юридических наук Т. Горват на тему «Применение наказания и общественных мер за общественно опасные деяния». За докладами следовали прения. Материалы докладов и прений будут подробно опубликованы в *Acta Juridica* т. 3 №№ 3—4, поэтому их короткое содержание на иностранных языках здесь не излагается.

REUNION INTERNATIONALE DE TRAVAIL DE DROIT PENAL A L'ACADEMIE DES SCIENCES DE HONGRIE

La deuxième section de l'Académie des Sciences de Hongrie organisa une réunion internationale de travail de droit pénal à Budapest, les 14—16 novembre 1960, avec la participation des Etats socialistes. La réunion de travail avait pour but de discuter quelques problèmes actuels du droit pénal socialiste avec l'intervention des criminalistes des Etats socialistes. Aux travaux de la réunion prirent part les délégués des Académies des Sciences de l'Union Soviétique, de la République Socialiste Tchécoslovaque, de la République Populaire Polonaise, de la République Populaire Bulgare, de la République Populaire Roumaine, et de la République Démocratique Allemande.

A la réunion deux conférences ont été tenues. La première par le Professeur Miklós Kádár, candidat ès sciences juridiques, doyen de la Faculté de Droit de l'Université Roland Eötvös et titulaire de la chaire du droit pénal de la même Université, sur la question «Culpabilité par imprudence; responsabilité pour les infractions commises par imprudence». L'autre conférence était celle de Tibor Horváth, candidat ès sciences juridiques, directeur de la section de droit pénal de l'Institut des Sciences Juridiques et Politiques de l'Académie des Sciences de Hongrie sur la question «Peines ou mesures sociales à appliquer à cause des actes dangereux pour la société». Les conférences ont été suivies de discussions. Le matériel détaillé des conférences et des interventions à la discussion sera publié au Numéro 3—4 du IIIe volume de la Revue *Acta Juridica* et ainsi le compte rendu en langues étrangères de leur contenu nous apparaît ici comme superflu.